Oppimattomuus Frynikhoksen *Eclogassa*

Maria Jokela

Pro gradu -tutkielma

Kreikkalainen filologia

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos/Humanistinen tiedekunta

JOKELA, MARIA: Oppimattomuus Frynikhoksen *Eclogassa*

Pro gradu -tutkielma, 79 s.

Kreikkalainen filologia

Maaliskuu 2020

_ _

Toisella vuosisadalla jaa. eläneen attikistigrammaatikko ja leksikografi Frynikhoksen teos *Ecloga* antaa lukijalleen yli 400 ohjetta siitä, kuinka käyttää kieltä niin, että se olisi mahdollisimman lähellä klassisen kauden auktorien käyttämää kieltä. Teoksessa ei pelkästään luetella sanoja, joita tulee välttää, vaan perustellaan, miksi kyseisiä sanoja ei Frynikhoksen mielestä tule käyttää. Usein tarjotaan myös korvaava, Frynikhoksen hyväksymä vaihtoehto.

Käyn tässä tutkielmassa läpi ne kohdat, joissa Frynikhoksella esiintyy jokin ἀμαθ-alkuinen sana, jolla hän viittaa oppimattomuuteen. Frynikhos käyttää oppimattomuutta perusteenomaisesti, eli hän vahvistaa omia näkemyksiään toteamalla, että tietty sana tai muoto – tai sellaisen käyttäjä – on oppimaton. Frynikhoksen oppimattomiksi tuomitsemat sanat ovat koinee-kreikalle tyypillisiä sanoja. Osa näistä sanoista on uudissanoja, osassa on tapahtunut pieniä morfologisia muutoksia verrattuna klassiseen attikalaiseen murteeseen, mutta monissa muutos on lähinnä semanttinen eli sanan merkitys on muuttunut noin 600 vuodessa.

Frynikhos perustaa ohjeensa useimmiten vanhan attikalaisen komedian auktoreiden teoksissa esiintyvään kieleen, kuten Aristofaneen näytelmien kieleen. Tämä on kuitenkin ongelmallista, sillä Aristofaneen kieli on mittaan kirjoitettua taidekieltä, eikä se pyri vastaamaan täydellisesti aikansa arkikieltä. Sen sijaan Frynikhos arvosteli mm. lääkäreitä, jotka eivät käyttäneet attikisoivaa kieltä, sillä heille kieli oli ensisijaisesti kommunikaation väline. Yläluokkaan kuuluville attikismin suosijoille kieli taas oli yksi keino parantaa yhteiskunnallista asemaa. Frynikhos pyrki ohjeidensa kautta vahvistamaan myös omaa asemaansa suhteessa muihin attikistigrammaatikkoihin, sillä yksimielisyyttä kielellisistä esikuvista ei vallinnut.

Asiasanat: kreikka, koine, attikismi, leksikografia, Frynikhos, oikeakielisyys, diglossia, grammaatikot

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO 1
1.1. Oppimattomuus Frynikhoksen *Eclogassa* 1
1.2. Frynikhos ja *Ecloga* 2
1.3. Aineisto ja työn rajaus 5
1.4. Tutkimuskysymys ja metodi 7
1.5. Aiempi tutkimus 8
1.6. Attikismi ja attikistigrammaatikot 10
2. ANALYYSI 13
3. HAVAINNOT 57
3.1. Oppimattomat sanat 58
3.2. Oppimattomat henkilöt 60
3.2.1. Οἱ ἰατροί 60
3.2.2. Οἱ νῦν ja οἱ πολλοί 63
3.2.3. Antiatticista 66
3.2.4. Menandros 68
3.3. Esimerkillisinä pidetyt auktorit 71
4. YHTEENVETO 73
5. LÄHTEET 75

1. JOHDANTO

1.1. Oppimattomuus Frynikhoksen *Eclogassa*

Ῥοΐδιον διαιροῦντες λέγουσιν οἱ ἀμαθεῖς· ἡμεῖς δὲ ῥοίδιον.
Oppimattomat sanovat ῥοΐδιον (’pieni granaattiomena’) diftongin kahtia jakaen, me taas (sanomme) ῥοίδιον.

Tämä on attikistigrammaatikko Frynikhoksen ohje numero 223 hänen teoksessaan *Ecloga*, joka antaa ”puristiseen” attikalaiseen kielenkäyttöön pyrkivälle ohjeita siitä, kuinka valita sanansa oikein. Kohta voi vaikuttaa vähäpätöiseltä, sillä siinä on oikeastaan kyse siitä, lasketaanko granaattiomenaa tarkoittavan sanan diminutiivimuodossa olevan kolme vai neljä tavua. Voidaan myös miettiä, kuinka tärkeä ja useasti käytetty kyseinen sana oli koulutetulle yläluokkaiselle kreikanpuhujalle, joka tarttui oppaaseen 100-luvulla jaa. Kohdan avulla Frynikhos pystyy kuitenkin korostamaan ”meidän” oppineisuuttamme, sekä lukijan että hänen omaansa, samalla kun hän julistaa ”väärän” muodon käyttäjät (kuten Menandroksen, jonka näytelmässä se esiintyy) oppimattomiksi. Oppimattomuuden on täytynyt olla kirosana juuri tuolle koulutetulle yläluokkaiselle kreikanpuhujalle, joka Frynikhoksen opasta luki.

Frynikhos oli toisella vuosisadalla jaa. elänyt attikistigrammaatikko ja leksikografi. Hänen teoksensa *Ecloga* (suom. ’valikoima’, kr. Ἐκλογὴ ῥημάτων καὶ ὀνομάτων Ἀττικῶν) luettelee ilmaisuja, jotka syystä tai toisesta eivät ole Frynikhoksen mielestä hyväksyttäviä; osan näistä ilmaisuista ja niiden käyttäjistä Frynikhos leimaa ”oppimattomiksi” (kr. οἱ ἀμαθεῖς), kuten yllä olevasta esimerkistä huomaamme. Tutkin tässä työssä kohtia, joissa Frynikhos kutsuu oppimattomaksi jotakin ilmaisua (adj. ἀμαθές[1]), kielenkäyttäjäryhmää (subst. οἱ ἀμαθεῖς) tai ilmaisutapaa (adv. ἀμαθῶς). Tarkastelen sekä Frynikhoksen tuomitsemaa ilmaisua että hänen tarjoamaansa parempaa vaihtoehtoa, jos sellainen on mainittu. Mikä tekee sanavalinnasta oppimattoman tai oppineen? Samalla pyrin selvittämään, kenet Frynikhos leimaa oppimattomaksi.

[1] Sanakirjoissa kuten *LSJ*:ssä kyseinen adjektiivi annettaan maskuunin ja feminiinin käyttämässä muodossa ἀμαθής. Kuitenkin *Eclogassa* adjektiivi esiintyy aina neutrimuotoisena (ἀμαθές), joten käytän sitä tässä.

1.2. Frynikhos ja *Ecloga*

Frynikhoksesta itsestään tiedetään vain vähän. Sudan mukaan hän oli kotoisin Bithyniasta, Vähä-Aasian luoteisosasta.[2] Bysantin ajan merkittävimpiin oppineisiin kuulunut Fotios (n. 810–893 jaa.) käyttää hänestä lisänimeä Arabios[3] ja kertoo hänen kirjoittaneen teoksensa keisari Marcus Aureliuksen (hallitsi 161–180 jaa.) ja tämän pojan Commoduksen (hallitsi yksin 180–192 jaa.) aikana.[4] Tämä käy ilmi Frynikhokselta itseltäänkin; hän omistaa teoksensa *Praeparatio sophistica* (kr. Σοφιστικὴ Παρασκευή, säilynyt vain tiivistelmänä alkuperäisestä 37 kirjasta) keisari Commodukselle.[5] Antikissa oli tavallista, että auktori omisti teoksensa jollekin henkilölle. Frynikhos ei olekaan ainoa, joka omistaa teoksensa keisari Commodukselle. Myös eräs toinen attikistigrammaatikko, Frynikhoksen aikalainen ja tämän kilpailijana pidetty Pollux omistaa Commodukselle teoksensa *Onomasticonin*; jokainen kirja alkaa keisarin kirjemuotoisella tervehdyksellä.[6] Pollux ja Frynikhos olivat molemmat ehdolla reetorin ”oppituoliin” Ateenassa toisen vuosisadan lopulla jaa., ja teosten omistaminen keisarille voi liittyä tähän kilvoitteluun.[7]

Ecloga on preskriptiivisiä ohjeita sisältävä kielenkäytön opas, joka on omistettu *ab epistulis Graecis* -virkaa hoitaneelle, eli keisarin kreikankielisestä kirjeenvaihdosta vastanneelle, Cornelianukselle. Tämä käy ilmi *Eclogan* alussa olevasta kirjeestä, jossa Frynikhos mainitsee Cornelianuksen pyytäneen häntä kokoamaan yhteen epähyväksyttävät sanat. Kirjeen lopussa Frynikhos kuitenkin toteaa teoksen olevan avuksi kenelle vain, joka haluaa puhua ”vanhalla ja hyväksyttävällä” tavalla (ἀρχαίως καὶ δοκίμως); vastakohtana Frynikhos pitää niitä, jotka puhuvat ”uudella ja huolimattomalla” (νεοχμῶς ἀμελῶς) tavalla.[8]

---

[2] *Suda* φ 764.
[3] Lisänimeä ei perustella eikä ole olemassa muita mainintoja siitä, että Frynikhos olisi alun perin arabi. *Arabios* kuitenkin helpottaa erottamaan Frynikhoksen kahdesta klassisen kauden ateenalaisesta näytelmäkirjailijasta, tragediakirjailija Frynikhoksesta (500-luvun loppu – 400-luvun alku eaa.) ja komediakirjailija Frynikhoksesta (400-luvun loppu eaa.).
[4] Phot. *Bibl*. *Cod.* 158.
[5] Commodukselle omistamisen mainitsee Fotios (Phot. *Bibl*. *Cod.* 158.).
[6] Jokainen kirja alkaa lauseella Ἰούλιος Πολυδεύκης Κομμόδῳ Καίσαρι χαίρειν.
[7] Englanniksi vakiintunut termi on *Chair of Rhetoric at Athens*. Tutkimuskirjallisuudessa Frynikhoksen ja Polluxin välejä leimaa vahva vastakkainasettelu (esim. Naechster 1908). Olipa kilpailu todellisuudessa sitten vihamielistä tai ei, sen voitti Pollux.
[8] Strobel (2009, 99) kommentoi, että Frynikhoksen käyttämä sana νεοχμῶς on kuitenkin outo tässä kontekstissa, sillä kyseinen sana esiintyy lähinnä runoudessa ja joonian murteella kirjoitetussa proosassa. Hänen mukaansa on mahdollista, että Frynikhos osoittaa vahingossa tässä

Frynikhoksen mainitseman Cornelianuksen henkilöllisyys on epäselvä, mutta hän oli todennäköisesti Marcus Aurelianuksen ja Commoduksen yhteishallinnon (177–180 jaa.) aikana nimitetty virkamies.[9] Hän oli joka tapauksessa korkeasti koulutettu henkilö, sillä Frynikhos kehuu vuolaasti Cornelianuksen oppineisuutta niin alun omistuskirjeessä kuin itse *Eclogassakin.* Frynikhos on todennäköisesti keskustellut Cornelianuksen kanssa aktiivisesti attikismista ja oikeakielisyydestä: heidän vuoropuhelunsa näkyy vertaamalla ensimmäisen kirjan kohtaa 197 toisen kirjan kohtaan 231, joissa molemmissa käsitellään sanaa βασίλισσα. Kohdassa 197 Frynikhos tuomitsee lyhyesti sanan βασίλισσα käytön, sillä kukaan ”muinaisista” ei sano niin. Kohdassa 231 Frynikhos palaa sanan käsittelyyn, ja perustelee tällä kertaa laajemmin, miksi sana ei ole hänen mielestään hyväksyttävä. Tehokeinona Frynikhos myös puhuttelee Cornelianusta kyseisessä kohdassa (σύ δὲ βασιλικὸς ἐπιστολεύς). Täten on myös selvää, ettei ensimmäistä ja toista kirjaa ole voitu kirjoittaa samalta istumalta, koska kohta 231 pyrkii vastaamaan niihin epäilyihin, joita Cornelianukselle jäi kohdasta 197. Ei ole poissuljettua, etteikö Cornelianus olisi mahdollisesti kirjoittanut attiskistisia teoksia itsekin, ja on peräti esitetty, että Cornelianus olisi Aelius Herodianuksen nimiin laitetun teoksen *Philetaerus* oikea auktori.[10] Tämä ei kuitenkaan todennäköisesti pidä paikkaansa.[11]

Nykyään *Eclogan* katsotaan säilyneen kokonaisena, vaikka aiemmin sen katsottiin olevan meille säilynyt lyhennelmä alkuperäisteoksesta Ἀττικιστής, περὶ κρίσεως καλῶν καὶ δοκίμων ὀνομάτων (”Attikisti, hyvien ja hyväksyttävien sanojen valinnasta”).[12] *Ecloga* ajoitetaan perinteisesti vuoteen 178 jaa.[13], mutta koska *Eclogassa* mainitun Cornelianuksen ajoituksesta ei olla varmoja, teos voi olla aikaisempikin.[14] *Eclogassa*

---

erehtyväisyytensä – tai sitten hän haluaa tietoisesti erottautua aikalaistensa kielestä ja käyttää esimerkin omaisesti vanhaa sanaa ”uudella” tavalla.

[9] Cornelianuksen ajoittamisesta ks. Naechster 1908, 46; Bowersock 1969, 54–55. Yrityksestä identifioida Cornelianus, ks. Argyle 1989, 530.

[10] Argyle 1989. Näkemys on artikkelin keskeinen idea.

[11] Argyleen ehdotuksen kumoaa Alpers (1998, 103–108). Yhtä mieltä Alpersin kanssa on Valente 2015, 55 (alaviite 327).

[12] Perinteinen näkemys esillä edelleen *OCD*[3] *s.v. Phrynichus Arabius*. Nykyisestä näkökannasta esim. Dickey 2007, 97. Myös *Eclogan* standardiedition toimittanut Fischer (1974, 37) oli sitä mieltä, ettei kyseessä ole lyhennelmä.

[13] Fischer (1974, 44) kertoo tämän johtuvan Naechsterin (1908) väitöskirjasta *De Pollucis et Phrynichi controversiis*, jossa tämä esittää Polluxin ja Frynikhoksen kilpailun oppituolista Ateenassa sijoittuneen vuoteen 178 jaa.

[14] Swain 1996, 53 (alaviite 43).

Frynikhos listaa sanoja, jotka eivät hänen mukaansa ole hyväksyttäviä (ἀδόκιμον). Jokainen kohta on hieman erilainen; yksinkertaisimmillaan Frynikhos saattaa kieltää jonkin sanan käytön ja tarjota hyväksyttävän vaihtoehdon tilalle (esim. Ἑκοντὴν οὐ χρὴ λέγειν, ἀλλ᾽ ἐθελοντήν. ”Ei pidä sanoa ἑκοντής ’vapaaehtoinen’, vaan ἐθελοντής.”[15]), tai hän saattaa säestää antamaansa ohjetta mielipiteellään (esim. Σκίμπους λέγε, ἀλλὰ μὴ κράββατος. Μιαρὸν γὰρ; ”Sano σκίμπους, ’matala sohva; patja’, mutta älä κράββατος. Se on suorastaan kamala.”[16]). Joskus hän ei tarjoa perusteita eikä edes hyväksyttävää vaihtoehtoa tuomitsemalleen sanalle (esim. Εὐκοίτει, καὶ τοῦτο ἀποτρέπου. ”Εὐκοίτει, luovu myös tästä.”[17]). Sanan tuomitseminen voi myös perustua siihen, että se edustaa jotain muuta kuin attikalaista murretta (Νίτρον· τοῦτο Αἰολεὺς μὲν ἂν εἴποι, ὥσπερ οὖν καὶ ἡ Σαπφώ, διὰ τοῦ ν, Ἀθηναῖος δὲ διὰ τοῦ λ, λίτρον.” Νίτρον, ‘sooda’: näin aiolilainen sanoisi, kuten myös Sapfo, n-äänteellä. Ateenalainen puolestaan l-äänteellä, λίτρον.”[18]).

Frynikhos mainitsee ohjeissaan nimeltä auktoreita, kuten yllä olevasta esimerkistä voi huomata, sekä hyvän että huonon kielenkäytön esimerkkeinä. Positiivissävyisten esimerkkien pohjalta rakentuu joukko 400- ja 300-luvun eaa. Attikan murteen puhujia, joiden käyttämää kieltä Frynikhos pitää pääosin ihanteellisena. Näihin Frynikhoksen kielellisiin esikuviin lasketaan yleensä Platon, Aristofanes, Thukydides, ateenalaisia puhujia kuten Aiskhines, Isokrates ja Lysias, ja traagikkoja kuten Aiskhylos, Sofokles ja Euripides.[19] Frynikhos kuitenkin tunnetaan tavastaan kritisoida myös esikuvinaan pitämiään auktoreita, jos näiden sanavalinnat eivät häntä miellytä: esimerkiksi Lysiasta, jota pidetään Frynikhoksen kielellisenä esikuvana, kritisoidaan *Eclogassa*, sillä tällä esiintyy verbistä ἄγω perfektimuoto ἀγήοχεν eikä Frynikhoksen hyväksymä ἦχε, joka puolestaan esiintyy Demostheneella.[20] Tämän lisäksi Frynikhos moittii läpi *Eclogan*

[15] Phryn. 1.
[16] Phryn. 41. Kohta on mielenkiintoinen, sillä ”kamalaksi” tuomittu κράββατος on makedonialaisperäinen sana. Sanasta on paljon kirjoitusvariantteja, esim. κράβαττον, jota käytetään Uudessa testamentissa, ks. *LSJ s.v.* κράββατος. Myös latinassa esiintyy lainasana *grabātus, “a low and (usu.) mean or wretched bed or couch, pallet, camp bed or sim”,* ks. *OLD s.v. grabātus.*
[17] Phryn. 9. Verbi ei ole säilynyt muualla, joten sen merkityksestä ei olla varmoja. Lobeck (1820, 17) tulkitsee Frynikhoksen paheksuvan sanan käyttöä imperatiivina merkityksessä ’nuku hyvin’.
[18] Phryn. 271.
[19] Horrocks 2014, 138; Swain 1996, 53.
[20] Phryn. 90: Ἀγήοχεν εἴ τις εἴποι, ὅτι εν συνθέτῳ Λυσίας (fr. 116 Th) κέχρηται καταγηόχασιν, μὴ πάνυ πείθου· ἦχε μὲν γὰρ λέγουσιν, καὶ Δημοσθένης (non exstat) ἤχασι λέγει, ἀλλ᾽ οὐκ ἀγηόχασι.

tiettyjä auktoreita, joiden käyttämää kieltä hän ei hyväksy alkuunkaan. Heistä kuuluisin esimerkki on Menandros, joka mainitaan Leen mukaan 17 kertaa *Eclogassa*.[21]

Frynikhoksen kirjoitustyylille on ominaista asenteellisuus (kuten ”kamala” yllä) ja omavaltaisuus, sillä Frynikhoksen antamat ohjeet perustuvat hänen henkilökohtaiseen mielipiteeseensä siitä, mikä on hyväksyttävää ja puhdasta kreikkaa. Kuitenkin mainitsemalla aikalaistensa käyttämät muodot Frynikhos antaa tahtomattaankin kuvan aikansa jokapäiväisestä kielestä, koinee-kreikasta.[22] Useammin myös Frynikhoksen tuomitsemat muodot kuin suosittelemat muodot ovat niitä, jotka ovat yhä näkyvissä nykykreikassa.[23] Täysin tyhjästä Frynikhos ei kuitenkaan mielipiteitään muodostanut. Attikistigrammaatikot käyttivät lähteinä toistensa töitä ja jopa kommentoivat niitä – mainitsematta kuitenkaan toisiaan nimeltä. Frynikhos käytti *Eclogan* pohjana ainakin Antiatticistan ja Aelius Dionysiuksen teoksia.[24] Frynikhos myös arvosteli kyseisissä teoksissa annettuja ohjeita omassa työssään. [25]

1.3. Aineisto ja työn rajaus

Käytän työni primäärilähteenä Fischerin (1974) toimittamaa, nykyisin *Eclogan* standardieditiona pidettyä julkaisua *Die Ekloge des Phrynichos*. *Ecloga* päätyi työni aiheeksi, sillä olen kiinnostunut nimenomaan keisariaikaisesta koinee-kreikasta, ja attikistigrammaatikkojen työt antavat hyvän kuvan niiden kirjoitushetkellä arkielämässä käytetystä kreikasta siinä missä sivistyneistön ihanteistakin. Lisäksi juuri Frynikhoksen polemisoiva kirjoitustyyli on mielenkiintoinen tutkimuskohde. Pelkästään Frynikhokseen keskittyvää tutkimusta on vähän, ja sekin on usein vanhaa – osa on myös kirjoitettu latinaksi. On ymmärrettävää, ettei *Eclogaa* ole käännetty millekään kielelle, sillä se käsittelee pelkästään kreikankielisiä sanoja ja niiden käyttöä ja oikeinkirjoitusta; kreikkaa taitamattomalle lukijalle teos tuskin tarjoaisi mielenkiintoista sisältöä. Kreikkaa taitavat

[21] Lee 2013, 290. Palaan tähän analyysiosiossani.
[22] Lee 2013, 285. Sama huomio myös Horrocksilla, ks. Horrocks 2014, 139.
[23] Hatzidakis on koonnyt Frynikhoksella ja Moeriksella esiintyviä sanoja, jotka ovat edelleen käytössä nykykreikassa. On tosin huomioitava, että kyseinen teos on kirjoitettu aikana, jolloin Kreikassa oli diglossiasta johtuen käytössä sekä erillinen kirjakieli (*katharevúsa*) että kansankieli (*dimótiki*). Hatzidakis on kirjoittanut ymmärrettävästi nykykreikankieliset ilmaukset vanhahtavalla kirjakielellä. Ks. Hatzidakis 1892, 285–303.
[24] Fischer (1974, 39–43) listaa kokoavasti kohtia, joissa Frynikhos käsittelee samoja sanoja kuin mitä Antiatticistan ja Aelius Dionysiuksen teoksissa käsitellään.
[25] Palaan tähän aiheeseen Antiatticistan osalta analyysissä ja havainnoissa.

taas voivat kääntää kohdat itse. Teoksissa, joissa Frynikhosta käsitellään, tarjotaan käännös yksittäisille esiin nostetuille ohjeille.[26] Kuitenkin jonkinlaisen, kreikankieliset käsiteltävät sanat sisällyttävän käännöksen olemassaolo olisi nopeuttanut työtäni huomattavasti.

Hakiessani tutkimuskysymystä tutustuin *Eclogaan* laajasti. Tein käännöstyötä ja havaitsin kreikan kielen kehitykseen liittyviä ilmiöitä, kuten sanan kieliopillisen suvun muuttumista tietyissä sanoissa feminiinistä maskuliiniksi (esim. ἡ χάραξ ἐρεῖς θηλυκῶς … οὐ κατὰ τὸ ἀρρενικόν[27]) tai perfektin kahdennuksen katoamista (esim. Ὤμοκε τελέως ἄηθες. Χρὴ γὰρ ὀμώμοκε λέγειν[28]). Varsinkin perfektin reduplikaation väheneminen ja korvautuminen augmentilla on koineelle tunnuksenomainen ilmiö.[29] Sitä olisi ollut mielenkiintoista tutkia, mutta valitettavasti *Eclogassa* ei esiinny kyseistä ilmiötä tarpeeksi montaa kertaa, joten sitä ei ollut mielekästä ottaa tutkimuksen aiheeksi.

Mielenkiintoinen vaihtoehto olisi ollut tutkia, kuinka Frynikhos käyttää käsitteitä barbarismi ja solesismi kuvatessaan paheksumiaan sanavalintoja. Barbarismeiksi ja solesismeiksi tuomituissa ilmaisuissa on havaittavissa koineen ilmiöitä, kuten liikettä ja paikallaanoloa kuvaavien sanojen merkityseron häviämistä (Ἔνδον εἰσέρχομαι βάρβαρον· ἔνδον γάρ ἐστι καὶ ἔνδον εἰμὶ δόκιμον. δεῖ οὖν εἴσω παρέρχομαι λέγειν. ἔσω δὲ διατρίβω οὐκ ἐρεῖς, ἀλλ᾽ ἔνδον διατρίβω.[30]) ja hankalan morfologian yksinkertaistumista (Αἱ νῆες ἐρεῖς, οὐχ αἱ ναῦς· σόλοικον γάρ.[31]). Esiintymiä on kuitenkin varsin vähän (βαρβαρ-alkuisia 8 ja σολοικ-alkuisia 5). Tutkimuksen aiheeksi valikoituivat siis lemmat, joissa esiintyy ἀμαθ-alkuinen määrite (esim. ἀμαθές, ’oppimaton’), jolla Frynikhos korostaa tuomitun sanan epähyväksyttävyyttä. Näitä lemmoja on *Eclogassa* yhteensä 20 kappaletta.

[26] Esim. Horrocks 2014, 139, jossa käsitellään Frynikhoksen Ksenofon-mainintaa (Phryn.100), joka esiintyy myös mm. Leellä (Lee 2013, 290).
[27] Phryn. 40.
[28] Phryn. 25.
[29] Ks. esim. Colvin 2008, 67; Palmer 1980, 186.
[30] Phryn. 99.
[31] Phryn. 140. Attikan murteessa laivaa tarkoittavan sanan monikon nominatiivi on νῆες ja monikon akkusatiivi ναῦς. Koineessa nominatiiviksi nousi ναῦς. Kuitenkin sen akkusatiivimuoto on νῆας, joka ei muistuta nominatiivia ollenkaan. Koineen aikana laivasta aletaan sen sijaan käyttää sanaa τὸ πλοῖον, jonka taivutus oli yksinkertaisempaa (Colvin 2008, 68.).

1.4. Tutkimuskysymys ja metodi

Pohdin tämän työn tutkimuskysymyksenä niitä Frynikhoksen ἀμαθ-alkuisia ilmaisuja, joilla hän viittaa oppimattomuuteen. Tavoitteenani on selvittää, keitä oppimattomilla tarkoitetaan ja mistä syystä. Tarkastelen, yhdistääkö mainintoja jokin vai käyttääkö Frynikhos termiä mielivaltaisesti. Mainintа siitä, että jokin sanavalinta on oppimaton, kuulostaa perustelulta, mutta mitä toisella vuosisadalla elänyt attikisti tällaisella sanavallinnalla tarkoitti?

Sana ἀμαθής on *Liddle-Scott-Jonesin* kreikka-englanti-sanakirjassa merkitykseltään ensisijaisesti ”ignorant, stupid”.[32] Päätin itse suomentaa termin oppimattomaksi, sillä toisin kuin esimerkiksi ’tyhmä’, ’oppimaton’ kuvaa hyvin attikismin aikaista ilmapiiriä, jossa oppineen maine nosti henkilön asemaa yhteiskunnassa.[33] Harkitsin myös sanaa ’sivistymätön’, jonka englanninkielistä vastinetta ”uncultured” Kim käyttää.[34] Päätin kuitenkin pitäytyä mahdollisimman läpinäkyvässä ratkaisussa, sillä termin takana on kreikan verbi μανθάνειν, ’oppia’.

Tutkin *Eclogan* kohtia, joissa Frynikhos puhuu ”oppimattomuudesta” käyttämällä ἀμαθ-alkuista sanaa. Suomennan kohdat ja tutkin sanakirjojen (*Liddle-Scott-Jones*, josta käytän tästä lähin lyhennystä *LSJ* ja *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods,* josta käytän vastaavasti lyhennystä *GLRBP*; latinan osalta käytän sanakirjaa *Oxford Latin Dictionary*, josta käytän lyhennystä *OLD*) avulla sekä tuomitun että suositellun sanan esiintymiä läpi antiikin kreikankielisen kirjallisuuden. Käytän tarvittaessa apuna myös muiden attikistigrammatikkojen teoksia sekä *The Papyrological Navigator* -tietokantaa. Tietokannassa olevien, Egyptistä löytyneiden papyrusten kautta on mahdollista päästä tutkimaan myös yläluokkaan kuulumattomien henkilöiden käyttämää koinee-kreikkaa. Tutkin, löytyvätkö Frynikhoksen mainitsemat sanat papyruksista, ja tämä taas auttaa asettamaan kyseiset sanat laajempaan kontekstiin. Näiden apuvälineiden avulla pyrin näin tulkitsemaan Frynikhoksen ohjeita ja löytämään niistä ns. punaisen langan. Kohtia esitellessäni käytän Fischerin editiossa esiintyvää numerointia. Sisällytän kohtien analyysivaiheeseen (2.) suluissa myös aikaisemmissa kommentaareissa käytetyn

[32] *LSJ s.v.* ἀμαθής.
[33] Käsittelen laajemmin tätä aihepiiriä alaluvussa 1.6.
[34] Kim 2010, 477.

numeroinnin, sillä kommentaareja selatessa ne ovat tärkeitä.[35] Sen jälkeen käyn läpi laajemmin tekemäni havainnot ja koostan niistä lopuksi yhteenvedon.

Tällä työllä aion antaa panokseni nimenomaan Frynikhoksen kielelliseen tutkimukseen, jota ei ole tehty juurikaan tätä ennen – kommentaareja ja yksittäisiä esimerkkilauseita lukuun ottamatta. Vastaan näin Leen artikkelinsa lopuksi tekemään toteamukseen, että attikistigrammaatikkoja tulisi tutkia kielellisestä näkökulmasta enemmän.[36]

1.5. Aiempi tutkimus

Nykyinen standardieditio *Die Ekloge des Phrynichos* (Fischer 1974) eroaa aiemmista editioista siten, että se ei sisällä jokaisen lemman käsittelevää kommentaaria kuten edeltäjänsä, joskin se sisältää kattavan johdatuksen ja laajasti tietoa *Eclogan* käsikirjoitusperinteestä. Fischeriä edeltäneet Rutherfordin (1881) kommentaari *The New Phrynichus: being a revised text of the Ecloga of the grammarian Phrynichus with introduction and commentary* ja Lobeckin (1820) *Phrynichi Eclogae Nominum et Verborum Atticorum cum notis P.J.Nunnesii, D.Hoeschelii, J.Scaligerii et Cornelii De Pauw* puolestaan käyvät Frynikhoksen ohjeet kohta kohdalta läpi. Lobeckin kommentaari on vanhentunut[37], mutta osin edelleen oleellinen; se on todella perusteellinen ja sen kautta on helposti saavutettavissa Lobeckia edeltävien vuosisatojen Frynikhos-kommentaattorien huomioita. Rutherfordin ongelma puolestaan on asenteellinen suhtautuminen asiasisältöön. Esimerkiksi kohtaa 260 (Rutherfordin numerointi 261) käsitellessään Rutherford ottaa kantaa sekä käsiteltävään sanaan että sitä oletetusti käyttäneeseen Sofroniin: ”his mimes would have excited more laughter than he reckoned upon if they had contained **debased** inflexions of this kind”.[38]

[35] Fischerin editio on ilmestynyt 1974, kun taas kommentaarit ovat 1800-luvulta: sen jälkeen on tehty uusia käsikirjoituslöytöjä, jotka ovat täydentäneet lemmojen määrää.
[36] Lee 2013, 308: “I suggest the following topics for further attention. … (2) More linguistic commentary on the Atticist grammarians, especially in the light of evidence from other sources”.
[37] Frynikhos-tutkimus on kehittynyt paljon Lobeckin kommentaarin julkaisuvuoden (1820) jälkeen, joten teos sisältää virheitä ja puutteita. Esim. lemma 138 käsittelee Lobeckilla sanaa αὐταύλης, mutta Lobeckin jälkeen löydettyjen käsikirjoitusten valossa kyseessä on sana πυθαύλης. Tämänkaltaiset virheet on korjattu Fischerin editioon. Lisää aiheesta Keaney 1970.
[38] Rutherford 1882, 355. Korostus on lisäämäni. Käsittelen Sofron-kohtaa tässä tutkielmassa s. 31–32. Lee (2013, 288) toteaa Rutherfordista osuvasti: “he adapts the role of a sort of latter-day Atticist”.

Frynikhos on kiinnostanut tutkijoita jo vuosisatoja, kuten jo pelkkä Lobeckin kommentaarin nimi ilmaisee: siinä mainituista henkilöistä esimerkiksi Nunnesius oli tehnyt oman kommentaarinsa jo 1586. Kuitenkin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Frynikhos-tutkimus keskittyi pääasiallisesti muihin kuin kielellisiin asioihin. Yleisimmin Frynikhosta tarkasteltiin suhteessa muihin attikistigrammatikkoihin, vaikkakin tämä saatettiin tehdä kielellisen sisällön kautta; Latte tarkasteli Frynikhoksen ja Antiatticistan teosten ajoitusta ja lainaussuhteita[39], ja Naechster puolestaan kirjoitti Frynikhoksen oletetusta kilpailuasemasta ja kynäsodasta Polluxin kanssa.[40]

Myöhemmin huomio on keskittynyt laajemmin attikismiin ja osana sitä attikistisanastoihin (ja niiden tekijöihin, attikistigrammaatikkoihin). Kattava selvitys attikismista on tarjolla esim. Swainin teoksessa *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50–*250, erityisesti kappale *The Practice of Purism*. Attikistigrammaatikkoja yleisesti käsittelee Leen artikkeli *The Atticist Grammarians* teoksessa *The Language of the New Testament: Context, History and Development*[41], ja attikistisanastoja ja kreikan ääntämystä Vessellan teos *Sophisticated Speakers: Atticistic pronunciation in the Atticist lexica*.[42]

Kreikan kielen historiaa käsittelevissä perusteoksissa Frynikhos mainitaan oikeutetusti[43] esimerkkinä toisen vuosisadan jaa. attikismista ja osana roomalaisajan kreikkaan liittyvistä kielellisistä ilmiöistä. Hyvän joskin lyhyen yleiskatsauksen Frynikhoksesta attikistisanastojen kontekstissa tarjoavat esim. Dickey ja Horrocks.[44] Kyseiset teokset auttavat alkuun myös toisen ja kolmannen vuosisadan attikismi-ilmiöön perehtymisessä.

[39] Latte 1915.
[40] Naechster 1908. Naechsterin työssä on mm. eritelty Frynikhoksen viittauksia muihin murteisiin ja epäesikuvallisiin auktoreihin.
[41] Porter & Pitts 2013.
[42] Vessella 2018.
[43] Katson mainintojen perustuvan Frynikhoksen äärimmäiseen tiukkuuteen ja *Eclogan* kirjoitustyyliin, joka perustuu kokonaisiin lauseisiin, joiden myötä Frynikhoksen oma mielipide tulee sanavalintojen kautta paremmin esille. Kohdat ovat yleensä myös tarpeeksi lyhyitä, jotta niitä on helppo lainata.
[44] Dickey 2007, 96–97; Horrocks 2014, 138–139.

1.6. Attikismi ja attikistigrammaatikot

Attikismia tulee tarkastella osana toista sofistiikkaa, joka oli toisen vuosisadan jaa. sivistyneistön keskuudessa vallitseva ilmiö. Toinen sofistiikka oli kreikkalaiselle sivistykselle myötämielisten Rooman keisarien vaikutuksesta syntynyt suuntaus, jonka myötä kreikankieliset retoriikan opettajat eli sofistit saavuttivat merkittävän sosiaalisen aseman Rooman valtakunnassa.[45] Kreikkalaiset olivat olleet aina erittäin tietoisia loisteliaasta menneisyydestään, mutta vasta kun Rooman keisaritkin alkoivat antaa kreikkalaisille erityisoikeuksia menneisyyteen perustuen, alkoivat he nähdä tämän tapana nousta yhteiskunnassa ylöspäin. Koska ensimmäinen sofistiikka sijoitettiin Ateenan kulta-aikaan 400-luvulle eaa., muotoutui roomalaisaikaisen ilmiön nimeksi toinen sofistiikka.[46]

Itsessään attikismi, eli klassisten attikalaisten kirjallisten ja tyylillisten mallien mukailu, oli jo 1. vuosisadalla eaa. syntynyt ilmiö, mutta se saavutti todellisen nousunsa vasta toisen sofistiikan aikana.[47] Miksi siis nimenomaan Attikan murre oli saavuttanut tämän tavoitellun aseman? Vastaus liittyy Ateenan persialaissotien[48] jälkeen saavuttamaan sekä poliittiseen että kulttuuriseen valta-asemaan[49], mikä puolestaan varmisti Ateenassa puhutulle Attikan murteelle valta-aseman kreikkalaisten keskinäisessä kommunikaatiossa. Tuon ajan Attikan murteella kirjoitettu kirjallisuus näyttäytyi keisariajan attikisteille ihanteellisena kreikkana; pohjimmiltaan kyse oli menneen valta-aseman haikailusta. Kyseinen Attikan murre oli kuitenkin myös heidän aikansa kreikan, koineen (’yhteinen’, kr. κοινή), perusta, joskin siihen oli vaikuttanut myös Ateenan liittolaisten, joonialaisten murre.[50] Tämän myöhemmät[51] attikistit kokivat kuitenkin huonona asiana; kielen katsottiin ”saastuneen” näistä vaikutteista.

[45] Horrocks 2014, 134.
[46] Termi on peräisin ateenalaiselta reetorilta Filostratokselta (s. 170 jaa.).
[47] Horrocks 2014, 135.
[48] Termillä viitataan persialaisten kahteen Kreikan-valtausyritykseen, ensin 490 eaa. ja sitten 480/479 eaa. Hyökkäyksiä taustoitti aiempi 400-luvun alun Joonian kreikkalaisten kapina Persiaa vastaan.
[49] Colvin 2008, 65.
[50] Colvin 2008, 65.
[51] Ensimmäiset ”puhtaan” Attikan murteen vaalijat kirjoittivat jo Ateenan hegemonian aikana huolestuneena Ateenassa puhutun kielen muutoksesta: pseudo-Ksenofonin (engl. *Old Oligarch*) mukaan ateenalaiset puhuvat murretta, joka on sekoitus kaikista kreikan murteista ja barbaarikielistä (’Old Oligarch’/ps.-Xen. *Ath. Pol.* 2.8).

Attikismi oli tavoitteellista. Sofistien opissa saavutettu ”attikalainen” puhetaito ja muu koulutus (*paideia*) määrittelivät osaltaan henkilön paikan yhteiskunnallisessa hierarkiassa, sillä retoriset kyvyt nähtiin nyt merkittävänä tienä valtaan ja maineeseen.[52] Roomalaisessa hallinnossa puhetaito oli edelleen merkittävässä asemassa, sillä onnistuneet viralliset puheet saattoivat parhaimmillaan johtaa keisarilliseen suosioon ja tukeen.[53] Attikan murteen hallitseminen oli merkki yläluokkaan kuulumisesta, ja sen kautta kuviteltiin myös olevan mahdollista vahvistaa kytköstä Attikan murretta puhuneisiin klassisiin auktoreihin, joiden teoksista koostuvaa kaanonia kouluissa opiskeltiin; kielikylpy tuli todellakin tarpeeseen, sillä kreikan kieli oli muuttunut vuosisatojen aikana niin paljon, että klassisten tekstien kieltä oli vaikeaa ymmärtää.[54]

Tähän tilaukseen vastasivat attikistigrammaatikkojen kirjoittamat kielenkäytön oppaat ja sanakirjat, kuten Frynikhoksen *Praeparatio sophistica* ja *Ecloga*. Frynikhoksen lisäksi merkittäviä, meille säilyneitä teoksia tuottivat esim. Pollux (2. vs. jaa.), Moeris (2. vs. loppu – 3. vs. alku jaa.) ja niin kutsuttu Antiatticista[55]. Heidän tarkoituksenaan oli tehdä kahtiajako muuttumattoman Attikan murteen ihanteen ja koineen välille; tämä oli kuitenkin käytännössä mahdotonta jo senkin takia, ettei ollut olemassa mitään vallitsevaa yksimielisyyttä siitä, keiden klassisten auktorien kieli edustaisi tuota ”puhdasta” Attikan murretta.[56] Attikistien tarjoamat ohjeet kielenkäytöstä perustuivatkin vain heidän omiin käsityksiinsä 400-luvun Attikan murteesta, eikä siihen mitä se oikeasti oli.[57] He kuitenkin onnistuivat osaltaan vahvistamaan diglossiaa, joka oli todennäköisesti ollut jo käynnissä vähintään siitä asti, kun koinee levisi hellenistisessä maailmassa myöhäiseltä 300-luvulta eaa. alkaen.[58]

Attikistien tunnistettavimpia piirteitä on sellaisten attikalaisten muotojen suosiminen, jotka olivat suurimmaksi osaksi jo hävinneet kansankielestä: he esimerkiksi halusivat

[52] Kim 2010, 468.
[53] Horrocks 2014, 133.
[54] Horrocks 2014, 135.
[55] Antiatticistan ajoittaminen on hankalaa, koska hänen henkilöllisyydestään ei tiedetä mitään. Frynikhos kuitenkin suurella todennäköisyydellä tunsi Antiatticistan kirjoitukset ja käytti niitä kirjoittaessaan *Eclogaa.* Antiatticistan ajoituksesta ks. Latte 1915.
[56] Horrocks 2014, 135.
[57] Lee 2013, 285.
[58] Kim 2010, 470.

säilyttää duaalin, optatiivin ja datiivin aktiivisessa käytössä, ja suosivat -ττ- ja -ρρ- muotoja kuten γλῶττα (koineessa γλῶσσα) ja θαρρεῖν (koineessa θαρσεῖν).[59] Kuitenkin suurin ero attikistisen kreikan ja kansankielen välillä oli sanasto, sillä attikistit eivät hyväksyneet kielenkäyttöön sanoja, jotka eivät esiintyneet heidän tarkoin valitsemissaan klassisissa lähteissä.[60] Yksi tapa määritellä attikistien mielestä huonoa kielenkäyttöä oli leimata ilmaisu joko barbarismiksi tai solesismiksi. Nämä termit määritteli ensimmäisenä stoalainen filosofi Diogenes Babylonialainen (3. – 2.vs. eaa.): barbarismissa on kysymys yleisesti hyväksytyn käytön vastaisesta sanasta tai sen muodosta, kun taas solesismi on kieliopillisesti virheellinen rakenne.[61]

Vaikka attikismi oli yläluokan keskuudessa vallitseva tyylillinen suuntaus, kaikki eivät kuitenkaan suhtautuneet siihen varauksetta. Filosofi Sextus Empiricus (2. vs. loppu jaa.) kritisoi aikansa oppineita, ja grammaatikkoja vastaan hän käy teoksensa *Adversus mathematicos* ensimmäisessä kirjassa. Muun kritiikin ohessa hän käsittelee grammaatikkojen tapaa käyttää termejä barbarismi ja solesismi, ja pyrkii esimerkein todistamaan kyseiset termit huonosti määritellyiksi ja merkitykseltään tyhjiksi.[62] Attikistien ylilyöntejä kritisoi niin itsekin attikisoivaa kreikkaa kirjoittanut Lukianos kuin myös lääkäri Galenos.[63]

Toisella vuosisadalla koetun attikismin suosion huipun jälkeen eräänlainen kompromissi, attikisoiva tyyli, joka yhdisti piirteitä klassisesta Attikan murteesta ja koineesta, sai voiton; tätä vauhdittivat kauden poliittiset ja taloudelliset ongelmat ja Horrocksin mukaan osaksi myös se, että alettiin ymmärtää kielellisen ihanteen, 400-luvun Ateenassa puhutun Attikan murteen, saavuttamisen mahdottomuus.[64] Attikismi kuitenkin vaikutti kreikan kieleen läpi Bysantin ja sen vaikutus on näkyvissä osin vieläkin.[65]

---

[59] Attikistien suosimia muotoja listataan monessa paikassa, esim. Horrocks 2014, 138 ja Kim 2010, 470, josta γλῶττα- ja θαρρεῖν- esimerkit.
[60] Kim 2010, 470.
[61] Vainio 1999, 24. Kyseinen määritelmä on säilynyt Diogenes Laertioksen kautta, Diog. Laert. 7.59: ὁ δὲ βαρβαρισμὸς ἐκ τῶν κακιῶν λέξις ἐστὶ παρὰ τὸ ἔθος τῶν εὐδοκιμούντων Ἑλλήνων, σολοικισμὸς δέ ἐστι λόγος ἀκαταλλήλως συντεταγμένος.
[62] Sext. Emp. *Math.* 1.209–216.
[63] Lukianoksen teoksista esim. *Lexiphanes* kritisoi attikistien ylilyöntejä. Galenosta käsittelen tässä työssä kohdassa 3.2.1.
[64] Horrocks 2014, 137.
[65] Lee 2013, 283.

2. ANALYYSI

Seuraavassa käyn läpi *Eclogan* kohdat, joissa esiintyy ”oppimattomuuden” ilmaisuna ἀμαθ-alkuinen sana. Kohdat esitetään Fischerin edition numeroinnin mukaan ja editiossa esitetyssä järjestyksessä, lisäksi suluissa annetaan aiemmissa editioissa käytetty numerointi. Annan esiinnousevien auktoreiden elinajat ensimmäisen maininnan yhteydessä ajallisen hahmotuksen helpottamiseksi. Kaikki käännökset ovat omiani.

18. **(19.)**

> Ἀνεῖναι ἐλαίῳ ἢ ὄξει ἢ αλλῳ τινὶ λέγουσιν οἱ ἰατροὶ πάνυ ἀμαθῶς· δεῖ γὰρ διεῖναι λέγειν.
>
> Lääkärit sanovat erittäin oppimattomasti ἀνεῖναι ἐλαίῳ ἢ ὄξει (”laimentaa oliiviöljyllä tai viinietikalla”) tai johonkin muuhun tällaiseen (aineeseen). Pitäisi kylläkin sanoa διεῖναι.

Molemmat Frynikhoksen mainitsemat sanat ovat muodoltaan aoristin infinitiivejä, ja niiden erona on prefiksi. Frynikhoksen mukaan tässä kontekstissa on käytettävä sanaa διεῖναι (διΐημι, ’menen läpi’). Se kuitenkin vastaa *LSJ*:n mukaan merkitystä ’laimentaa’ vain mediumissa, vaikka Frynikhoksen tässä suosittelema muoto on aktiivimuotoinen.[66] Medium-muotoisena se esiintyy Aristofaneella (n. 450–385 eaa.) ilmauksessa διέμενος ὄξει[67]; *Plutus*-näytelmässä valmistetaan silmäsalvaa, jonka valmistuksesta kerrottaessa ilmaus esiintyy. Sama ilmaus esiintyy myös Aleksiksella (n. 375–275 eaa.), joka luetaan sekä keskikomedian että uuden komedian edustajaksi.[68] Aleksis mainitaan *Eclogassa* kahdessa muussa kohdassa[69], mutta niissä molemmissa moititaan hänen sanavalintojaan; toisessa jopa barbaariseksi. Jos Frynikhoksella oli jonkun tietyn auktorin käyttämä kieli mielessään kyseistä lemmaa kirjoittaessaan, se oli paljon todennäköisemmin Aristofaneen kuin Aleksiksen.

Verbille ἀνεῖναι (ἀνίημι, ’päästän, irrotan’) annetaan *LSJ*:ssä merkitys ’laimentaa; liueta’, jossa se järjestyy joko datiivilla (τινί) tai prepositiorakenteella διά + genetiivi

[66] *LSJ s.v.* διΐημι.
[67] Ar. *Pl*. 720.
[68] Alex. 193 (188K): διειμένον ὄξει. Kohta on säilynyt Athenaioksen lainaamana (Ath. 4. 69). Arnottin kommentaarissa (1996, 565) sanapari on käännetty ”soaked … with wine-vinegar”.
[69] Phryn. 316; 349.

(τινός).[70] Verbi esiintyy tässä merkityksessä kuitenkin vasta suhteellisen myöhäisillä auktoreilla, esimerkiksi Galenoksella (n. 129–216 jaa.). Galenos mainitsee sen puhuessaan haavojen hoitoon käytetystä *farmakonista* (ἀνιέμενον τε δι᾽ἐλαίου κικίνου ἢ παλαιοῦ, ”laimennettuna risiiniöljyllä tai vanhalla öljyllä”).[71] Toisen vuosisadan jaa. alkupuolella vaikuttaneella historiankirjoittaja Arrianoksella (n. 86–160 jaa.) taas esiintyy verbin aikaisempi merkitys Aleksanteri Suuren elämästä ja teoista kertovassa teoksessa *Anabasis*: ἀλλὰ μετέωρος γὰρ ὑπὸ ἀνοίας πετόμενος παρέσχε τῷ ἡλίῳ θάλψαι τε καὶ ἀνεῖναι τὸν κηρόν[72], ”mutta typeryyttään korkealla lentäen hän antoi auringon pehmentää ja löystyttää / irrottaa vahan.” Tällaisessa merkityksessä se esiintyy jo Homeroksella (δεσμὸν ἀνίει, ”siteen irroitti”)[73] ja Euripideellä (κλῆδές τ᾽ ἀνῆκαν, ”kahleet irtosivat”)[74]. Arrianos kuitenkin itse pyrki attikistiseen kreikkaan, joten löytö ei ole yllättävä.[75]

Paljon myöhemmin, 900-luvulla jaa. kootussa maatalousaiheisessa, 20-kirjaisessa kokoomateoksessa *Geoponica* esiintyy ἀνεῖναι partisiippimuodossa. Siemenettömien viinirypäleiden kasvatuksesta puhuttaessa mainitaan: καὶ ὀπὸν Κυρηναϊκὸν ἀνέντες ὕδατι καὶ εἰς πάχος ἐψήματος ποιήσαντες ἐγχυματίζουσι (”ja laimennettuaan kyreneläistä mehua[76] vedellä ja tehtyään [siitä] hepseman[77] paksuista, he lisäävät sitä [versoon].”).[78] En kuitenkaan löytänyt enää näin myöhäistä käyttöä Frynikhoksen suosittelemalle verbille tai siitä muodostettulle partisiippille διέμενος merkityksessä ’laimentaa’.

Frynikhos moittii lääkäreiden kielenkäyttöä *Eclogassa* suoraan myös muissa kohdissa, yhteensä neljä kertaa.[79] Yhtään positiivissävyistä mainintaa lääkäreiden kielenkäytöstä ei sen sijaan löydy. Lääkäreitä ei kuitenkaan yksilöidä tai määritellä sen tarkemmin;

[70] *LSJ s.v.* ἀνίημι.
[71] Gal. *Comp. Med. Gen.* XIII 520. Galenos viittaa lääkeresepteissään useasti vanhaan öljyyn. Ks. Everett 2012, 301:” The best olive oil is old, gleams translucently from its rich oiliness, and has an odour and taste like aged fat. It has heating properties that loosen deeply within.”
[72] Arr. *An*. 7. 20. 5.
[73] *Od*. 8. 359.
[74] E. *Ba*. 448.
[75] Arrianoksen attikismin mainitsee esim. Horrocks 2014, 136.
[76] ”Kyreneläisellä mehulla” tarkoitetaan nestettä, jota saadaan Kyrenessä kasvavasta silphium-kasvin juuresta. Plinius vanhemman mukaan mehua, laseria, käytettiin monen eri lääkkeen raaka-aineena. Silphium-kasvin lehtiä taas käytettiin mm. raskauden keskeytykseen. Ks. mehun valmistuksesta Plin. *HN*. 19.15.43 ja silphiumin käyttötarkoituksista Plin. *HN*. 22.48–49.
[77] Kr. ἔψημα: rypälesiirappi, jota saatiin keittämällä rypäleen mehua (lat. *mustum*) kolmasosaan alkuperäisestä määrästä. Ks. Plin. *HN.* 4. 14.
[78] *Gp*. 4. 7. 3.
[79] Kohdat 131 (διεφθορὸς αἷμα), 190 (κατασχάσαι) ja 388 (ἐξάπλεθρον); näistä 131 esitellään myöhemmin.

esimerkiksi Galenosta, jonka tekstistä tuomittuja muotoja kuitenkin löytyy, ei mainita nimeltä.

Vaikka ei siis ole mahdollista tietää, keihin lääkäreihin Frynikhos viittaa, voisi käsillä olevassa kohdassa ajatella kohteeksi Galenoksen. Frynikhos ei kuitenkaan kiinnitä huomiota siihen, että ainakin Galenos korvaa datiivin prepositiorakenteella (**δι**᾽ἐλαίου κικίνου ἢ παλαιοῦ). Datiivin korvautumien prepositiorakenteella on yksi koinee-kreikan tunnusomaisia ilmiöitä, ja se ilmenee esimerkiksi Polybioksen (n. 200–118 eaa.) teoksessa *Historiae.*[80] Siellä datiivi on korvattu esimerkiksi prepositiolla διά, jonka kanssa esiintyy yleisimmin akkusatiivi, jolloin merkitys on kausaalinen.[81] Kuitenkin myös rakennetta διά + genetiivi esiintyy, jolloin merkitys on tapaa tai välittäjää ilmaiseva, kuten tässä.

Datiivin korvautuminen tulee esiin muissa Frynikhoksen huomioissa epäsuorasti. Esimerkiksi lemmassa 29 Frynikhos painottaa, että on sanottava ποῖ ἄπει (”minne menet”) eikä ποῦ ἄπει.[82] Kyseinen ποῖ / ποῦ -merkityseron häviäminen johtuu nimenomaan datiivin korvautumisesta; liikkeen ja lepotilan kuvaamiseen käytetyt datiivit hävisivät ja molempia tiloja alettiin kuvata yhdellä muodolla.[83]

80. (88.)

> Πελαργός· οἱ ἀμαθεῖς ἐκτείνουσι τὸ α, δέον συστέλλειν· Πελαργὸς γὰρ οὐδὲν ἄλλο ἢ Ἐρετριακῶς Πελασγός.
>
> Πελαργός: oppimattomat pidentävät (vokaalin) a, se pitää lausua lyhyenä. Πελαργός ei ole mikään muu kuin eretrialaisten Πελασγός.

Frynikhoksen kommentti a:n ääntämisestä pitkänä on vaikeatulkintainen, sillä kyseisestä tapauksesta ei löydy mainintaa mistään muualta. Muut attikistigrammaatikot eivät käsittele sitä, ja myös *LSJ* viittaa vain tähän Frynikhoksen kohtaan.[84] Frynikhoksen

[80] Jokela 2015, 20. Tutkimuksessa tarkasteltiin viittä eri sivua *Historiaen* ensimmäisestä kirjasta ja niistä etsittiin koineen ilmiöitä erityisesti prepositioiden osalta. Sivuilta löytyi huomattavan paljon prepositiofraaseja verrattuna klassisella kaudella kirjoitettuihin teksteihin, ja osalla näistä prepositiofraaseista oli selvästi korvattu datiivi.
[81] Jokela 2015, 8.
[82] Phryn. 29.
[83] Palmer 1980, 183.
[84] *LSJ s.v.* πελαργός.

kommentti on ihmetyttänyt myös kommentaarien kirjoittajia. Lobeckilta käy ilmi, että jotkut kirjoittivat sanan πηλαργός, ikään kuin se tulisi sanasta πηλός (’maa, savi’; Frynikhos käsittelee tämän sanan *Eclogassa* kohdassa 34) verbin πελάζω (’lähestyn’) sijaan, joten Lobeckin mukaan voisi olla ymmärrettävämpää, jos Frynikhos sanoisi (οἱ ἀμαθεῖς) ἐκτείνουσι τὸ **ε**.[85] Sekä Lobeck että Vessella kuitenkin uskovat Frynikhoksen halunneen estää sanojen πελαργός ja ἀργός (’laiska’; sanalla myös homonyymi ’hohtava; valkoinen’) sekoittumisen; sanan ἀργός kontrahoimaton muoto on ἀεργός (’työtä tekemätön’), joten a ääntyy siinä Lobeckin ja Vessellan mukaan pitkänä.[86] Myös adjektiivi ἀργός on käsitelty *Eclogassa* hieman aikaisemmin. Frynikhos ohjeistaa lukijaansa olemaan käyttämättä adjektiivistä erityistä feminiinimuotoa (ἀργὴ ἡμέρα, ἀργὴ γυνὴ μὴ λέγε), vaan hän neuvoo säilyttämään yhteisen muodon ἀγρός myös feminiineille (ἀλλ᾽ ἀργὸς ἡμέρα).[87] Vessellan mukaan kansan keskuudessa sanan πελαργός uskottiin tulevan sanasta ἀργός, ja tämä olisi voinut olla syy hyperkorrektille ääntämiselle.[88]

Frynikhos mainitsee myös termien Πελαργός ja Πελασγός sekoittumisen. *LSJ*:n mukaan ne sekoitettiin usein keskenään.[89] Termeillä tarkoitettiin pelasgeja (kreikkalaisten käyttämä nimitys Aigeianmeren alkuperäisasukkaista) ja haikaroita (yksikkö ὁ πελαργός); termeihin liittyy myös Ateenan Akropoliin pohjoisrinteen muuri, jonka pelasgien kerrotaan rakentaneen (τὸ Πελαργικόν). Jo Iliaassa ja Odysseiassa pelasgeista esiintyy sigmallinen muoto Πελασγοί[90], mutta Πελαργοί mainitaan kirjallisessa lähteessä vasta Dionysios Halikarnassoslaisella ja Strabonilla.

Dionysios Halikarnassoslainen (s. n. 60 eaa.) itse käyttää alkuperäiskansasta termiä Πελασγοί.[91] Kuitenkin hänen esitellessään muiden historiankirjoittajien näkemyksiä siitä, että pelasgit ja tyrrheenit (etruskit) olisivat sama kansa, jota mieltä hän ei itse ole[92], hän kertoo lesboslaisen historiankirjoittaja Myrsiloksen (n. 200-luvun puoliväli eaa.) etymologian.[93] Sen mukaan tyrrheenejä kutsuttiin nimellä Πελαργοί: nimitys johtuu

[85] Lobeck 1820, 109.
[86] Lobeck 1820, 109; Vessella 2018, 238.
[87] Phryn. 76.
[88] Vessella 2018, 238–239.
[89] *LSJ s.v.* πελαργός.
[90] Esim. *Il*. 2. 840; *Od*. 19. 177.
[91] Hänen mukaansa kansan nimi tulee näiden kuninkaan, Pelasgoksen, nimestä. (Dion. Hal. *Ant. Rom*. 1.17. 2.)
[92] Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1. 29. 1: Ἐμοὶ μέντοι δοκοῦσιν ἅπαντες ἁμαρτάνειν οἱ πεισθέντες ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος εἶναι τὸ Τυρρηνικὸν καὶ τὸ Πελασγικόν.
[93] Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1. 28. 4. (= Jacoby 1964, *FGrHist* 477 F 9).

haikaroista (πελαργοί), koska tyrrheenit jättivät oman maansa ja lensivät haikaraparven lailla Kreikkaan ja muihin maihin. Myrsilos myös lisää heidän rakentaneen muurin (τὸ Πελαργικόν) Ateenan akropoliin ympärille.

Myös Strabonin (64 eaa. – n. 23 jaa.) *Geographica*ssa esiintyy samanlainen etymologia.[94] Viidennessä kirjassa hän kertoo Ateenan historiasta kirjoittaneista (οἱ τὴν Ἀτθίδα συγγράψαντες), joiden mukaan osa pelasgeista saapui Ateenaan ja siellä heitä kutsuttiin heidän vaeltavan elämäntapansa perusteella haikaroiksi.[95] Hän siis tarkentaa, että nimenomaan attikalaiset kutsuivat pelasgeja pelargeiksi (Πελαργοὺς ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν κληθῆναι). Yhdeksännessä kirjassa Strabon toistaa saman asian viitaten takaisin viidenteen kirjaan. [96] Strabon saattaa tarkoittaa Herodotosta ”Ateenan historiasta kirjoittaneilla”, sillä tämä esittää teorian, jonka mukaan pelasgeja asettui asumaan muun muassa Ateenaan.[97]

Ehkä tästä syystä myös Akropoliin vanhaa muuria tarkoittanut τὸ Πελαργικόν saatettiin kirjoittaa muodossa τὸ Πελα**σ**γικόν.[98] Sanan vanhempi muoto on kuitenkin τὸ Πελαργικόν, jota myös Aristofanes ja Thukydides (400-luku eaa.) käyttävät.[99] Juuri Aristofaneen esimerkkiin viittaa Hesykhios (*fl*. tod. näk. 400-l. jaa.), joka ohjeistaa sanastossaan käyttämään ρ-muotoa.[100] Tarina pelasgeista Ateenan asuttajina ja muurin rakentajina ei Caryn mukaan näyttäisi olevan Herodotosta aikaisempi, joten tarinan paikkaansapitävyyttä saatettiin yrittää tukea osoittamalla, että sana viittaa pelasgeihin – muodot muistuttivat jo valmiiksi toisiaan.[101] Herodotoksen nykyisessä standardieditiossa (Hude 1927) on muoto, jossa on ρ, mutta käsikirjoitusperinteessä esiintyy myös σ-muotoa.[102] Muotoja on siis voitu käyttää sekaisin, ja tämä voi vaikuttaa siihen, miksi Frynikhoksen aikanakin sanasta oli olemassa kaksi muotoa.

[94] Str. 5. 2. 4 ja 9. 1. 18.
[95] Str. 5. 2. 4.
[96] Str. 9. 1. 18.
[97] Hdt. 1. 57. Herodotos toteaa myös, että pelasgit eivät puhuneet kreikkaa, vaan jotain barbaarista kieltä (ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες).
[98] *LSJ s.v.* πελαργικός.
[99] Ar. *Av*. 832; Thuc. 2. 17. 1. Caryn (2014, 93, alaviite 1) mukaan nimitys on saattanut tarkoittaa haikaran pesää.
[100] Hsch. π 1288.
[101] Cary 2014, 93 (alaviite 1).
[102] Hude 1927. Tekstikriittisessä apparaatissa myös sigmallinen muoto, joka löytyy suurimmasta osasta käsikirjoituksia.

Jos kuitenkin otetaan huomioon Frynikhoksen esille nostama rotasismi (jonkin toisen konsonantin vaihtuminen roohon), se todellakin oli Eretrian murteen erityispiirre.[103] Eretriassa puhuttu murre on euboialaista murretta, joka taas kuuluu joonialaiseen murreryhmään. Rotasismia ei kuitenkaan esiinny muualla euboialaisessa murteessa; ainoa toinen ilmentymä on Oropoksen, eretrialaisten perustaman siirtokunnan, murteessa.[104] Rotasismia esiintyy kahdessa muodossa: yleisemmin sitä esiintyy piirtokirjoituksissa vokaalien välissä (esim. παισίν → παιρίν), mutta se on mahdollinen myös ennen soinnillista konsonanttia (esim. Μίσγος → Μίργος)[105]. Näistä tapauksista jälkimmäinen vastaa Frynikhoksen kommentoimaa tapausta, sillä myös siinä σ:n korvaa ρ soinnillisen konsonantin (γ) edellä. Vessellalta kyseinen rotasismin toinen esiintymisympäristö on kuitenkin jäänyt huomaamatta, sillä hän viittaa vain eretrialaisten vokaalien väliseen rotasismiin, joka ei kyseiseen, Frynikhoksen esiintuomaan tapaukseen sovi.[106]

81. (89.)

> Ἀσπάραγος· καὶ τοῦτο δυοῖν ἁμαρτήμασιν ἔχεται, ὅτι τε ἐν τῷ φ λέγεται, καὶ ὅτι ἴδιόν τι φυτόν ἐστιν ἄγριον ὁ ἀσφάραγος καὶ οὐκ ἐν τοῖς ἡμέροις καταλεγόμενον. ὁ γοῦν Κρατῖνος (fr. 325 K.) ἐν ἄλλοις ἀγρίοις αὐτὸ καταλέγων φησίν·
>
> > "αὐτομάτη δὲ φέρει τιθύμαλλον καὶ σφάκον, πρὸς αὐτῷ
> > ἀσφάραγον κύτισόν τε, νάπαισι δ΄ἀνθέρικος ἐνηβᾷ καὶ
> > φλόμον ἄφθονον, ὥστε παρεῖναι πᾶσι τοῖς ἀγροῖσιν."
>
> ἅπαντα γὰρ τὰ κατειλεγμένα ἄγρια. οἱ δὲ νῦν τιθέασιν <τὸ ἓν> ἐπὶ παντὸς ἀμαθῶς· τῶν γὰρ λαχάνων αἱ ἄνθαι ὅρμενα καλοῦνται, καὶ ἐξορμενίζειν τὸ

[103] Horrocks 2014, 39–40. Maininta sisältää hyvän, havainnollisen esimerkin eretrialaisesta murteesta piirtokirjoituksessa *IG* XII. 9. 187.
[104] Horrocks 2014, 40.
[105] Buck 1955, 53.
[106] Vessella (2018, 238) viittaa Buckin sivuun 131 (v. 1968 tarkistetussa ja korjatussa versiossa; Vessella ilmoittaa vuoden 1955 painoksessa sivun olevan 143), jossa Buck koostaa tärkeimmät jo aiemmin tekemistään huomioista Eretrian murteen erityispiirteistä. Laajemmin Buck käsittelee eretrialaisen murteen erityispiirteiteitä jo sivulla 57, josta soinnillisen konsonantin vaikutus käy ilmi. Tähän sivuun Vessella ei viittaa ollenkaan.

ἐκβλαστάνειν καὶ ἐξανθεῖν. Λέγε οὖν ὄρμενα, ἀλλὰ μὴ ἀσπαράγους, ἀδόκιμον γὰρ λίαν.

Ἀσπάραγος: myös tässä on kaksi virhettä. Se, että siinä on π eikä φ, ja se, että ἀσφάραγος on oma luonnonkasvinsa, eikä sitä lasketa kuuluvaksi viljelykasveihin. Esimerkiksi Kratinos sanoo, että se lasketaan muiden luonnonkasvien joukkoon:

> Oman mielensä mukaan kasvaa tyräkki ja salvia, tämän lisäksi parsa (ἀσφάραγον), pensasmailanenkin, notkossa soihtu (kasvi) kukoistaa, ja tulikukka konsanaan, kuten kaikki villit kasvit vierellään.

Kaikki mainitut ovat siis luonnonkasveja. Aikalaiseni käyttävät yhtä sanaa (ἀσφάραγος) kuitenkin oppimattomasti kaikesta. Viljelykasvien kukinnoista sanotaan kylläkin ὄρμενα, ja sanaa ἐξορμενίζειν käytetään versomisesta (ἐκβλαστάνειν) ja kukkimisesta (ἐξανθεῖν). Sano siis ὄρμενα, mutta älä ἀσπάραγοι, se on hyvin sopimatonta.

Tämän kohdan alussa on nähtävissä yksi tavanomainen attikistin tunnusmerkki, sillä Frynikhos käyttää heti ensimmäisellä rivillä duaalia (δυοῖν, ‘kaksi’), joka oli hänen elinaikanaan varmasti kuollut kielen muoto.[107] Kohdassa käsiteltävä sana ἀσπάραγος on Frynikhoksen mielestä ensinnäkin kirjoitettu väärin ja tämän lisäksi sitä käytetään väärin. Hänen mukaansa ἀσφάραγος (joka kirjoitetaan ”virheellisesti” ἀσπάραγος) ei ole yleistermi minkä tahansa viljelykasvin versolle tai kukinnolle, vaan hän suosittelee käyttämään sanaa ὄρμενος, jonka monikko on *LSJ*:n mukaan joko ὄρμενοι tai ὄρμενα[108] – eihän ἀσφάραγος Frynikhoksen mielestä edes ole viljelykasvi vaan villinä kasvava. Lopulta Frynikhos löysi sanasta siis kolme virhettä. Lisäksi hän haluaa käytettävän verbiä ἐξορμενίζω, joka on johdettu sanasta ὄρμενος, kun puhutaan sekä versomisesta että kukkimisesta.

[107] Ks. johdannon alaluku 1.6. Attikismi ja attikistigrammaatikot, s. 11. Myös Horrocks 2014, 138: ”… the dual number (long dead in the Koine).”
[108] *LSJ s.v.* ὄρμενος. Kohdassa Frynikhos käyttää muotoa ὄρμενα, mutta Polluxilla se taas esiintyy muodossa ὄρμενοι (Poll. 6. 61).

Frynikhos käsittelee toisessa teoksessaan *Praeparatio sophisticassa* sanaa ἀσφάραγος vielä laajemmin:[109]

> ἀσφάραγος (Cratin. fr. 325): διὰ τοῦ φ. βοτάνης εἶδος ἀσφάραγος πρὸς τὰς καθάρσεις ἐπιτήδειον. οἱ δὲ πολλοὶ τὰ ὄρμενα τῶν λαχάνων διὰ τοῦ π ἀσπαράγους καλοῦσιν, δυσὶ περιπίπτοντες ἁμαρτήμασιν, ὅτι τε διὰ τοῦ π λέγουσιν, δέον διὰ τοῦ φ, καὶ ὅτι τὸ ἰδίως καλούμενον ἐπί τινος πόας ἐπὶ πάντων τῶν ἐξορμενιζόντων <λέγοντες> τίθενται τὴν φωνήν.
>
> *Asfaragos:* f-äänteellä. *Asfaragos*, kasvi, puhdistuksiin[110] sopiva. Rahvas kutsuu viljelykasvien versoja p-äänteellä *asparagos* ja he lankeavat kahteen virheeseen. Ensinnäkin siihen, että käyttävät äännettä p, kun täytyy sanoa ph. Toisekseen, vaikka tällä sanalla kuvataan yksinomaan tiettyjä kasveja, he käyttävät ilmausta <puhuessaan> kaikista versoista.

Frynikhos jatkaa kyseisessä teoksessa sanojen ὄρμενα ja ἀσπάραγος käsittelyä vielä toisessakin kohdassa, ja myös tässä hän kutsuu johdonmukaisesti sanan ἀσπάραγος käyttäjiä oppimattomiksi:[111]

> ἐξορμενίζειν (Soph. fr. 294)[112] · τὸ ἐξανθεῖν, ὅπερ οἱ πολλοὶ ἐκβάλλειν λέγουσιν. ὄρμενα γὰρ καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν τὰ τῶν λαχάνων ἐξανθήματα. οἱ δὲ πολλοὶ καὶ ἀμαθεῖς ταῦτα ἀσπαράγους καλοῦσιν.
>
> ἐξορμενίζειν (’versoa’): (tarkoittaa samaa kuin) ἐξανθεῖν, jolla rahvas kukkimista kutsuu. Attikan murretta puhuvat kutsuvat viljelykasvien kukintoja sanalla ὄρμενα. Rahvas ja oppimattomat kutsuvat näitä sanalla ἀσπάραγοι.

[109] Phryn. *PSp.* 41.8.
[110] Tällä Frynikhos tarkoittaa käytännössä (suolen) puhdistusta eli tyhjennystä. Saman huomion kasvista tekee Athenaios (Ath. 2. 62), joka kertoo kasvin olevan hyvä vatsalle ja ruoansulatukselle (εὐστομαχώτερός ἐστι καὶ εὐεκκριτώτερος).
[111] Phryn. *PSp*. 67.
[112] Viittaus esiintyy tällaisenaan de Borriesin standardieditiossa. Fragmentti löytyy kuitenkin teoksesta *Tragicorum Graecorum Fragmenta IV Sophocles* numerolla 314.

De Borriesin editio viittaa Sofokleen näytelmän *Ichneutae* fragmenttiin, jossa ἐξορμενίζειν esiintyy.[113] Myös Athenaios (*fl.* n. 200 jaa.)[114] mainitsee Sofokleen sekä kyseisen kohdan puhuessaan siitä, kuinka Attikan murretta puhuvat (οἱ Ἀττικοί) kutsuvat nimenomaan kaalin kukintoa omalla sanallaan, joka on ὄρμενος[115] – juuri sitä Sofokleen virkkeessä tarkoitetaan.[116] Täten se ei olisikaan yleissana, kuten Frynikhos esittää. Kyseinen kohta on mielenkiintoinen myös sen takia, että pääasiana Athenaios käsittelee siinä sekä kasvia että sanaa ἀσπάραγος – aivan kuten Frynikhoskin. Hän antaa ymmärtää, että kyseessä on kasvi, jota voi kasvaa luonnonvaraisena, mutta sitä voi myös viljellä; tosin ne, joita ei kylvetä (ts. kasvavat luonnonvaraisina), ovat hänen mukaansa parhaita (ὧν οἱ κάλλιστοι οὐ σπείρονται). Itse sanasta Athenaius käyttää π-muotoa ja kertoo, että näin tekevät myös keskikomedian edustajat Antifanes ja Aristofon (molemmat 300-luvulta eaa.). Hän mainitsee kuitenkin, että mm. Kratinos (n. 520–423 eaa.)[117] ja Ameipsias (400-luvun loppu eaa.), molemmat vanhan komedian edustajia, kutsuvat kasvia sanalla ἀσφάραγος.[118]

Myös Galenos käsittelee sanaa ἀσπάραγος teoksessaan *De Alimentorum Facultatibus*.[119] Hän itse käyttää sanaa kasvin syötävän verson merkityksessä, kuten ”sitä kutsuvat melkein kaikki nykyiset kreikkalaiset” (καλούντων οὖν τῶν νῦν Ἑλλήνων σχεδὸν ἁπάντων). Galenos tarkentaa, että ἀσπάραγος on nimenomaan se kasvin ”pehmeä varsiosa”, joka ilmestyy kasveihin ”kun ne kasvavat kohti hedelmään ja siemeneen puhkeamista” (ὅταν αὐξάνωνται πρὸς τὴν τοῦ καρποῦ τε καὶ σπέρματος ἐκβολήν). Tätä ennen Galenos on maininnut, ettei hänen tekstinsä käsittele sitä, pitäisikö sana ἀσπάραγος lausua ph-äänteellä vai p-äänteellä – hän kylläkin mainitsee, että kaikki lausuvat sen p:llä, mikä puolestaan kuulostaa kannanotolta.

Muotojen ἀσφάραγος ja ἀσπάραγος vaihtelussa on kyse niin sanotusta attikalaisesta aspiraatiosta. Moeris havaitsee kyseisen ilmiön sanassa σκινδαλμός (’sirpale’):

---

[113] Soph. frag. 314: κάξορμενίζει κοὐκέτι σχολάζεται βλάστη.
[114] Ath. 2. 62 (e–f).
[115] Ἀττικοὶ δ᾽ εἰσίν οἱ λέγοντες ὄρμενον τὸν ἀπὸ τῆς κράμβης ἐξηνθηκότα. Kyseessä lienee sama asia kuin τὸ κραμβοσπάραγον, joka mainitaan *Geoponicassa (Gp.* 12. 1. 2*)*.
[116] Kääntäisin Sofokleen lainauksen (ks. alaviite 112) ”ja kukkii, eikä ikinä lakkaa tuo kukinto”. Tällä viitataan kaalin ulkomuotoon.
[117] Athenaios viittaa samaan kohtaan kuin Frynikhoskin, tai näin ainakin Kaibelin editiossa on tulkittu.
[118] Ameips. 25 (Edmonds 1957). Athenaios mainitsee myös historiankirjoittaja Theopompoksen (300-luku eaa.).
[119] Gal. *Alim. Fac.* VI 641–644.

σχινδαλμός ἐν τῷ χ Ἀττικοί· σκινδαλμός Ἕλληνες.[120] Weckleinin mukaan kyseinen attikismi liittyy suuressa määrin Aristofaneen hahmojen puheeseen.[121] Esimerkiksi *Pax*-näytelmässä esiintyy σφυράδων (’vuohen sonnan’, mon. gen.)[122]; Attikan murteessa sen nominatiivi on σφυράς, kun se muutoin on σπυράς.[123]

Toinen Frynikhoksen esiin nostama sana, ἐξορμενίζειν, on *LSJ*:n mukaan merkitykseltään ’versoa’ (*shoot forth, sprout*).[124] Se on kirjallisuudessa harvinainen; se esiintyy sanaa pohtivien attikistigrammaatikkojen ja mainitun Sofokleen lisäksi keskikomediakirjailija Nikostratoksen[125] (300-luku eaa.) fragmentissa, jossa merkitys on kuvainnollinen.[126] Sen sijaan Frynikhoksen tuomitsema ἐξανθεῖν tuntuisi olevan yleinen sana kukkimiselle. Sen ensisijainen merkitys on ’kukkia, kukoistaa; työntyä esiin maanpinnasta’[127], ja sitä esiintyy useilla auktoreilla Ksenofonista Aiskhylokseen.[128]

103. (109.)

> Ἐπίδοξον τὸ προσδοκώμενον καὶ ἐλπιζόμενον ἐρεῖς, οὐχ ὡς οἱ ἀμαθεῖς τὸν ἐπίσημον.
>
> Sano ἐπίδοξος odotettavasta ja toivottavasta asiasta, äläkä, kuten oppimattomat, maineikkaasta (ἐπίσημος) henkilöstä.

Adjektiivin ἐπίδοξος ensisijainen merkitys *LSJ*:n mukaan on ’todennäköinen, odotettava’, ja sitä se on varmasti klassisessa attikalaisessa murteessa ollutkin.[129] Havainnollinen esimerkki oraattori Antifonin (n. 480–411 eaa.) ensimmäisen tetralogin puolustuspuheesta on: ἔτι δὲ μείζονα ἐπίδοξον ὄντα πάσχειν (”hän kärsii todennäköisesti

[120] Moer. σ 50.
[121] Wecklein 1869, 43: *Hic atticismus maxime adtinet ad sermonem personarum Aristophanis.*
[122] Ar. *Pax* 790.
[123] *LSJ s.v.* σπύρας.
[124] *LSJ s.v.* ἐξορμενίζω.
[125] Nikostratos oli todennäköisesti Aristofaneen poika. Hänen ajoittamisensa on kuitenkin vaikeaa, sillä hänen nimeään ei esiinny yhdessäkään voittajien listassa. Athenaios (Ath. 13. 52) kuitenkin sanoo hänen olevan keskikomedian edustaja (ὁ τῆς μέσης κωμῳδίας), koska on olemassa toinenkin, myöhäisempi komediakirjailija Nikostratos.
[126] Nicostr. 34: ῥήτορες ἐξωρμενικότες, δυσχερεῖς, παλιναίρετοι (Edmonds 1957).
[127] *LSJ s.v.* ἐξανθέω.
[128] Xen. *Cyn*. 5. 5: γῆ ἐξανθοῦσα; Aesch. *Pers.* 821: ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ’.
[129] *LSJ s.v.* ἐπίδοξος.

vieläkin enemmän”).[130] Sanaa on kuitenkin voitu käyttää merkityksessä ’merkittävä, maineikas’ muissa murteissa jo klassisella kaudella, kuten Pindaroksen (s. n. 518 eaa.) esimerkki osoittaa. Pindaroksen *Nemean oodeissa* esiintyy ἐπὶδοξον ἄρηται κῦδος, joka kääntyy ”saada mainetta ja kunniaa.”[131] Viimeistään koineessa tästä merkityksestä on tullut vallitseva, kuten Rutherfordkin huomauttaa[132] ja *GLRBP* vahvistaa[133]. Diodoros Sisilialaisella (*fl*. 1.vs. eaa. loppupuolella) ἐπίδοξος esiintyy ilmaisussa πρὸς μὲν τὰς ἐπιδόξους πόλεις (”maineikkaisiin kaupunkeihin”)[134] ja Appianoksen (k. n. 160 jaa.) ilmaisussa Μεμμίου δ` ὄντος ἐπιδοξοτέρου παρὰ πολὺ (”koska Memmius oli paljon maineikkaampi”)[135].

Grammaatikko Ammoniuksen nimiin laitetussa[136], synonyymeja käsittelevässä teoksessa Περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων käsitellään myös näiden merkitysten eroa. Teoksessa mainitaan seuraavaa[137]:

> Ἔνδοξος καὶ Ἐπίδοξος διαφέρει. Ἔνδοξος μὲν γάρ ἐστιν ὁ ἐπίσημος· Ἐπίδοξος δὲ, ὁ προσδοκώμενος, καὶ ἐλπιζόμενος.
>
> Sanat ἔνδοξος ja ἐπίδοξος eroavat (merkityksessä) toisistaan: ἔνδοξος on yhtä kuin ἐπίσημος ja ἐπίδοξος puolestaan odotettava ja toivottava.

Todennäköisesti kaikkia näitä sanoja (ἔνδοξος, ἐπίδοξος, ἐπίσημος) on käytetty koineessa toistensa synonyymeina – jos näin ei olisi, ei merkityseroa olisi tarvinnut selventää. Sanan ἔνδοξος merkitys on jo klassisilla auktoreilla, kuten Ksenofonilla, ‘maineikas, merkittävä’: τῶν ἐνδοξοτάτων ποιητῶν ἐκλεγόμενον, ”hän valitsee runoilijoista maineikkaimmat.”[138]

[130] Antiph. 2. 1. 5.
[131] Pi. *N*. 9. 46.
[132] Rutherford 1881, 208.
[133] *GLRBP s.v.* ἐπίδοξος.
[134] Diod. Sic. 13. 83.
[135] App. *B Civ*. 1. 4. 32.
[136] Teos on todennäköisesti peräisin Herennius Philonilta, 1. vs. jaa. loppupuolella eläneeltä grammaatikolta. Ks. Dickey 2007, 94–95.
[137] Ammon. 172.
[138] Xen. *Mem*. 1. 2. 56.

104. (110.)

> Μάμμην τὴν πατρὸς ἢ μητρὸς μητέρα οὐν λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ τήθην· μάμμην δὲ καὶ μαμμίον τὴν μητέρα. ἀμαθὲς οὖν τὸ τὴν μάμμην ἐπὶ τῆς τήθης λέγειν.
>
> Muinaiset (οἱ ἀρχαῖοι) eivät kutsu isän tai äidin äitiä nimellä μάμμη, vaan τήθη. Μάμμη ja μαμμίον tarkoittavat äitiä. On oppimatonta kutsua isoäitiä (sanalla) μάμμη.

Ensisijainen sana äidille klassisessa Attikan murteessa on μήτηρ, mutta *LSJ*:n mukaan μάμμη on se sana, jolla lapsi voi kutsua äitiään.[139] Esimerkiksi Ferekrateella (*fl*. 400-l.) lapsi puhuttelee äitiään ὦ μάμμη.[140] Myös Menandroksella sitä käytetään puhuttaessa pienen lapsen äidistä.[141] Myöhemmin koineessa sanaa käytettiin isoäidistä. Plutarkhoksen (n. 45–125 jaa.) *Vitae Parallelaen* Spartan kuninkaan Agiin elämänkerrassa esiintyy kohta, jossa mainitaan ensin tämän äiti ja sitten isoäiti: ἐντεθραμμένος δὲ πλούτοις καὶ τρυφαῖς γυναικῶν, τῆς τε μητρὸς Ἀγησιστράτας καὶ τῆς μάμμης Ἀρχιδαμίας (”hänet oli kasvatettu naisten, hänen äitinsä Agesistratan ja hänen isoäitinsä Arkhidamiaan, rikkauden ja ylellisyyden keskellä”).[142] Toinen esimerkki löytyy juutalaiselta filosofilta Filon Aleksandrialaiselta (n. 20 eaa. – 50 jaa.), jolla myös esiintyy peräkkäin sekä ’äiti’ että ’isoäiti’ (μητέρα τε καὶ μάμμην).[143] Myös ajanlaskun alun jälkeisissä papyruksissa, lähinnä testamenteissa, μάμμη on yleisesti isoäidistä käytetty sana. Esim. ἀ̣π̣[ὸ] κληρονομίας τῆς κ[α]τὰ πατέρα μάμμης Θακώριος, ”isänpuoleisen isoäitini Thakoriin jättämästä perinnöstä”.[144]

Frynikhoksen tarjoama toinen hyväksytty sana äidille, μαμμίον, ei kuitenkaan esiinny missään muualla. *LSJ*:n mukaan se olisi sanasta μαμμία johdettu diminutiivi.[145] Sana μαμμία esiintyy Aristofaneella lapsen huutamana.[146] *LSJ*:n mukaan myös toinen

[139] *LSJ s.v.* μάμμη.
[140] Pherec. 70 (Edmonds 1957).
[141] Men. *Sam*. 28.
[142] Plut. *Agis* 4. 1.
[143] Philo 2. 301.
[144] P. Oslo 2 24 (n. 131 jaa.).
[145] *LSJ s.v.* μαμμίδιον.
[146] Ar. *Lys*. 879 ja aiemmin, Ar. *Lys*. 878, isä pyytää lastaan huutamaan äitiään (οὗτος οὐ καλεῖς τὴν μαμμίαν;).

diminutiivi, μαμμίδιον, joka esiintyy Plutarkhoksella[147] ja Heliodoros Emesalaisella[148] (300-l. jaa.), tulee sanasta μαμμία.[149] Näkisin molempien diminutiivien tulevan kuitenkin alkuperäisestä sanasta μάμμη. Kahden erilaisen diminutiivipäätteen taustalla on kreikan sanaston kehittyminen, jota Papanastassiou valaisee tutkimuksessaan.[150] Hänen mukaansa päätteellä -ιον oli alun perin muitakin merkityksiä, mutta diminutiivina sen käyttö vahvistui 500- ja 400-luvuilla eaa. Kuitenkin -ιον-päätteinen diminutiivi alkoi korvata alkuperäisen sanan klassisen kauden jälkeen (esim. παῖς – παιδίον), joten diminutiivin merkitykseen tarvittiin uusi, laajempi suffiksi. Näin diminutiivi alkoi muodostua päätteen -ιον ja kyseessä olevan sanan vartalon yhdistelmästä, jolloin lopputulos saattoi olla esimerkiksi -ίδιον, kuten tässä, tai -άδιον, -άκιον, -ύλλιον tai -άριον.

Sen sijaan τήθη on klassinen sana isoäidille. Sitä käyttävät esim. Aristofanes (γαμεῖ δὲ Κελεὸς Φαιναρέτην τήθην ἐμήν, ”Keleos nai Fainareteen, isoäitini”)[151] ja Platon, jolla se esiintyy kohdassa, jossa luetellaan monia lähisukulaisista käytettyjä sanoja.[152] Myöhemmin antiikissa τήθη saattoi mennä sekaisin sanan τίτθη (’imettäjä’) kanssa johtuen äännemuutoksista. Attikalaisissa piirtokirjoituksissa η ja ι alkoivat mennä sekaisin n. 150 jaa., mutta aikaisempiakin poikkeuksia on ja äännemuutokset ovat todennäköisesti alkaneet jo aiemmin.[153] Samasta syystä *GLRBP*:ssa hakusanan μάμμη sanotaan tarkoittavan samaa kuin τίτθη, eikä τήθη, ja merkitykseksi annetaan ‘isoäiti’.[154]

Myös muiden attikistigrammaatikkojen teksteistä löytyy pohdintaa näistä sanoista. Jo yksi ensimmäisistä leksikografeista, Aelius Dionysius, listaa sanan omassa sanastossaan ja toteaa, että äitiä kutsutaan sanalla μάμμη tai μαμμίαν.[155] Polluxin mukaan isän tai äidin äitiä kutsutaan sanalla τήθη, mutta hän sanoo tästä käytettävän myös sanoja μάμμη ja μαῖα – Pollux kelpuuttaa peräti Pindaroksella esiintyvän sanan μητρομήτωρ.[156] Moeris taas sanoo, että attikaa puhuvat kutsuvat äitä sanoilla μάμμη ja μάμμια, ja attikalaisten

[147] Plut. *De mal. Herod*. 858C.
[148] Heliod. *Aeth*. 7. 10. 5.
[149] *LSJ s.v.* μαμμίδιον.
[150] Papanastassiou 2007, 359.
[151] Esim. Ar. *Ach*. 49.
[152] Pl. *Resp*. 461d: πάππους τε καὶ τηθάς.
[153] Allen 1974, 71.
[154] *GLRBP*, *s.v.* μάμμη.
[155] Ael. Dion. μ 6: μάμμην τὴν μητέρα καλοῦσι καὶ μαμμίαν καὶ τὸν πατέρα πάππαν καὶ παππίαν. μ 7: μαμμίαν· Ἀττικοὶ τὴν μητέρα ἀπὸ τοῦ τὰ παιδία μαμμᾶν τὸ φαγεῖν λέγειν. (Erbse 1950)
[156] Poll. 3. 17. Oikeastaan Pindaroksella esiintyy doorilainen muoto sanasta, ματρομάτωρ. Pind. *Ol.* 6. 84.

vastakohtana hänen aikansa kreikkalaiset, Ἕλληνες, kutsuvat noilla sanoilla isoäitiä.[157] Myös Moeris itse käyttää isoäidistä sanaa μάμμη. Frynikhoksen kanta on siis muita attikistigrammaatikkoja selvästi tiukempi.

131. (136.)

> Διεφθορὸς αἷμα· τῶν ἀμαθῶν τινες ἰατρῶν λέγουσιν οὕτω σολοικίζοντες, δέον λέγειν διεφθαρμένον αἷμα· τὸ γὰρ διέφθορε διέφθειρεν.
>
> Διεφθορὸς αἷμα (”pilaantunut veri”): jotkut oppimattomista lääkäreistä sanovat näin ja syyllistyvät solesismiin, täytyy sanoa διεφθαρμένον αἷμα. Nimittäin διέφθορε tarkoittaa ’tuhosi’.

Verbillä διαφθείρω (’tuhoan’) on kaksi perfektimuotoa, διέφθαρκα ja διέφθορα.[158] Kohdassa on kyse siitä, kumpaa muotoa on tässä merkityksessä sopivaa käyttää ja miten. Kun halutaan saavuttaa merkitys ’pilaantunut, mätä’, on Frynikhoksen mukaan käytettävä perfektimuotoa διέφθαρκα ja johdettava siitä mediopassiivin partisiippi διεφθαρμένος. Frynikhos on sitä mieltä, ettei aktiivimuotoista perfektiä διέφθορα voi käyttää passiivin merkityksessä (tässä partisiipissa διεφθορός) eli intransitiivisesti. Frynikhos kutsuu tuomitsemaansa kielenkäyttöä solesismiksi (johdannossa esitellyn määritelmän mukaan kieliopillisesti virheelliseksi rakenteeksi[159]) ja nimeää moitteensa kohderyhmäksi jälleen lääkärit.[160]

Ainakin kahdessa säilyneessä lääketieteellisessä tekstikokoelmassa esiintyy verbistä διαφθείρω johdettu perfekti. Näistä ensimmäisessä, *Corpus Hippocraticumissa*, naisten tauteja käsittelevässä teoksessa *De Mulierum Affectibus* esiintyy perfektistä διέφθορα johdettu αἷμα διεφθορὸς.[161] Muoto on siis sama, jonka Frynikhos tuomitsee. Kohdassa puhutaan naisen kuukautisverestä (τὰ ἐπιμήνια), joka voi olla mahdollisesti sairauden

[157] Moer. μ 9.
[158] *LSJ s.v.* διαφθείρω. Verbit annetaan sanakirjassa yksikön 1. persoonassa, joten pidin muodot myös tässä. Muualla tekstissä (esim. attikistigrammaatikkojen maininnoissa) muodot esiintyvät yksikön 3. persoonassa.
[159] Ks. johdanto s. 12.
[160] Ks. 14 (Phryn 18).
[161] Hippoc. *Mul*. 2. 134. (Littrén kappalejaon mukaan)

seurauksena mädäntynyttä tai saastunutta ja joka näin ollen tulee puhdistaa (δέῃ αὐτὴν αἷμα καθῆραι).

Toinen lääketieteellinen lähde on Galenos. Yllättävää kyllä, hänellä esiintyy perfektistä διέφθαρκα johdettu διεφθαρμένον αἷμα – siis Frynikhoksen suosittelema muoto. Sanapari esiintyy kahdessa eri teoksessa, *Adversus Iulianum*[162] ja *De methodo medendi*[163]. Galenos on harvoja toisen vuosisadan jaa. auktoreista, jotka selkeyden ja tarkkuuden nimissä pystyivät olemaan käyttämättä teoksissaan attikisoivaa kreikkaa.[164] Tässä tapauksessa hän kuitenkin käyttää muotoa, joka on sama kuin Frynikhoksen suosittelema, attikisoiva muoto.

Koineenkielisessä proosakirjallisuudessa intransitiivinen perfektin partisiippi διεφθορός esiintyy usein, esim. Josefuksella (γάλα διεφθορός, ”pilaantunutta maitoa”)[165] ja Plutarkhoksella (καὶ καθάπερ οἱ γῦπες ἐπὶ τὰς ὀσμὰς τῶν διεφθορότων σωμάτων φέρονται, ”ja niin kuin korppikotkat lentelevät mädäntyneiden ruumiiden hajun yllä”)[166]. Se esiintyy myös Lukianoksen nimiin laitetussa teoksessa *Soloecista*, sitä käytetään satiirisessa mielessä, kun halutaan osoittaa vastapuhujan kykenemättömyys erottaa solesismit.[167] Kohta, jossa lause esiintyy, on mielenkiintoinen, sillä siinä Lukianos väittelee niin sanotun valesofistin kanssa, joka ei kuitenkaan onnistu erottamaan Lukianoksen puheesta solesismeja. Valesofistin hahmolla halutaan satirisoida tiukkoja attikisteja, ja on ehdotettu, että pilkan kohteena voisi olla esimerkiksi Lukianoksen aikalainen Frynikhos.[168]

Frynikhos käsittelee kyseisiä perfektimuotoja myös *Praeparatio sophisticassa*, jossa hän toteaa, että aktiivimuotoinen διέφθορεν ei tarkoita samaa kuin meediopassiivimuotoinen διέφθαρται.[169] Enää ei kuitenkaan puhuta vain merkityksestä ’pilaantunut’, vaan Frynikhos tarkoittaa, että muodon διέφθορεν merkitys ei yleensäkään ole passiivinen vaan aktiivinen. Frynikhos käyttää esimerkkinä lausetta οὐ διέφθορεν ὁ

[162] Gal. *Adv*. *Jul*. XVIIIA 283.
[163] Gal. *MM* X 236.
[164] Horrocks 2014, 137. Lisää osiossa 3.2.1.
[165] Joseph. *AJ* 5. 5. 4.
[166] Plu. *Mor. De cap.* 87d. Kohdassa esiintyvä sana ὀσμή on Frynikoksen käsittelyssä *Eclogassa* kohdassa 62. Frynikhos suosittelee käytettäväksi sitä joonialaisen (ja vanhan) muodon ὀδμή sijaan.
[167] Luc. Sol. 3: σὺ δὲ ὑπὸ τῆς ἄγαν παιδείας διέφθορας. Kohdan epäaitoudesta esim. Macleod 1967, 2.
[168] Baldwin 1962. Ks. myös Macleod 1967, 2.
[169] Phryn. *PSoph*. 63. 4. Molemmat perfektit ovat yksikön 3. persoonassa.

παῖς, jonka kuuluisi hänen mukaansa olla οὐ διέφθαρται ὁ παῖς, jotta käy selväksi, että lapsi on turmelemisen kohteena, eikä hän ole itse aktiivinen tekijä.

Muillakin attikistigrammaatikoilla esiintyy mielenkiintoisia mainintoja perfektimuotojen eroista. Ammonius on Frynikhoksen kanssa samaa mieltä ja kertoo näiden kahden perfektimuodon eroavan siinä, että διέφθαρται tarkoittaa, että jokin asia on tuhottu jonkun toimesta (Διέφθαρται μὲν γὰρ ὑφ᾽ ἑτέρου), eli verbin merkitys on passiivinen.[170] Sen sijaan διέφθορε on aktiivinen eli sen merkitys on ”on tuhonnut jonkun” (Διέφθορε δ᾽ἕτερον). Hän antaa kaksi esimerkkiä attikalaisesta komediasta, missä perfektiä käytetään aktiivisena:

> Αριστοφάνης Κόραις,
> διέφθορας τὸν ὅρκον ἡμῶν
> Μένανδρος Ἀδελφοῖς,
> εἰ δ᾽ἔστιν οὗτος τὴν κόρην διεφθορώς
>
> Aristofanes näytelmässä *Korai:*
> Olet tuhonnut meidän valamme
> Menandros näytelmässä *Adelphoi:*
> Jos tämä on se mies, joka on saanut tytön sekaisin

Näiden jälkeen hän kuitenkin nostaa esiin vielä Homeroksen, sillä Homeros[171] puolestaan käyttää perfektiä διέφθορε passiivisena:

> Ὅμηρος,
> -- φρένας ἠλεὲ διέφθορας,
> διεφθάρης τὰς σαυτοῦ φρένας.
>
> Homeros:
> -- sinä hullu, mielesi on järkkynyt,
> oma mielesi on järkkynyt.

[170] Ammon. 134.
[171] *Il*. 15. 128.

Lainauksen alempi rivi ei ole enää lainausta Homerokselta, vaan siinä Homeroksella esiintyvä lause on ilmaistu niin kuin se attikistien mielestä olisi oikein. Siinä verbi on muodoltaan passiivinen – toisin kuin διέφθορας, joka on muodoltaan aktiivinen, mutta Homeros käyttää sitä passiivin merkityksessä.

Moeris puolestaan kirjoittaa, että muoto διέφθορεν on attikalainen (Ἀττικῶς), kun taas διέφθαρκεν on hänen aikalaistensa kieltä (Ἑλληνικῶς).[172] Tämä johtunee siitä mitä Rutherford sanoo: attikassa kyseisillä muodoilla oli sama merkitys.[173] Esimerkiksi Euripides käyttää tuhoamisen merkityksessä sekä muotoa διέφθορεν[174] että διέφθαρκ᾽.[175] Molemmat ovat kuitenkin aktiiveja sekä merkitykseltään että muodoltaan.

223. **(70.)**

> Ῥοΐδιον διαιροῦντες λέγουσιν οἱ ἀμαθεῖς· ἡμεῖς δὲ ῥοίδιον.
>
> Oppimattomat sanovat ῥοΐδιον (’pieni granaattiomena’) diftongin kahtia jakaen, me taas (sanomme) ῥοίδιον.

LSJ:n mukaan granaattiomena on ἡ ῥόα, josta joonialainen ja epiikan käyttämä muoto on ῥοιή, joskin sana voi tarkoittaa myös granaattiomenapuuta.[176] Sen diminutiivimuoto ῥοίδιον ei Frynikhoksen mukaan ole nelitavuinen (ῥο-ί-δι-ον) vaan kolmitavuinen (ῥοί-δι-ον). *LSJ*:stä ei kuitenkaan löydy Frynikhoksen suosimaa muotoa, vaan pelkästään ῥοΐδιον.[177]

Sana ῥοΐδιον / ῥοίδιον on harvinainen. Athenaios mainitsee Menandroksen käyttäneen sitä näytelmässään *Heauton Timoroumenos*[178] ja lainaa tätä: μετ᾽ ἄριστον γὰρ ὡς ἀμυγδαλὰς παρέθηκα καὶ τῶν ῥοιδίων ἐτρώγομεν (”lounaan jälkeen olin asettanut tarjolle manteleita ja söimme pieniä granaattiomenoita”).[179] Sana on editoitu kolmitavuiseksi, ellei se jo Menandroksella ollut kolmitavuinen.

---

[172] Moer. δ 31.
[173] Rutherford 1881, 247–248.
[174] Eur. *Hipp.* 1014.
[175] Eur. *Med*. 226.
[176] *LSJ s.v.* ῥοά.
[177] *LSJ s.v.* ῥοΐδιον: *dim. of ῥοιά, ῥοά, small pomegranate.*
[178] Men. 146 (Edmonds 1957).
[179] Ath. 14. 64.

Diftongin jakavaa muotoa esiintyy sen sijaan myöhemmissä papyruksissa. Kahdessa listassa, toinen 500-luvulta ja toinen 600-luvulta jaa., esiintyy molemmissa sana ροΐδιων.[180] Papyruksen julkaistuun versioon kuitenkin kaikki kirjoitusvirheeksi tulkittavat muodot korjataan, joten sana on molemmissa tapauksissa julkaistu muodossa ῥοιδίων. Papyruksessa oleva alkuperäinen muoto kuitenkin ilmoitetaan aina tekstikriittisessä apparaatissa, kuten tässäkin: ”ροιδιων papyrus”.

Diftongin jakamista käsitellään myös toisessa *Eclogan* kohdassa, jossa Frynikhos esittää, että sanaa καταπροίξεται ei tule kirjoittaa muodossa καταπροΐξεται.[181] Frynikhoksen tuomitsema, diereesillinen muoto esiintyy Herodotoksella.[182] Frynikhos ei tosin pidä Herodotosta hyvänä kieliesikuvana tämän joonialaisen murteen takia; tämä käy ilmi esim. lemmassa 101, jossa Herodotoksen joonialainen θρίδακα (nominatiivi θρίδαξ) korjataan attikalaiseen muotoon θριδακίνην (nominatiivi θριδακίνη, jota käyttää ainakin Kratinos[183]).[184]

260. (261.)

> Τὸ σκάτος· καὶ τοῦτο ἐπ᾽εὐθείας τιθέμενον ἀμαθές· γενικῆς γάρ ἐστι πτώσεως, τοῦ σκατός, ἡ δὲ εὐθεῖα τὸ σκώρ. ἁμαρτάνοντες δὲ οἱ πολλοὶ τὴν μὲν ὀρθὴν τὸ σκάτος ποιοῦσιν, τὴν δὲ γενικὴν σὺν τῷ υ τοῦ σκάτους.
>
> Τὸ σκάτος (”lanta; uloste”): myös tämä on nominatiivina oppimaton. Se on genetiivin muodossa, τοῦ σκατός, nominatiivi sen sijaan on τὸ σκώρ. Rahvas erehtyy nominatiivista ja muodostaa (sen) τὸ σκάτος, genetiivin taas υ:n kanssa eli τοῦ σκάτους.

Frynikhoksen tuomitsema muoto tuntuisi olevan hänen oman aikansa puhekielessä yleinen, sillä hän kertoo, että virheen tekee *hoi polloi* eli (kouluttamaton) rahvas. Varmaankaan tämän takia sitä ei löydy kirjallisuudesta, paitsi sen genetiivimuoto σκάτους, joka esiintyy syrakusalaisella miimikko Sofronilla (n. 450 eaa.). Hänen naisille kirjoittamissaan miimeissä on fragmenttina säilynyt lause βαλλίζοντες τὸν θάλαμον

[180] CPR 10 61 ja CPR 10 140.
[181] Phryn. 139.
[182] Hdt. 3. 156.
[183] Cratin. 330 (Edmonds 1957).
[184] Phryn. 101.

σκάτους ἐνέπλησαν (”tanssien he täyttivät huoneen ulosteella”).[185] Sofron kirjoitti puhekieliset miiminsä Syrakusassa puhutulla doorilaisella murteella, josta lauseessa on todisteena verbi βαλλίζω, ’tanssia’; Attikan kreikassa tanssimiseen viitattaisiin verbillä χορέυω. Rutherfordin mielestä fragmentti on virheellinen, eikä kukaan klassisen kauden auktori ole voinut käyttää muotoa σκάτους.[186] Hän ei yritä tulkita muotoa murteelliseksi, eikä tätä tee Frynikhoskaan.

Frynikhoksen suosittelema nominatiivimuoto sen sijaan löytyy mm. Aristofaneelta.[187] Muodon σκῶρ on täytynyt olla käytössä myös myöhemmässä puhekielessä, sillä Egyptistä on säilynyt kirjemuotoinen ostrakon (n. 120–125 jaa.), jossa mainitaan οἴσω συ τὸ σκῶρ τῶ χυρογρύλω – lausahdus on kuitenkin kirjoitusvirheitä täynnä, ja sillä on haluttu sanoa οἴσω σοι τὸ σκῶρ τοῦ χοιρογρύλλου (”tuon sinulle kalliotamaanin sontaa”).[188] Ostrakonissa siis viitataan eläimen ulosteeseen nimenomaan sanalla σκῶρ, mutta Polluxin mukaan ihmisen ja eläinten ulosteista käytetään eri sanoja; tämän lisäksi ainakin hevosen, härän ja aasin sonnalle on jokaiselle oma sanansa.[189]

Lobeckin kommentaarin mukaan sanan alkuperäinen nominatiivi olisi itse asiassa ollut σκάς, mutta tälle ei löydy viitteitä muualta.[190] *GLRBP*:ssa ei ole lemmaa σκῶρ, mutta σκάτος löytyy, ja sen kohdalla ilmaistaan, että merkitys on sama kuin sanalla σκῶρ.[191] Sanasta σκάτος mainitaan, että Frynikhos tuomitsee sen käytön, mutta esimerkkejä kirjallisuudessa esiintymisestä ei anneta. Kohdassa mainitaan kuitenkin, että muodot σκάτον ja σκατόν esiintyvät Aristofaneen skholioneissa.[192] *LSJ*:ssä kumpaakaan viimeksi mainitusta ei ole. Nykykreikkaan on säilynyt muoto το σκάτο / τα σκάτα, joskin ilmaisu on alatyylinen ja puhekielinen.

[185] Sofron 11.
[186] Rutherford 1881, 354.
[187] Ar. *Ran*. 146: καὶ σκῶρ ἀείνων; Ar. *Plut*. 305: μεμαγμένον σκῶρ ἐσθίειν.
[188] O. Did. 395.
[189] Poll. 5. 91.
[190] Lobeck 1820, 293.
[191] *GLRBP s.v.* σκάτος.
[192] Schol. Arist. *Plut*. 305: σκὼρ: Κόπρον, σκάτον τρώγειν. Tämä on selvennys Aristofaneen alkuperäisestä (Ar. *Plut*. 305) ilmauksesta σκῶρ ἐσθίειν.

263. (264.)

> Παλαστὴ τὸ μέτρον καὶ θηλυκῶς λέγεται καὶ ἄνευ τοῦ ι· ἀμαθεῖς δὲ οἱ λέγοντες σὺν τῷ ι καὶ σὺν τῷ σ παλαιστής, ὁμωνύμως τῷ ἀθλητῇ. ὁ μέντοι ἀθλητὴς παλαιστὴς καλεῖται ἀρσενικῶς.
>
> Παλαστή (’kämmen’), mittayksikkö, sanotaan feminiinissä ja ilman i-äännettä. Oppimattomat sanovat (sen) i:n ja ja s:n kanssa, παλαιστής, samalla sanalla kuin urheilijaa tarkoittava παλαιστής (’painija’). Urheilija, παλαιστής, kuitenkin sanotaan maskuliinissa.

Frynikhoksen suosima muoto, ἡ παλαστή, on harvinainen; Lobeck toteaa sen olevan lähes kadonnut.[193] Muoto kuitenkin esiintyy Attikan murteella kirjoitetuissa piirtokirjoituksissa.[194] Lisäksi se esiintyy Fotioksen mainitsemassa Kratinos-fragmentissa μεῖζον τὸ δέος παλαστῆς (”hänen pelkonsa on kämmenen mittaa isompi”).[195] Lobeckilla ja Rutherfordilla se on kuitenkin muodossa μεῖζον τὸ δέος παλαιστῆς, mutta Rutherford tulkitsee muodon virheeksi.[196]

Sen sijaan myöhemmin koinee-kreikassa esiintyy vain iotallinen eli Frynikhoksen tuomitsema muoto, ὁ παλαιστής.[197] Tekstilähteistä esimerkiksi *Septuagintassa* muoto esiintyy lauseessa καὶ ποιήσεις αὐτῇ στεφάνην παλαιστοῦ κύκλῳ (”ja ympäröi se kämmenen korkuisella seppeleellä”)[198] ja Sextus Empiricuksella ὥσπερ ἀπὸ παλαιστοῦ πῆχυς (”kuten kämmenestä kyynärä”)[199].

Näiden kahden muodon lisäksi on olemassa eräänlainen välimuoto, ἡ παλαιστή; se on edelleen feminiinisukuinen, mutta keskelle sanaa on ilmestynyt ι. Se esiintyy mm. *Corpus*

---

[193] Lobeck 1820, 295.
[194] Useimmat piirtokirjoituksista on Attikan alueelta, esim. IG II^2 1668, jossa mittayksikkö παλαστή esiintyy useasti muiden mittayksiköiden kanssa. Lisäksi muotoa παλαστή löytyy Deloksen piirtokirjoituksista, esim. ID 404(4) 300-luvun puolivälistä eaa., jolloin Delos oli Ateenan vallan alla.
[195] Cratin. 130 (133K) (Edmonds 1957).
[196] Lobeck 1820, 295; Rutherford 1881, 356.
[197] Muoto esiintyy myös *GLRBP*:ssa.
[198] Ex. 25:25.
[199] S.E. *M.* 9. 300. Frynikhos käsittelee sanan πῆχυς taivuttamista *Eclogan* kohdassa 217: hän korjaa koineessa esiintyvät muodot πηχῶν/πήχως attikalaisiin muotoihin πήχεων ja πήχεως.

Hippocraticumissa[200], Polybioksella[201] ja Diodoros Sisilialaisella[202], joten sen käyttö sijoittuu ajallisesti suurin piirtein muotojen παλαστή ja παλαιστής väliin.

Frynikhos käsittelee myös monessa muussa kohdassa sanojen kieliopillisen suvun vaihdoksia. Toisin kuin tässä lemmassa, usein sanassa ei ole tapahtunut muita muutoksia kuin suvun vaihtuminen, joka näkyy artikkelista. Palaan niihin alla, lemman 282 käsittelyn yhteydessä.

274. **(275.)**

Ὑπάλλαγμα ἀμαθῶς τινες ἀντὶ τοῦ ἐνέχυρον.

Jotkut sanovat oppimattomasti ὑπάλλαγμα eivätkä ἐνέχυρον.

Molemmat sanat voivat tarkoittaa jotakin pantiksi annettua asiaa, joskin eri aikakautena. Ensisijaisena merkityksenä *LSJ* kuitenkin antaa ensiksi mainitulle sanalle ’se, mikä vaihdetaan toiseen’ [203], ja jälkimmäiselle taas ’vakuus’[204].

Frynikhoksen suosittelema sana, ἐνέχυρον, esiintyy jo klassisen kauden kirjallisuudessa pantin merkityksessä. Näin esimerkiksi Aristofaneen näytelmässä *Plutus:* ποίαν δ` ἀσπιδα οὐκ ἐνέχυρον τίθησιν ἡ μιαρωτάτη (”mitä kilpeä tuo kelmi ei ole antanut pantiksi”).[205] Toisena esimerkkinä mainitsen Platonin, jonka dialogissa ateenalaisen hahmon repliikissä on sivulause καθάπερ ἐνέχυρα λύσιμα (”kuten lunastettavat pantit”).[206] *GLRBP*:ssa ei ole omaa lemmaa sanalle ἐνέχυρον, mutta se löytyy sanan ἐνεχυρίζω alta suluista.[207] Merkitykseksi verbille annetaan ’antaa pantiksi; luvata’. Mielenkiintoisesti myös nykykreikaksi pantti on το ενέχυρο – harvemmin Frynikhosen suosimat sanat ovat säilyneet nykykreikkaan asti.

Sen sijaan sana ὑπάλλαγμα on monimutkainen. Se esiintyy Aristoteleella vaihtokaupan kohteen merkityksessä[208], mutta pantin merkityksessä se ei esiinny

[200] Hippoc. *Mul*. 33. 25: σικύης ὅσον παλαιστὴν ἐψήσας ἐν ὕδατος κοτύλῃσι πέντε.
[201] Polyb. 1. 22. 4: κατὰ δὲ τὸ πλάτος τριῶν παλαιστῶν ἔχων τὴν διάμετρον.
[202] D. S. 1. 55: τῷ μεγέθει τέτταρσι παλαισταῖς μείζονα τῶν τεττάρων πηχῶν.
[203] *LSJ s.v.* ὑπάλλαγμα**.**
[204] *LSJ s.v.* ἐνέχυρον.
[205] Ar. *Plut*. 450–451.
[206] Pl. *Leg*. 820e.
[207] *GLRBP s.v.* ἐνεχυρίζω.
[208] Arist. *Eth. Nic.* 1133a.

klassisen kauden lähteissä ja hellenistisellä kaudellakin sitä tavataan vain papyruksissa Frynikhoksen huomautuksen lisäksi. Papyruksissa mainittu ὑπάλλαγμα ei kuitenkaan ole mikä tahansa pantti, vaan Alonson mukaan se on vain hellenistisessä Egyptissä esiintyvä lainasopimuksiin liittyvä käytäntö.[209] Kyseessä on eräänlainen ”vaihtokauppa”: velallinen luopuu oikeudestaan esim. myydä eteenpäin jonkin tietyn asian, ja saa tästä vastineeksi rahaa.[210] Papyruksissa sanan käyttö keskittyy n. ajalle 50 eaa. – 250 jaa.[211] Esimerkiksi ajalle elokuu 14 eaa. – helmikuu 13 eaa. ajoitetussa lainasopimuksessa luvataan antaa naispuolinen orja pantiksi (ἀναδέδωκεν […] ἐν ὑπαλλάγματι).[212] Koska ὑπάλλαγμα oli oma erityinen käytäntönsä, kuvataan saksaksi tämän tyyppisiä lainasopimuksia ilmaisulla ”hypallagmatisch gesichertes Darlehen.”

Ei voida kuitenkaan tietää varmasti, tarkoittiko Frynikhos termillä ὑπάλλαγμα kyseistä käytäntöä vai jotakin muuta. Alonson mukaan oli todennäköistä, että lakikäytännöt levisivät helleenisen maailman sisällä, mutta toisaalta varhaisen Bysantin aikaisessa lähteessä Συναγωγὴ λέξεων χρησίμων[213] tavataan termi ὑπάλλαγμα kontekstissa, jossa se viittaa täysin toiseen oikeudelliseen käytäntöön.[214] Kuitenkaan *GLRBP*:sta sanaa ὑπάλλαγμα ei löydy, joten voi olla, että kyseessä oli hellenististä ajasta lähtien vain lakitermi. Tässä sanakirjassa kuitenkin on ὑπαλλαγή, ‘vaihto’[215], joka taas *LSJ:*n mukaan voi tarkoittaa myös panttia[216].

Epäselvää on myös, viittaako Frynikhos kohdallaan joihinkin henkilöihin. Pronomini τις merkitsee yleensä jotakin tarkentamatonta henkilöä, mutta sillä voidaan viitata myös johonkin tiettyyn henkilöön.[217] En kuitenkaan pystynyt päättelemään, keitä Frynikhos tässä voisi tarkoittaa, joten käänsin pronominin indefiniittisenä (”jotkut”).

[209] Alonso 2008, 19. Alonson (2008, 45) mukaan ei kuitenkaan pystytä sanomaan varmasti, oliko käytäntö vain Egyptissä käytössä oleva tai sieltä peräisin. Muualta ei kuitenkaan ole säilynyt vastaavia dokumentteja.
[210] Ks. laajemmin Alonso 2008.
[211] Arvioni perustuu The Papyrological Navigator -tietokannan hakuun, jolla sain 27 osumaa sanalle ὑπάλλαγμα. Vanhin papyrus oli ajoitettu kolmannelle vuosisadalle eaa. ja uusin 364/366 jaa.
[212] BGU 4 1147.
[213] *Anecd. Bekk.* 423.
[214] Alonso 2008, 46.
[215] *GLRBP s.v.* ὑπαλλαγή.
[216] *LSJ s.v.* ὑπαλλαγή.
[217] Kohdassa 314 tulkitsen Frynikhoksen tarkoittavan pronominilla τις Antiatticistaa (s. 41–42).

282. (283.)

> Οἱ χόλικες ἀμαθές· οἱ γὰρ δόκιμοι θηλυκῶς αἱ χόλικές φασιν.
>
> Οἱ χόλικες (’sisälmykset’) on oppimaton (muoto). Hyväksytyt sanovat (sen) feminiinissä, αἱ χόλικες.

Vanhassa komediassa sana αἱ χόλικες (yleensä monikossa; yksikössä ἡ χόλιξ) esiintyy usein. Sillä tarkoitetaan syötäviä sisälmyksiä tai mahalaukkua. Se esiintyy useissa Aristofaneen näytelmissä kuten *Ranae* (ᾧ τὰς χόλικας κατέσπασας, ”jolla mahalaukkuni nielaisit”)[218], ja *Pax* (ὅσας δὲ κατέδει χόλικας ἑφθὰς καὶ κρέα, ”kuinka hotkaisetkaan keitetyn mahalaukun ja lihat”)[219]. Ferekrateella[220] ja Eubuloksella[221] (joka kylläkin on jo keskikomedian edustaja) sanaa käytetään tarkoittamaan ruokalajia, joka on joko härän tai lehmän mahasta valmistettu, χόλικες βοός; sanavartalosta tai lauseyhteydestä ei kuitenkaan käy ilmi, onko sana edelleen feminiinisukuinen vai ei. Se on kuitenkin todennäköistä, sillä kirjallisia lähteitä, jossa sanan suku olisi maskuliininen, ei ole säilynyt.

Eclogassa esiintyy myös muita kohtia, joissa Frynikhos kommentoi sanan kieliopillisen suvun muuttumista feminiinistä (θηλυκῶς) maskuliiniin (ἀρσενικῶς). Niitä on yhteensä viisi ja ne sijoittuvat kaikki *Eclogan* alkupäähän, toisin kuin tämä kohta.[222] Kaikkia kohtia yhdistää kuitenkin se, että niissä käsitellyn sanan yksikön nominatiivimuoto päättyy -ξ.[223] On myös huomionarvoista, että Frynikhoksen maskuliinista käyttämä adverbi esiintyy välillä muodossa ἀρρενικῶς, välillä ἀρσενικῶς[224]. Tämä voi johtua joko myöhemmästä kopioinnista tai Frynikhoksesta itsestään, mutta kyseessä on kuitenkin yksi hellenistisen kreikan tunnusmerkeistä, -ρσ- *pro* -ρρ-.[225]

---

[218] Ar. *Ran*. 576.
[219] Ar. *Pax* 717.
[220] Pherecr. 108. 15 (Edmonds 1957); Pollux (Poll. 6. 59) lainaa samaa fragmenttia, mutta hänellä ensimmäinen sana on yksikössä, χόλιξ βοός.
[221] Eub. 63. 4 (Edmonds 1957).
[222] Phryn. 33, 40, 43, 48 ja 51. Myös yllä käsittelemässäni kohdassa 263 Frynikhos korjaa käsiteltävän sanan suvun maskuliinista feminiiniin, tai paremminkin täsmentää, että se ei kyseisessä merkityksessä ole maskuliini.
[223] Paitsi Phryn. 33, jossa käsitellään kaksi sanaa. Niistä ἡ βῶλος ei pääty ξ:hin.
[224] Esim. Frynikhoksella lukee ἀρσενικῶς lemmassa 33 ja ἀρρενικῶς lemmassa 43.
[225] Ks. johdanto s. 12.

Sana ἀμαθές on tässä kohtaa neutrissa, vaikka mitään selkeää neutria vaativaa sanaa ei ole näkyvillä. Kohdan voisi ajatella olevan kokonaisuudessaan esimerkiksi ἀμαθές εἶναι τὸ οἱ χόλικες λέγειν, sillä Frynikhoksella on tämän kaltainen lause lemmassa 104. Käänsin sen kuitenkin niin kuin lemmassa viitattaisiin sanalla ἀμαθές neutrisukuiseen sanaan kuten τὸ ὄνομα (’sana’).

283. (284.)

Χονδροκώνειον· ἀμαθὲς τὸ σύνθετον τοῦτο καὶ ἀλλόκοτον.

Χονδροκώνειον: tämä yhdyssana on oppimaton ja outo.

Kyseistä sanaa ei löydy *LSJ:*stä. Sen sijaan siellä on χονδροκοπεῖον, ’mylly, jolla tehdään rouhetta tai karkeaa jauhoa’, jonka Pollux mainitsee käydessään läpi myllyihin ja siellä ohrarouheen (τὰ ἄλφιτα) valmistukseen liittyvää sanastoa.[226] Sana esiintyy myös toisen kerran Polluxilla, tällä kertaa monikossa, orjien rankaisemisesta puhuttaessa.[227]

Rutherfordin mukaan kyseistä kohtaa ei löydy käsikirjoituksista ja hän epäilee sen aitoutta; jos kohta kuitenkin on aito, hänen mukaansa uskottava lukuehdotus on häntä edeltäneen Frynikhos-kommentaattorin, Nuñezin (lat. Nunnesius) χονδροκώνειον.[228] Siinä tapauksessa yhdyssana koostuisi osista χόνδρος (’rouhe’) ja κῶνος (’kartio’). Rutherford mainitsee, että toinen aiempi Frynikhos-kommentaattori Pauw ehdottaa lukutapaa χονδροκοπεῖον. Koska Pollux kuitenkin käsittelee kyseisen sanan omassa teoksessaan eikä tuomitse sitä, se ei voi Rutherfordin mukaan olla se sana, jota Frynikhos tässä lemmassa moittii. Sana χονδροκοπεῖον todennäköisesti olisi attikistigrammaatikkojen mielestä hyväksyttävä, kuten myös Rutherford ehdottaa, sillä Andokideen (synt. n. 440 eaa.) fragmentissa esiintyy ἀργυροκοπεῖον, ’rahapaja’, kun tämän tekstissä kerrotaan erään Hyperboloksen isän työskentelevän julkisessa rahapajassa (καὶ νῦν ἐν τῷ ἀργυροκοπείῳ δουλεύει τῷ δημοσίῳ).[229]

[226] Poll. 7. 19.
[227] Poll. 3. 78.
[228] Rutherford 1881, 365.
[229] And. 5.

307. (309.)

> Εὐσχήμων· τοῦτο οἱ μὲν ἀμαθεῖς ἐπὶ τοῦ πλουσίου καὶ ἐν ἀξιώματι ὄντος τάττουσιν, οἱ δ᾽ἀρχαῖοι ἐπὶ τοῦ καλοῦ καὶ συμμέτρου.
>
> Εὐσχήμων: oppimattomat käyttävät tätä rikkaasta ja maineikkaasta henkilöstä, muinaiset sen sijaan kunniallisesta ja kohtuullisesta.

Frynikhoksen kuvauksessaan käyttämä ὁ καλός on vaikea sana kääntää, koska se on monivivahteinen. Tässä kuitenkin tulkitsen sen tarkoittavan moraaliltaan hyvää ja kunniallista henkilöä, sillä *LSJ:*n mukaan εὐσχήμων on ihminen, joka on olemuksensa ja käytöksensä puolesta elegantti.[230]

Klassisen kauden auktoreilla εὐσχήμων vastaa merkitykseltään juuri tällaista. Platon käyttää teoksessaan *Respublica* adjektiivia εὐσχήμων tavoiltaan hyvämaineisesta henkilöstä. Ensin sana esiintyy yhdessä adjektiivin δυσγοήτευτος kanssa, εἰ δυσγοήτευτος καὶ εὐσχήμων ἐν πᾶσι φαίνειται (”mikäli tämä ei vaikuta olevan johdateltavissa ja käyttäytyy kunniallisesti kaikessa”).[231] Myöhemmin se esiintyy lauseessa διὰ ταῦτα δὴ οἶμαι εὐσχημονέστερος ἄν πολλῶν ὁ τοιοῦτος εἴη (”tämän takia tällainen henkilö on mielestäni kunnollisempi kuin monet muut”).[232] Myös käytöksestä voidaan sanoa εὐσχήμων: Aristofaneella kaksi hahmoa keskustelee siitä, kuinka pidoissa tulee käyttäytyä, ja toinen hahmo kysyy toiselta, kuinka pidoissa tulee makoilla sohvalla; vastaus kuuluu εὐσχημόνως (”elegantisti”).[233] Kratinoksella sanan merkitys on enemmänkin kunnollinen kuuliaisen tavoin: δεῖ σ᾽ ὅπως εὐσχήμενος ἀλεκτρύονος μηδὲν διοίσεις τοὺς τρόπους, ἐπὶ τῷδ᾽ ἐπῴζουσ᾽ (”sinun täytyy tulla kunnon kanasen tavoin istumaan ja hautomaan tätä”).[234]

Koineessa sanalla εὐσχήμων kuvataan enemmänkin arvonsa puolesta kunnioitettavaa ja tätä kautta maineikasta henkilöä. Josefuksella sitä käytetään vaikutusvaltaisesta henkilöstä (ἀνδρῶν εὐσχημόνων).[235] Uudessa testamentissa Markuksen evankeliumissa kerrotaan Arimatheasta tulleesta Joosefista, joka oli maineikas neuvoston jäsen (ἐλθὼν

[230] *LSJ s.v.* εὐσχήμων.
[231] Pl. *Resp.* 413e.
[232] Pl. *Resp.* 554e.
[233] Ar. *Vesp*. 1210.
[234] Cratin. 110 (108K) (Edmonds 1957).
[235] Joseph. *Vit*. 9.

Ἰωσὴφ [ὁ] ἀπὸ Ἀριμαθαίας εὐσχήμων βουλευτής).[236] Matteuksen evankeliumissa kyseistä Joosefia kuitenkin kuvaillaan rikkaaksi mieheksi (ἄνθρωπος πλούσιος)[237], ja tästä syystä Rutherfordin mukaan εὐσχήμων ja πλούσιος ovat rinnastettavia sanoja.[238] Sanoja voisi käyttää samasta ihmisestä – mutta määritelmää sotkee se, että Luukkaan evankeliumissa Joosefista käytetään adjektiiveja ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, eli ”hyvä ja oikeudenmukainen.”[239] Kyse on siis ennemminkin näkökulmasta, josta kukin evankeliumin kirjoittaja on arimathealaista Joosefia kuvannut, kuin vastaavuudesta.

GLRBP:ssa annetaan odotetusti koineen merkitys ’kunnianarvoisa, rikas’, mutta Suda (900-luvulta jaa.), jota myös Lobeck lainaa, nimenomaan sanoo, että sana ei tarkoita rikasta, vaan kohtuullista ja kunniallista henkilöä (οὐχ ὁ πλούσιος, ἀλλ᾽ ὁ κόσμιος).[240] Lobeck sanoo myös, ettei tiedä, kenen mukaan yllä mainitut *scriptores sacros* käyttävät merkitystä ’rikas’, sillä ”oikeiden” kreikkalaisten (*apud germanos Graecos)* keskuudesta kyseistä merkitystä ei löydy.[241]

Näiden merkitysten lisäksi Egyptissä oli vielä erikseen εὐσχήμονες. He olivat yläluokkaan kuuluvia varakkaita ja vaikutusvaltaisia miehiä ja naisia, jotka toimittivat jotakin virallista tehtävää, vaikka heillä ei ollut hallinnollista asemaa.[242] Tällaiset tehtävät ovat mahdollisesti liittyneet esimerkiksi veroviljan kuljetuksen valvontaan.[243] Tittelin sisältämistä työtehtävistä ei kuitenkaan ole täyttä varmuutta. *LSJ* mainitsee tittelin olleen *of a village magistrate*, mutta tämä on myöhemmin osoittautunut käännösvirheeseen perustuvaksi.[244]

310. (312.)

> Ἐνδυμενία ἀμαθῶς, δέον διττῶς λέγειν ὡς Εὔπολις Κόλαξι (f. 151 K.)
> ”σκεύη τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν καὶ ἔπιπλα”

[236] Mark. 15:43.
[237] Matt. 27:57.
[238] Rutherford 1881, 417.
[239] Luuk. 23:50.
[240] Suda ε 3763.
[241] Lobeck 1820, 533.
[242] Lewis 1993, 105.
[243] Lewis 1993, 109.
[244] Lewisin artikkelin mukaan *LSJ*:ssä oleva merkitys *title of a village magister* johtuu papyruksesta P. Ryl II 236 (julk. 1914). Papyrusedition julkaisun aikaan oli tarjolla vain puutteellista tietoa, johon käännösratkaisu perustui.

> Ἐνδυμενία (’kotitalouden tavarat’) oppimattomasti (sanottu), täytyy ilmaista kahdella käsitteellä, kuten Eupoliin (näytelmässä) *Kolakes* (f. 151 K): ”ympäri taloa olevat käyttöesineet ja huonekalut.”

Frynikhos vastustaa sanan ἐνδυμενία käyttöä, sillä se tarkoittaa kotitalouden käyttötavaroita ja huonekaluja kokonaisuutena. Frynikhoksen mukaan näille kahdelle on omat sanansa, joita on käytettävä. Hän siteeraa vanhan komedian edustajan Eupoliin (k. 411 eaa.) näytelmää Οἱ Κόλακες (”siivelläeläjät”), jossa σκεύη tarkoittaa kotitalouden tavaroita ja ἔπιπλα kodin liikuteltavia huonekaluja.[245] Kyseistä näytelmää Frynikhos käyttää esimerkkinä myös toisaalla *Eclogassa*; kohdassa 109 näytelmän nimen antanut sana, κόλακες, on tuolloin jo vaihtunut kansankielessä sanaan παράσιτοι (‘parasiitti, siivelläeläjä’).[246]

Tuomittu sana voidaan *LSJ*:n mukaan kirjoittaa joko ἐνδυμενία tai ἐνδομενία.[247] Jälkimmäinen muoto esiintyy Polybioksella seuraavasti: οἱ δὲ Μακεδόνες εἰσπεσόντες τὴν μὲν ἐνδομενίαν ἅπασαν ἐκ τῶν οἰκιῶν παραχρῆμα διήρπασαν (”makedonialaiset hyökkäsivät ja tuhosivat välittömästi talojen kaikki tavarat”).[248] Lisäksi sana esiintyy kirjoitusasussa ἐνδομενία testamenttipapyruksissa varsinkin ensimmäisellä ja toisella vuosisadalla jaa., ja usein mainitaan kaikki kolme sanaa yhdessä: ἐπίπλοα, σκεύη ja ἐνδομενία.[249] Tyypillisenä esimerkkinä mainitsen papyruksen vuodelta 48 jaa.: καὶ τὸ δίμοιρον μέρος ὧν ἐὰν καταλίπῃ ὁ Σωτήριχος ἐπιπλοῶν καὶ σκευῶν καὶ ἐνδομενείας τῇ δὲ γυναικὶ αὐτοῦ Ταυσίρει (”Soterikhos jättää kaksi kolmasosaa huonekaluistaan, tavaroistaan ja muusta irtaimistostaan vaimolleen Tausiriille”).[250] Kuitenkin muunlaisissa asiakirjoissa sana ἐνδομενία voi esiintyä yksinkin, vaikka puhuttaisiinkin peritystä omaisuudesta; esim. vetoomuksessa prefektille n. v. 119–124 jaa. leski kirjoittaa kuolleen miehensä veljestä, joka yrittää väkivalloin vaatia itselleen kuolleelta mieheltä perinnöksi

[245] Frynikhos lyhentää Eupoliin sanoja. Näytelmä ei ole säilynyt kokonaan, mutta kyseinen kohta esiintyy myös Polluxilla. Lisää tekstissä alempana.
[246] Phryn. 106.
[247] *LSJ s.v.* ἐνδομενία.
[248] Polyb. 4. 72. 1.
[249] Joskus näiden kanssa esiintyy myös ἱματισμὸς (’vaatteet’), esim. CPR 6 1.
[250] P. Ups. Frid 1, r. 14–15:
κα]ὶ τὸ δίμοι[ρο]ν μέρος [ὧν] ἐὰν κατ[α]λίπῃ ὁ Σωτ[ήριχος
ἐπιπλοῶν (= ἐπιπλῶν) καὶ σκευῶν καὶ]
[ἐνδομενεία]ς (= ἐνδομενίας) τῇ [δ]ὲ γυναικὶ αὐ[τοῦ Τ]αυ[σίρε]ι

jäänyttä viljaa, taloja ja irtaimistoa (καὶ σιτικὰ ὑπάρχοντα καὶ οἰκόπεδα καὶ ἐνδομενίαν).[251]

Frynikhoksen lisäksi Pollux käsittelee kyseisiä sanoja. Eupoliin näytelmän kohta, jossa σκεύη ja ἔπιπλα mainitaan, esiintyy Frynikhoksella vain lyhennettynä, ja kokonaiset vuorosanat ovat säilyneet nimenomaan Polluxin lainaamina.[252] Frynikhoksen lailla Pollux tuomitsee sanan ἐνδομενία käytön (”minä en hyväksy kyseistä sanaa”, ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπαινῶ τοὔνομα), vaikka mainitsee monen aikalaisensa sitä käyttävän.[253] Hänen mukaansa olisi sopivampaa käyttää esim. sanaa παμπησία (’kaikki omaisuus’), jota Aristofanes käyttää näytelmässään *Ecclesiazusae.*[254] Sana τὰ σκεύη mainitaan myös, sillä Pollux sanoo sitä käytettävän komedioissa, ja puolestaan sanaa ἡ παγκληρία tragedioissa.

Rutherford huomauttaa, ettei Frynikhoksen lemmaa esiinny kaikissa käsikirjoituksissa.[255] Se olisi kuitenkin Frynikhoksen yleiseen tyyliin sopiva, sillä siinä käytetään jälleen vanhan komedian edustajaa esimerkkinä hyvästä kielestä.

314. (317.)

> Κραυγασμός· παρακειμένου τοῦ κεκραγμὸς εἰπεῖν ἐρεῖ τις ἀμαθῶς κραυγασμός.
>
> Κραυγασμός (”huutaminen, huuto”): vaikka olisi mahdollista sanoa κεκραγμός (”huuto”), sanoo eräs silti oppimattomasti κραυγασμός.

Frynikhoksen sävy on mielenkiintoinen, sillä se on syyllistävä. Syy tähän voi olla se, että sanat on mahdollisesti tarkoitettu toiselle attikistigrammaatikolle, Antiatticistalle. Latte on osoittanut vertaamalla *Eclogan* toisessa kirjassa (lemmat 230–411) ja Antiatticistan teoksessa esiintyviä kohtia, että Frynikhos polemisoi Antiatticistaa.[256] Yksi Latten osoittamista yhteyksistä on juuri tämä lemma, 314, ja Antiatticistan κ 9, joka kuuluu näin:

---

[251] P. Mich. 9 525.
[252] Pollux 10.10. Polluxin standardiedition, Bethen, mukaan kohta kuuluu näin: ἄκουε δὴ σκεύη τὰ κατ᾽ οἰκίαν ja παραπλησίως τε συγγέγραπται τοῖς τὰ ἔπιπλα. Sanat siis näyttäisivät jakautuvan kahteen eri puheenvuoroon.
[253] Poll. 10. 12–13.
[254] Ar. *Ec*. 868: σὺ δ᾽ᾧ Σίκων καὶ Παρμένων αἵρεσθε τὴν παμπησίαν.
[255] Rutherford 1881, 418. Sivulla on mainittu myös ne käsikirjoitukset, joissa kohtaa ei esiinny.
[256] Latte 1915, 378–380. Ks. myös Valente 2015, 52–55.

κραυγασμός: ἀντὶ τοῦ κραυγή. Δίφιλος Ἀποβάτῃ.[257] Antiatticista siis kehottaa käyttämään sanaa κραυγασμός sanan κραυγή sijaan. Näin ollen ei varmasti ole sattumaa, että Frynikhoksen tuomitsema muoto on juuri κραυγασμός, ja Frynikhos näyttäisi tarkoittavan Antiatticistaa, kun hän puhuu ”eräästä, joka puhuu oppimattomasti”.

Frynikhoksen suosittelemaa sanaa κεκραγμός käyttää Euripides (ἀλλ` ἐνικώμην κεκραγμοῦ, ”mutta minut päihitti kauhea huuto”).[258] *Middle Liddellin* mukaan se on synonyymi sanalle κέκραγμα[259], jonka monikkoa käyttää Aristofanes (τήνδε μὲν δικροῖς ἐώθουν τὴν θεὸν κεκράγμασιν, ”he hätistivät jumalattaren kirkaisuillaan yhtä terävillä kuin hanko”).[260] Sitä Frynikhos ei kuitenkaan mainitse.

Sen sijaan tuomittu κραυγασμός johtuu verbistä κραυγάζω, joka subjektista riippuen tarkoittaa erilaista huutoa tai kovaäänistä ääntelyä.[261] Platon käyttää kyseistä verbiä, kun hän siteeraa meille tuntemattoman lähteen runoutta.[262] Lobeck toteaa tämän olevan todiste siitä, että vanhat runoilijat ovat verbiä käyttäneet.[263] Myöhemmin verbi näyttäisi olleen uudelleen käytössä, sillä se löytyy mm. Demostheneelta (κατιδὼν δ`ἡμᾶς καὶ κραυγάσας, ”nähtyään meidät hän huudahti”)[264] ja kristillisistä teksteistä (kuten *Septuagintasta*: ὅτι ὁ λάος ἐκραύγασεν φωνῇ μεγάλῃ, ”että kansa huusi suureen ääneen”)[265]. Substantiivia κραυγασμός ei kuitenkaan löydy muualta kuin Antiatticistan mainitsemalta Difilokselta (s. n. 360–350 eaa.), joka on uuden komedian edustaja ja Menandroksen aikalainen. Näytelmä Ἀποβάτης (”ratsastaja, joka hyppää hevosesta hevoseen”) ei ole säilynyt.

Sen sijaan κραυγή, jota Antiatticista kehottaa välttämään, on vanha sana ja siitä johtuu verbi κραυγάζω[266]. Sanaa κραυγή ovat käyttäneet jo Thukydides[267], Euripides[268] ja Lysias[269]. Ei tunnu loogiselta, että attikistigrammaatikko tuomitsee kyseisissä lähteissä esiintyvän sanan. Pollux puolestaan mainitsee listassaan, jossa hän luettelee lintujen

[257] Latte 1915, 378.
[258] Eur. *IA*. 1357.
[259] *Middle Liddell s.v.* κεκραγμός.
[260] Ar. *Pax* 637.
[261] *LSJ s.v.* κραυγάζω. Lobeck (1820, 337) ja Rutherford (1881, 425) mainitsevat, että κραυγασμός johtuu kyseisestä verbistä.
[262] Pl. *Resp*. 607b.
[263] Lobeck 1820, 337.
[264] Dem. 54. 7.
[265] Esra 3:13.
[266] Poll. 5. 90.
[267] Thuc. 2. 4: κραυγῇ τε καὶ ὀλολυμῇ χρωμένων.
[268] Eur. *Or*. 1510: οὔτι που κραυηὴν ἔθηκας Μενέλεῳ βοηδρομεῖν.
[269] Lys. 13. 71: ἀλλ` ἐν τούτῳ κραυγὴ γίγνεται.

äännähdyksiä, myös sellaisia, joita voi käyttää ihmisen ääntelystäkin; listassa on sekä κραυγή että κεκραγμός.[270] Kaikista näistä eriävistä mielipiteistä voi nähdä, kuinka pirstaloitunut attikismin kenttä oli.

378. (377.)

> Σταμνία· οἱ μὲν ἀμαθεῖς ἐπὶ τῶν ἀμίδων τάττουσιν, οἱ δ᾽ἀρχαῖοι ἐπὶ τῶν οἰνηρῶν ἀγγείων.
>
> Σταμνία: oppimattomat käyttävät yöastioista, muinaiset puolestaan viiniastioista.

LSJ:n mukaan kyseinen sana, τὸ σταμνίον, on synonyymi sanalle τὸ σταμνάριον, joka merkitsee viiniruukkua.[271] Molemmat diminutiivit tulevat sanasta ὁ στάμνος, jota käytetään viinin säilytykseen käytettävästä saviruukusta, mutta myös yleisesti ruukusta.[272] Kohta valaisee hyvin diminutiivien kehitystä, joka nousi esiin jo aiemmin tässä tutkimuksessa.[273] Viiniastiana τὸ σταμνίον esiintyy Aristofaneen *Lysistratassa* (μηλοσφαγοῦσαι Θάσιον οἴνου σταμνίον, ”uhraten ruukullisen thasoslaista viiniä”).[274]

Sanalla on myös toissijainen merkitys, ’yöastia’ (= ἡ ἀμίς), jossa merkityksessä se esiintyy Sextus Empiricuksella.[275] Sextus Empiricuksen maininta on mielenkiintoinen, sillä siinä ei vain mainita sanoja σταμνίον ja ἀμίς, vaan siinä käydään laajempaa keskustelua siitä, mikä on hyvää ja kunnollista kieltä missäkin tilanteessa (kr. συνήθεια).

> παρὸ καὶ διχῶς τοῦ αὐτοῦ πράγματος λεγομένου πειρασόμεθα πρὸς τὰ παρόντα ἁρμοζόμενοι πρόσωπα τὸ μὴ γελώμενον προφέρεσθαι, ὁποῖόν ποτ᾽ ἂν ᾖ κατὰ τὴν φύσιν. οἷον τὸ αὐτὸ ἀρτοφόριον καὶ πανάριον λέγεται, καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ σταμνίον καὶ ἀμίδιον καὶ ὖγδις καὶ θυΐα[276]. ἀλλὰ στοχαζόμενοι τοῦ καλῶς ἔχοντος καὶ σαφῶς καὶ τοῦ μὴ γελᾶσθαι ὑπὸ τῶν

[270] Poll. 5. 90.
[271] *LSJ s.v.* σταμνάριον.
[272] *LSJ s.v.* σταμνός.
[273] Ks. s. 26 (μάμμη → μαμμίον → μαμμίδιον).
[274] Ar. *Lys*. 196; σταμνίον mainitaan myös kohdassa 199.
[275] S.E. *M*. 1. 234–235.
[276] Frynikhos käsitteleen myös sanoja ὖγδις ja θυεία (jonka myöhempi muoto Sextus Empiricuksen käyttämä θυΐα on) lemmassa 136. Hän neuvoo käyttämään muotoa θυεία.

διακονούντων ἡμῖν παιδαρίων καὶ ἰδιωτῶν πανάριον ἐροῦμεν, καὶ εἰ βάρβαρόν ἐστιν, ἀλλ᾽ οὐκ ἀρτοφορίδα, καὶ σταμνίον, ἀλλ᾽ οὐκ ἀμίδα, καὶ θυΐαν μᾶλλον ἢ ἴγδιν. καὶ πάλιν ἐν διαλέξει ἀποβλέποντες πρὸς τοὺς παρόντας τὰς μὲν ἰδιωτικὰς λέξεις παραπέμψομεν, τὴν δὲ ἀστειοτέραν καὶ φιλολόγον συνήθειαν μεταδιώξομεν· ὡς γὰρ ἡ φιλολόγος γελᾶται παρὰ τοῖς ἰδιώταις, οὕτως ἡ ἰδιωτικὴ παρὰ τοῖς φιλολόγοις. δεξιῶς οὖν ἑκάστῃ περιστάσει τὸ πρέπον ἀποδιδόντες δόξομεν ἀμέμπτως ἑλληνίζειν.

Kun yhtä ja samaa asiaa kutsutaan kahdella eri tavalla, meidän tulee yrittää sopeutua (puhetilanteessa) läsnä oleviin henkilöihin, ja käyttää sitä sanaa, joka ei huvita heitä, olipa asia luontonsa puolesta mikä vain. Näin voimme kutsua leipäkoria joko sanalla ἀρτοφόριον tai πανάριον, ja taas yöastiaa joko σταμνίον tai ἀμίδιον, ja morttelia sanoilla ἴγδις ja θυΐα. Mutta kun pyrimme olemaan säädyllisiä ja selkeitä, emmekä halua olla meitä palvelevien emmekä kansanmiesten pilkan kohteena, sanomme πανάριον, vaikka se onkin barbaarista[277], emmekä ἀρτοφόριον, ja σταμνίον emmekä ἀμίδιον, ja θυΐαν mieluummin kuin ἴγδιν. Sitten taas (vakasti otettavassa) keskustelutilanteessa huomioimme läsnä olevat ja luovumme arkisista sanoista ja tavoittelemme eleganttia ja oppinutta kielenkäyttöä. Niin kuin sivistynyt kielenkäyttö naurattaa jokamiestä, samoin naurattaa jokapäiväinen kielenkäyttö oppineita. Siispä kun muutamme oikein jokaiseen tilanteeseen sopivaksi kielenkäyttömme, meitä pidetään moitteettomasti kreikkaa puhuvina.

On selvää, että Sextus Empiricuksen elinaikana (toisen vuosisadan jaa. loppu, kolmannen alku) sanat σταμνίον ja ἀμίδιον on tarkoittaneet samaa, mutta niillä on konnotaatioero. On siis todennäköistä, että myös Frynikhoksen elinaikaan toisella vuosisadalla jaa. sanan σταμνίον merkitys oli muuttunut jo pysyvästi viiniastiasta yöastiaan, ja Frynikhos yrittää palauttaa kieleen täysin kuollutta merkitystä. Tätä tukee myös *GLRBP*, joka antaa sanalle σταμνίον merkitykseksi vain yöastian (=ἀμίς, ἀμίδιον).[278]

[277] "Barbaarista" viittaa tässä suoraan roomalaiseen. Sana πανάριον tulee latinan sanasta *panarium* (*LSJ s.v.* πανάριον).
[278] *GLRBP s.v.* σταμνίον.

383. (382.)

> Ἰρύμη· καὶ τοῦτο οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς ὁρμῆς ἐτίθεσαν, οἱ δὲ νῦν ἀμαθεῖς ἐπὶ τοῦ στενωποῦ. δοκεῖ δὲ μοι καὶ τοῦτο Μακεδονικὸν εἶναι. ἀλλὰ στενωπὸν καλεῖν χρή, ῥύμην δὲ τὴν ὁρμήν.
>
> ʽRúmη: ateenalaiset käyttivät myös tätä nopeasta liikkeestä, nykyisin oppimattomat sen sijaan kadusta. Mielestäni tämä on makedonialaista. Mutta katua täytyy kutsua sanalla στενωπός, nopeaa liikettä sanalla ῥύμη.

Klassisessa Attikan murteessa sana ῥύμη voi tarkoittaa sekä nopeaa liikettä että sotaisessa kontekstissa hyökkäystä.[279] Lobeck kuitenkin rinnastaa sen sanaan φοράς, joten tulkitsen tässä tarkoitettavan nopeaa liikettä.[280] Aristofaneella sana esiintyy kuvaamassa siipien lepatusta (πτερύγων ῥύμῃ)[281], Thukydideellä vauhdilla putoamista (ῥύμῃ ἐμπίπτουσα; kirjaimellisesti ”nopealla liikkeellä pudoten”)[282]. Rutherford kuitenkin arvelee, että ῥύμη on ollut kadun merkityksessä käytössä ympäri Kreikkaa jo ennen koineeta.[283] Kirjallisiin lähteisiin se on kuitenkin päätynyt vasta koineen aikana.

Merkityksessä ’katu’ ῥύμη esiintyy varhaisimmalla säilyneellä sotataidosta kirjoittaneella Aineias Taktikoksella (*fl*. 300-l. eaa.). Hän kirjoitti aikana, jolloin koinee oli ”muodostumassa”, joten häntä voidaan pitää kirjoittamaansa kielen valossa koineen alkuvaiheen edustajana.[284] Aineias Taktikoksen ainoassa säilyneessä teoksessa ῥύμη esiintyy yhdessä kappaleessa kahdessa eri lauseessa.[285] Ensin mainitaan τὰς μὲν διόδους καὶ τὰς ῥύμας ἐτύφλωσαν ”he tukkivat / katkaisivat kulkuväylät ja kadut.” Lauseessa sana rinnastetaan toisen läpikulkemiseen tarkoitettua väylää merkitsevän sanan, ἡ δίοδος, kanssa. Myös Polybioksen säilyneessä teoksessa *Historiae* sanat ῥύμη ja δίοδος esiintyvät

[279] *LSJ s.v.* ῥύμη.
[280] Lobeck 1820, 404.
[281] Ar. *Pax*. 86.
[282] Thuc. 2. 76.
[283] Rutherford 1881, 488.
[284] Loeb-edition (2000; s. 15) johdannossa nostetaan erityisesti esiin Aineias Taktikoksen kirjoitustyyliä tutkinut C. Behrendt ja Aineais Taktikoksen sanastosta laajasti kirjoittanut C. Mahlstedt. En onnistunut löytämään kumpaakaan väitöskirjaa.
[285] Aen. Tact. 2. 5 ja 3. 4–5.

yhdessä.[286] Sana δίοδος esiintyy jo klassisilla auktoreilla kauttakulun merkityksessä[287], eikä sen merkitys näyttäisi muuttuvan; η δίοδος on nykykreikassa yhä 'läpikulku'.

Toisen kerran sana ῥύμη esiintyy Aineias Taktikoksen lauseessa πρῶτον μὲν ῥύμης ἑκάστης ἀποδείξαι ῥυμάρχην ἄνδρα τὸν ἐπιεικέστατόν τε καὶ φρονιμώτατον ("ensinnäkin on nimettävä jokaisen kadun johtoon mitä kyvykkäin ja järkevin mies").[288] Lauseessa esiintyy myös Taktikoksen sanasta ῥύμη kynäilemä ὁ ῥυμάρχης, jolla ilmaistaan kadun mukaan jaettujen alueiden johtoon valittavia henkilöitä. Kohdassa puhutaan kaupungin jakamisesta vartiopiireihin myös rauhan aikana, ja näin ollen sanalla ῥύμη viitataan nimenomaan yleisesti kaupungin sisäisiin katuihin. Täten on syytä olettaa, että ῥύμη oli 300-luvulla eaa. yleisesti kaupunkikontekstissa ymmärrettävä ja käytössä ollut sana.

Pollux mainitsee, että hänen aikalaisensa ovat käyttäneet sanan ῥύμη lisäksi kadusta myös sanaa πλατεῖα (substantiivi adjektiivista πλατύς, 'leveä').[289] Hän antaa esimerkkejä molempien käytöstä: sana πλατεῖα esiintyy Filemonilla[290] ja sanan ῥύμη osalta hän nimeää uuden komedian edustajan Filippideen (300-l. loppu–200-l. alku) ja tämän näytelmät *Phileuripides*[291] ja *Laciadae*[292]. Uudemmista lähteistä merkitys 'katu' esiintyy mm. Uuden testamentin Apostolien teoissa: ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν ("menkää tielle, jota kutsutaan suoraksi").[293]

Frynikhoksen lemmassa esiintyvä στενωπός kuten yllä πλατύς / πλατεῖα, on paitsi adjektiivi 'kapea', tavallisemmin substantiivi.[294] Pollux mainitsee sen sekä sanojen τὰ στενά ja ἡ λαύρα esiintyvän jo Homeroksella.[295] Adjektiivina στενωπός esiintyy esim. *Iliaassa* (στεινωπῷ ἐν ὁδῷ, "kapealla tiellä")[296] mutta *Odysseiassa* myös substantiivina (ἡμεῖς μὲν στεινωπὸν ἀνεπλέομεν γοόωντες, "me purjehdimme ylös kapeaa salmea

[286] Polyb. 6. 29. 2.
[287] Esim. Herodotos (Hdt. 7. 201), Thukydides (Thuc. 7. 32) ja Aristofanes (Arist. *Th*. 658).
[288] Aen. Tact. 3. 4. Samat sanat esiintyvät vielä kohdassa 3.5 samoissa merkityksissä, mutta välttääkseni toistoa mainitsen ne tässä vain siinä lauseyhteydessä, missä ne ensimmäisen kerran kohdassa 3. 4. esiintyvät.
[289] Poll. 9. 38.
[290] Philem. 58 (Edmonds 1957–1961).
[291] Philippid. 22 (Edmonds 1957–1961). Lainauksesta on olemassa monta eri versiota, ks. esim. Valente 2015, 213. Käyttämässäni Bethen editiossa Polluxista (s. 156) lukee πόστην ὑφ᾽ ὁδοῦ ὡς εἶναι παιδάριον ῥύμην; τρίτην.
[292] Philippid. 13 (Edmonds 1957–1961): ὀρθῶς γε τὴν ῥύμην ὁδοιπορήκαμεν.
[293] Ap. t. 9:11.
[294] *LSJ s.v.* στενωπός.
[295] Poll. 9. 38.
[296] *Il*. 7. 143. Στεινωπός on sanan στενωπός epiikassa käytetty muoto.

itkien")[297]. Myös Theofrastoksella (n. 371–287 eaa.) se on kapea kulkuväylä.[298] Vanhan komedian edustajalla Ferekrateella στενωπός on lähinnä kuvainnollinen väylä (ποταμοὶ … διὰ τῶν στενωπῶν … ἔρρεον, "joet… väylinä … virtasivat").[299] Kadun tai kujan merkityksessä στενωπός esiintyy Nikostratoksella[300] ja Diodoros Sisilialaisella[301], joskin jälkimmäinen käyttää sitä tässä merkityksessä vuoroin sanan πλατεῖα kanssa.

Frynikhos mainitsee *Eclogassa* myös toisen sanan, joka hänen mukaansa on makedonialaista alkuperää, παρεμβολή.[302] Sana tarkoittaa tässä kontekstissa sotaleiriä, sillä Frynikhos sanoo sitä käytetyn "paremman ja oikeamman" sanan, στρατόπεδον, tilalla. On huomionarvoista, että molemmat Frynikhoksen mukaan makedonialaiset sanat ovat sodankäyntiin liittyviä. Makedonialaisten sanojen päätymisestä Attikan murteeseen puhutaan myös Athenaioksella: kyynikko Cynulcus (kr. Κύνουλκος) sanoo, että kuten persialaisiakin sanoja, myös makedonialaisia sanoja on päätynyt attikalaisten käyttämään kieleen kanssakäymisen seurauksena (μακεδονίζοντάς τ᾽ οἶδα πολλοὺς τῶν Ἀττικῶν διὰ τὴν ἐπιμιξίαν).[303] Kuitenkaan ei voida sanoa varmasti, mitä "puhua makedoniaa" (μακεδονίζειν) tarkoittaa, eli oliko kyseessä hyvin poikkeava kreikan murre vai oma, kreikkaa lähellä oleva indoeurooppalainen kielensä.[304] Makedonian hovi ja ylimystö kuitenkin oli kreikankielinen, mitä tämäkin kreikan kielen sanaa käsittelevä kohta todistaa.

385. (384.)

> Στέμφυλα· οἱ μὲν πολλοὶ τὰ τῶν βοτρύων ἐκπιέσματα ἀμαθῶς, οἱ δ᾽Ἀττικοὶ στέμφυλα ἐλαῶν.

[297] *Od*. 12. 234.
[298] Thphr. *Vent*. 29.
[299] Pherec. 108. 4 (Edmonds 1957–1961). Lauseen subjekti ποταμοί on rivin 3 alussa. Sen sijaan διὰ τῶν στενωπῶν ja ἔρρεον välissä on vaikeatulkintainen sana, jonka muoto vaihtelee eri lähteissä. Jätin sen käännöstä helpottaakseni pois, koska en koe sen olevan tässä työssä olennainen.
[300] Nicostr. 24 (Edmonds 1957–1961).
[301] Diod. Sic. 12. 10. 7.
[302] Phryn. 354.
[303] Ath. 3. 94.
[304] Horrocks 2014, 79. On epäselvää, oliko makedonian kieli ymmärrettävää kreikankielisille vai ei, kuten myös se, olivatko makedonialaiset alkujaan kreikkalaisia vai eivät.

> Στέμφυλα. Rahvas kutsuu oppimattomasti (tällä sanalla) puristettuja viinirypäleitä, attikalaiset taas puristettuja oliiveja.

LSJ:n mukaan sanan τὸ ἐκπιέσμα merkitys on ’se, mitä on puristettu ulos; neste’.[305] Tässä sanan monikolla kuitenkin viitataan puristamisen (πιέζω, myöhemmin πιάζω) tulokseen siinä mielessä, että kyse on siitä, mitä puristamisesta jää jäljelle. Tämän voi päätellä sanan στέμφυλα merkityksestä, joskin eri lähteissä vaihtelee se, *mitä* on puristettu. Aristofaneella sana merkitsee puristettujen oliivien sakkaa eli sitä mitä oliiveista jää jäljelle, kun niistä on puristettu öljy: näytelmässä *Equites* sana esiintyy yksikössä[306] ja näytelmässä *Nubes* monikossa[307]. Frynikhos viitannee Aristofaneeseen maininnallaan ”attikalaisista”. Merkityksessä ’puristettujen viinirypäleiden sakka[308]’ sana esiintyy puolestaan Hippokrateella.[309] Myös Septuagintassa στέμφυλα tarkoittaa viinin tekoa varten murskattua viinirypälemassaa.[310] Kuitenkin *Corpus Hippocraticumissa* esiintyy sanapari στέμφυλα γλυκέα, joka kontekstista päätellen tarkoittaa kuitenkin jotain juotavaa, mahdollisesti rypälemehua.[311]

Athenaios käsittelee sanaa στέμφυλα ja sen eri merkitysten aiheuttamaa epäselvyyttä.[312] Hän sanoo, että ateenalaiset kutsuivat sanalla βρύτεα sitä, mitä hänen aikanaan kutsutaan sanalla στέμφυλα, eli puristettujen viinirypäleiden sakkaa (τὰ ἐκπιέσματα τῆς σταφυλῆς). Sen sijaan στέμφυλα merkitsi hänen mukaansa ateenalaisille puristettuja oliiveja (τὰς τετριμμένας ἐλαίας). *GLRBP* rinnastaa sanan στέμφυλον puristettujen viinirypäleiden sakkaa merkitsevään latinan sanaan *brīsa*[313], joka taas on sukua Athenaioksen mainitsemalle sanalle τὰ βρύτεα[314]. Sanan στέμφυλα merkitys

---

[305] *LSJ s.v.* ἐκπιέσμα.
[306] Ar. *Eq*. 806: καὶ στεμφύλῳ ἐς λόγον ἔλθῃ.
[307] Ar. *Nu*. 45: βρύων μελίτταις καὶ προβάτοις καὶ στεμφύλοις.
[308] Suomen kielessä ei ole omaa sanaa viinirypäleenkuorimassalle, josta viini on puristettu, toisin kuin vanhojen viinintuottajamaiden kielissä, kuten esim. ranskassa (ransk. *marc,* ’(puserrettujen hedelmien) sakka’ → viinintuotannossa *marc du raisin*). Sen sijaan tähän tarkoitukseen voidaan lainata sanaa ’mäski’, joka on oluen valmistuksen termi. Ranskassa tälle on oma sanansa, *drèche.*
[309] Hp. *Acut*. 17 ja *Morb*.2. 69. *LSJ*:ssä sanan merkitys kohdassa Hp. *Acut*. 17 (siellä Hp. *Acut*. 64) on virheellisesti yhdistetty oliiveihin. Kyseisessä kohdassa puhutaan lääkkeeksi tehtävästä juomasta, ja juuri ennen viinirypälesakkaa tekstissä on mainittu rusinat (σταφίς). Oliiveista tuskin on kyse.
[310] Num. 6:4.
[311] Hp. *Aff*. 27: οἶνον διδόναι γλυκὺν, ἢ στέμφυλα γλυκέα. Viiniin rinnastaminen viestittää kohdassa puhuttavan jostakin nestemäisestä tuotteesta. Sanapari esiintyy myös Hp. *Morb*.2. 69, joskin siinä sanotaan kyseisestä aineesta tehdyn juotavaa veden avulla.
[312] Ath. 2. 56.
[313] *GLRBP s.v.* στέμφυλον.
[314] *OLD s.v. brisa.*

näyttäisi muuttuneen puristettujen oliivien sakasta viinirypäleiden sakaksi jo paljon aiemmin. Zenonin arkistoon kuuluvassa papyruksessa PSI 6 554, joka on ajoitettu vuoteen 258 eaa., sana στέμφυλα esiintyy yksiselitteisesti viinitilan kontekstissa ja tarkoittaa viinin valmistuksen yhteydessä puristettujen viinirypäleiden sakkaa.[315]

394. (393.)

> Σύσσημον· οὐχ ὁρῶ μὰ τὸν Ἡρακλέα, τί πάσχουσιν οἱ τὸν Μένανδρον μέγαν ἄγουντες καὶ αἴροντες ὑπερ τὸ Ἑλληνικὸν ἅπαν. διὰ τί δὲ θαυμάσας ἔχω; ὅτι τὰ ἄκρα τῶν Ἑλλήνων ὁρῶ μανικῶς περὶ τὸν κωμῳδοποιὸν τοῦτον σπουδάζοντα, πρώτιστον μὲν ἐν παιδείᾳ μέγιστον ἀξίωμα ἁπάντων ἔχοντα σὲ καὶ διὰ τοῦτο ἐκ προκρίτων ἀποφανθέντα ὑπὸ βασιλέων ἐπιστολέα αὐτῶν, ἔπειτα δευτέρᾳ τιμῇ, λειπόμενον πολὺ τῆς σῆς παρασκευῆς, ἐξεταζόμενον δ᾽ἐν τοῖς Ἕλλησιν, Βάλβον τὸν ἀπὸ τῶν Τράλλεων, ὃς εἰς τοσοῦτο προθυμίας καὶ θαύματος ἥκει Μενάνδρου, ὥστε καὶ Δημοσθένους ἀμείνω ἐγχειρεῖν ἀποφαίνειν τὸν λέγοντα ”μεσοπορεῖν” καὶ ”γῦρος” καὶ ”λήθαργος” καὶ ”σύσσημον” καὶ ”πορνοκόπος” καὶ ”ὀψωνιασμός” καὶ ”ὀψώνιον” καὶ ”δύσριγος” καὶ ἄλλα κίβδηλα ἀναρίθμητα καὶ ἀμαθῆ· τὰ αὐτὰ δὲ σοὶ καὶ Βάλβῳ πεπονθότα καὶ Γαϊανὸν τὸν Σμυρναῖον ῥήτορα, ἄνδρα ζηλωτὴν καὶ ἐραστὴν τῆς σῆς ἐν παιδειᾳ φιλοκαλίας. ἄγε οὖν ὅπως λύσῃς μου τὴν ἐν τῇ τοιᾷδε δυσχερείᾳ τῶν ὤτων ἀπορίαν· οὐ γὰρ περιόψεσθαι σε ἡγοῦμαι ἐρήμην ὀφλόντα σου τὰ παιδικὰ Μένανδρον.
>
> Σύσσημον: En kautta Herakleen näe, mikä vaivaa niitä, jotka pitävät Menandrosta mahtavana ja kohottavat hänet kaiken kreikkalaisuuden yläpuolelle. Miksikö olen hämmästynyt? Koska näen kreikkalaisista loistavimpien olevan maanisen innostuneita tästä komedioiden kirjoittajasta. Ennen kaikkea sinä, jolla on kaikista mitä kunniakkain sivistys – ovathan hallitsijat valinneet sinut tämän takia kaikkien valikoitujen joukosta heidän kreikankielisestä kirjeenvaihdosta vastaavakseen. Sitten toisekseen, toki hän jää sinusta jälkeen

[315] Näkemystä tukee myös Kloppenborgin (2006, 360) käännös, jossa τὰ στέμφυλα on käännetty *the grape pressings*.

> valmistautumisessa, vaikkakin on kreikkalaisten keskuudessa arvostettu, Balbus Tralleslainen, joka sellaisella innostuksella ja ihailulla suhtautuu Menandrokseen, että myös yrittää esittää Demostheneesta parempana hänet, joka käyttää sanoja kuten μεσοπορεῖν, γῦρος, λήθαργος, σύσσημον, πορνοκόπος, ὀψωνιασμός, ὀψώνιον ja δύσριγος, ja muita lukemattomia vääriä ja oppimattomia sanoja. Menandroksesta vaikuttunut on sinun ja Balbuksen lisäksi reetori Gaianus Smyrnalainen, joka tunnetaan sinun hyvän makusi innokkaana ihailijana. Päästä siis minut tällaisten ärsyttävien asioiden aiheuttamasta hämmennyksestä: en usko sinun sallivan, että suosikkisi Menandros tuomitaan ilman mahdollisuutta puolustautua.

Kyseessä on *Eclogan* pisin lemma. Siinä Frynikhos yrittää vakuuttaa Cornelianuksen, jolle *Ecloga* on omistettu[316], siitä, ettei Menandroksen kielessä ole mitään hyväksyttävää. Tekstissä Menandroksen vastakohtana esitetään Demosthenes, jonka kieltä *Eclogassa* ei moitita kertaakaan, vaan päinvastoin hänen käyttämäänsä kieltä Frynikhos pitää esikuvallisena.[317] Menandroksen vertaaminen Demostheneeseen on kuitenkin outoa, sillä he eivät ole aikalaisia eivätkä edusta samaa tyylilajiakaan. Tuntuisi kohtuullisemmalta verrata Menandrosta vaikka johonkin toiseen komediakirjailijaan – joskin Frynikhos suhtautuu suopeasti vain vanhan komedian edustajien kieleen, ja vanhan ja uuden komedian välissä on vuosisata. Tässäkin ajassa muutokset kielessä ovat väistämättömiä.

Rutherford suhtautuu läpi kommentaarinsa Frynikhoksen ohjeisiin pääosin myötäilevästi[318], mutta tässä hän ei vakuutu Frynikhoksen sanoista. Yllätykseksi hän puolustaa Menandroksen käyttämää kieltä[319]:

> This, the longest continuous piece of writing from the pen of Phrynichus, proves that in his time the writing of Greek was a lost art. Granted that Menander used words and constructions unknown to Attic, yet his Greek was his own, easy, graceful, and elegant, not like that of his critic, a

[316] Cornelianuksesta ja teoksen omistamisesta, ks. johdannon s. 2–3.
[317] Frynikhos puolustelee kielellisiä valintojaan Demostheneella esim. kohdassa 90, jossa Frynikhos pitää Demostheneen sanavalintaa (ἤχασι) parempana kuin Lysiaan (καταγηόχασιν, jossa esiintyy Frynikhoksen tuomitsema perfektimuoto ἀγήοχεν).
[318] Ks. johdanto, s. 8–9.
[319] Rutherford 1881, 493.

cumbrous and clumsy imitation of good models. In short, the one is Greek and the other is not.

Puolet Frynikhosen kohdassa tuomitsemista sanoista on käsitelty juuri edeltävissä kohdissa, mutta lopuille sanoille ei tarjota hyväksyttäviä vastineita. Seuraavassa käyn sanat yksitellen läpi.

Μεσοπορεῖν, 'olla puolitiessä'.[320] Frynikhos käsittelee sanaa erikseen kohdassa 392 (391), jossa hän syyttää Menandrosta siitä, että tämä puhuu "kaiken kaikkiaan sekavasti" (πάντα φύρων). Mitä Frynikhos tällä tarkoittaa? Täysin uusi sana μεσοπορεῖν ei ole, sillä Euripideellä esiintyy ilmaisu Πλειὰς ἥει μεσοπόρου δι᾽ αἰθέρος, "plejadi kiisi puolivälissä halki taivasta".[321] Siinä esiintyy adjektiivi μεσοπόρος, josta *Middle Liddellin* mukaan μεσοπορεῖν tulee.[322] Verbinä μεσοπορεῖν ei kuitenkaan vielä tuolloin esiinny, vaan Menandroksen lisäksi vasta tämän kanssa suurin piirtein samaan aikaan eläneellä Theofrastoksella[323] sekä myöhäisemmillä Diodoros Sisilialaisella[324] ja Appianoksella[325]. Lobeck mainitsee muita πορεῖν-loppuisia verbejä (esim. εὐθυπορεῖν 'mennä suoraan eteenpäin' ja ὠκυπορεῖν 'liikkua nopeasti'), jotka ovat vanhoja, mutta joiden attikalaista alkuperää ei pystytä toteamaan.[326] Voi siis olla, että adjektiivista on tullut verbi vasta koineessa, ja se on Frynikhoksen mielestä "sekavaa".

Γῦρος, 'ympyrä, kehä'.[327] Frynikhos mainitsee kohdassa 393 (392), että kyseinen sana esiintyy Menandroksen komediassa Μισογύνης ("Naistenvihaaja"), jonka Frynikhos sanoo olevan tämän komedioista paras. Itse sanaan Frynikhos sen sijaan suuntautuu vihamielisesti; hänen mielestään Menandros tahri näytelmänsä tätä sanaa käyttämällä. Lobeck tulkitsee, että tämän jälkeen alkuperäisessä tekstissä Frynikhoksella olisi ollut suora lainaus näytelmän kohdasta, jossa sana esiintyy, mutta sitä ei kuitenkaan ole käsikirjoituksissa säilynyt.[328] Frynikhos sanoo lopuksi, ettei ymmärrä, mitä Menandros sanalla tarkoittaa, ja ehkä tämän takia hän ei tarjoa hyväksyttävää vaihtoehtoa – joka oletettavasti olisi ollut κύκλος. Frynikhoksen lausahdus on asenteellinen ja se tuntuu

[320] Men. 1036 (Edmonds 1957–1961).
[321] Eur. *Ion* 1152.
[322] *Middle Liddell s.v.* μεσοπορέω.
[323] Theophr. *Char.* 25.2.
[324] Diod. Sic. 18. 34.
[325] App. *B Civ.* 2. 88.
[326] Lobeck 1820, 416.
[327] Men. 334 (Edmonds 1957–1961).
[328] Lobeck 1820, 417.

liioittelulta, sillä substantiivi ὁ γῦρος esiintyy myös kauan ennen Frynikhosta eläneellä Polybioksella.[329] Ensimmäistä kertaa se esiintyy Rutherfordin mukaan kuitenkin Menandroksella.[330] Sen sijaan adjektiivi γυρός esiintyy jo Homeroksella, kylläkin vain kerran: sillä kuvaillaan ”pyöreähartiaista” eli hartiat kasassa kulkevaa Eurybatesta (γυρὸς ἐν ὤμοισιν).[331] Theofrastoksella substantiivi ὁ γῦρος tarkoittaa hieman toista pyöreää asiaa, maahan kaivettavaa kuoppaa (διὰ ταῦτα δεῖ τοὺς τε γύρους προοπύττειν ἐκ πολλοῦ, ”tämän takia kuopat täytyy kaivaa jo paljon aiemmin”).[332] Koska γῦρος on lainautunut merkityksineen myös latinaan (lat. *gyrus*), sen on täytynyt olla laajasti käytössä roomalaisajan kreikassa, kuten myös Rutherford huomauttaa.[333] Näin ollen Frynikhoksen on täytynyt tietää, mitä γῦρος tarkoittaa, vaikka konteksti olisi hänestä ollut outo.

Λήθαργος.[334] Myös tämän sanan Frynikhos käsittelee omana kohtanaan 391 (390). Hän sanoo vanhojen ateenalaisten käyttäneen sitä unohtelevaisesta / hajamielisestä ihmisestä, eli synonyymina sanalle ἐπιλήσμων. Sana ἐπιλήσμων löytyy mm. Aristofaneelta: ὢν κἀπιλήσμων καὶ βραδὺς (”minä, joka olen hajamielinen ja typerä”).[335] En kuitenkaan löydä esimerkkiä sanan λήθαργος käytöstä merkityksessä ’hajamielinen’ klassisilta auktoreilta, vaan vasta hellenistiseltä ajalta. Esimerkiksi runoilija Lykofronin (*fl*. 200-luvun alku eaa.) nimiin laitetussa tragediassa *Aleksandra* sana esiintyy merkityksessä ’hajamielisyys’ (ἀλλὰ ληθάργῳ σφαλεις, ”vaan lankesi hajamielisyyteen”).[336] Sana on tarkoittanut unohtamista ja hajamielisyyttä myös myöhemmin, sillä sitä tapaa tässä merkityksessä papyruksissa.[337] Lisäksi papyruksista löytyy sanasta johdettu verbi ληθαργέω, esimerkiksi ὅτι ἐληθάργησα (”sillä unohdin”).[338] Kuitenkin sanalle λήθαργος kehittyi toinenkin merkitys unohtelevaisuuden rinnalle, ja tämän merkityksen Frynikhos tuomitsee. Frynikhos ei kuitenkaan mainitse Menandroksen sanoja eikä lainaus ole säilynyt muuallakaan, mutta Thomas Magister (n. 1275–1350) sanoo Menandroksen kutsuneen sairasta miestä ”letargiseksi” (Μένανδρος

[329] Polyb. 29. 27. 5. (lähteeksi mainitaan monissa yhteyksissä 29. 11. 5)
[330] Rutherford 1881, 492.
[331] *Od.* 19. 246.
[332] Theophr. *Caus. pl.* 3. 4. 1.
[333] Rutherford 1881, 492.
[334] Men. 1029 (Edmonds 1957–1961).
[335] Ar. *Nub*. 129.
[336] Lycoph. *Alex*. 241.
[337] Esim. P. Kell. 1 65, r. 36–38, (300–325 jaa.),
διὰ τί καὶ ἡμεῖς (= ἡμᾶς) οὐκ ἐ-
μνημόνευεις (= ἐμνημόνευες) ἀλλὰ λή-
θαργὸς σοί (= σύ);
[338] P. Iand. 6 103. Papyrus on ajoitettu 500-luvulle jaa.

δὲ καὶ τὸν νοσοῦντα λήθαργον λέγει).[339] Myös lääketieteellisissä teksteissä kyseinen sana esiintyy substantiivina ὁ / ἡ λήθαργος, ja sillä tarkoitetaan sairautta, letargiaa, joka on syvä horrostila. Tämä käy ilmi esim. *Corpus Hippocraticumin* teoksesta *De Morbis 2,* jossa esitellään taudin oireet ja hoitomenetelmät.[340] Tätä kautta termi 'letarginen' on säilynyt nykylääketieteeseen (engl. "lethargic"). *GLRBP*:ssa sanasta esiintyy pelkästään merkitys "lethargic".[341]

Σύσσημον.[342] Tämä, kohdan 394 avainsana, on merkitykseltään yhtä kuin σύμβολον, 'merkki'.[343] Frynikhos ei mainitse, mitä sanaa suosittelisi käytettäväksi sanan σύσσημον tilalla, mutta σύμβολον on hyvä vaihtoehto, sillä se on yleisesti paitsi klassisessa attikassa, myös myöhemmin kreikassa (esim. papyruksissa merkityksessä 'kuitti'[344], latinaan puolestaan lainautunut *symbolum*) käytetty sana. Σύμβολον on monimerkityksinen sana, mutta pääasiassa sillä tarkoitetaan asiaa, jolla todistetaan tai joka todistaa jotain: Lysiaalla se on todiste henkilöllisyydestä (λέγων ὅτι ἔλαβε μὲν σύμβολον παρὰ βασιλέως τοῦ μεγάλου φιάλην χρυσῆν, "hän sanoi saneensa suurelta kuninkaalta kultaisen kupin valtuutuksen merkiksi")[345] ja Aiskhyloksella merkki jostain asiasta (καὶ νῦν φυλάσσω λαμπάδος τὸ σύμβολον, "ja nyt vartioin odottamassa merkkitulta")[346]. Myös τὸ σῆμα, joka on sanalle σύσσημον sukua[347], tarkoittaa merkkiä tai osoitusta. Se on kuitenkin Homeroksella useasti esiintyvä sana (esim. δέελον δ`ἐπὶ σῆμά τ`ἔθηκεν, "selvän teki merkin"[348]), mutta Frynikhos tuskin suosittelisi sitä, sillä hän tuomitsi jyrkästi myös homeerisen kreikan "puhtaan" Attikan murteen pyrkimyksissään.[349] Sen sijaan σύσσημον on koinee-kreikan sana, joka tarkoittaa jonkinlaista merkkiä, joko materiaalista tai kuvainnollista. Menandroksella sana esiintyy näytelmässä Περικειρομένη: κ]αὶ τ[οῦ]τό μοι σύσσημον εἴρηκεν σαφές ("ja näin sanoen hän antoi minulle selkeän merkin").[350] Tähän Frynikhos todennäköisesti viittaa. Diodoros Sisilialaisella sanan monikko esiintyy nimenomaan materiaalisessa merkityksessä

[339] Thomas Magister, 222, 13–14. Hän käsittelee sanaa λήθαργος riviltä 11 alkaen.
[340] Hp. *Morb*. *2*. 65.
[341] *GLRBP s.v.* λήθαργος.
[342] Men. *Pk*. 792 (362 Körten Teubner-edition numeroinnin mukaan).
[343] *LSJ s.v.* σύσσημον.
[344] Esim. BGU 1 223.
[345] Lys. *19*. 25.
[346] Aesch. *Ag*. 8.
[347] *GLRBP s.v.* σύσσημον.
[348] *Il.* 10. 466.
[349] Swain 1996, 53.
[350] Men. *Pk*. 792 (362 Körten Teubner-edition numeroinnin mukaan).

’arvomerkit’ (καὶ τοῖς τῆς ἀρχῆς συσσήμοις μετ᾽ ἐσθῆτος λαμπρᾶς κοσμήσαντα τὸ σῶμα, ”ja vartalonsa vallan merkein ja kalliilla vaatteilla koristeltuaan”).[351] Aineias Taktikos käyttää sanaa tunnistamista helpottavista, ennalta sovituista tuntomerkeistä: Εὐθύτατα δεῖ αὐτοῖς πεποιῆσθαι σύσσημα, ἀφ᾽ ὧν μὴ ἀγνοήσουσι τοὺς προσιόντας αὐτοῖς (”heille on pikimmiten tehtävä signaaleja, joista he eivät voi olla tunnistamatta heitä lähestyviä joukkoja”).[352]

Πορνοκόπος, ’prostituoitujen palveluiden käyttäjä; irstailija’.[353] Frynikhos pohtii sanaa myös kohdassa 390 (389). Hän sanoo vanhojen ateenalaisten käyttäneen sanaa πορνότριψ siinä missä Menandros sanaa πορνοκόπος. Kumpaakaan sanaa ei juuri tekstilähteistä löydy. *LSJ* viittaa sanan πορνοκόπος osalta Menandrokseen sekä Septuagintaan, jossa sana esiintyy kerran.[354] Sen sijaan πορνότριψ esiintyy Frynikhoksen lisäksi Thomas Magisterilla, joka lisää Synesioksen (n. 370–413 jaa.) käyttäneen samaa sanaa erään kirjeensä lauseessa ὁ γὰρ ἰδὼν τὸν πορνότριβα σοβοῦντα διὰ τῆς ἀγορᾶς (”hän näki tämän irstailijan kulkevan rehvastellen halki agoran”).[355] Kuitenkaan esimerkkiä klassisen kauden käytöstä ei ole säilynyt.

Ὀψωνιασμός.[356] Sanalla tarkoitettaneen jonkinlaista muonittajaa.[357] Pollux mainitsee, että aivan kuten ὀψωνιασμός, myös ὀψωνεῖν ’ostaa kalaa tai muita herkkuruokia’ tulee sanasta τὸ ὄψον. [358] Tällä voidaan tarkoittaa mitä vain ateriaa, mutta Ateenassa se viittaa herkkuna pidettyyn kalaan.[359] Hän luettelee myös muita tästä johdettuja sanoja (esim. ὀψοφάγος, ‘herkkuruokien syöjä’, esim. Aristofaneella pejoratiivinen ilmaus[360]) kunnes

[351] Diod. Sic. 1. 70. 4.
[352] Aen. Tact. 1. 4.
[353] Men. 1057 (Edmonds 1951–1961).
[354] Sananl. 23:21. Sanan πορνοκόπος esiintyminen tässä kohdassa on mielenkiintoinen, sillä se ei vastaa alkuperäistä, hepreankielistä versiota; siinä sanan tilalla on syöppöä merkitsevä sana, ja näin kohta muunkielisissä käännöksissä paitsi Septuagintassa käännetäänkin (esim. *King James Bible,* engl. *glutton;* suomenkielinen käännös vuodelta 1992 ”syöppö”). Edeltävissä lauseissa on kuitenkin puhuttu jo liialliseen juomiseen ja syömiseen liittyvistä paheista, joten Fox (2007, 1035) arvelee kreikankielisen kääntäjän halunneen nostaa esiin erilaisella sanavalinnalla myös muita haureuden lajeja.
[355] Thomas Magister, 291–292. Hän lainaa Synesioksen kirjettä 32, joka on osoitettu Synesioksen veljelle (Thomas Magister identifoi kirjeen sanomalla: “[hän sanoo näin] siinä kirjeessä, joka alkaa näin: hän on niin nimeltään kuin luonteeltaankin orja.”). Kirje käsittelee huonotapaista orjaa.
[356] Men. 1050 (Edmonds 1957–1961).
[357] *LSJ* s. v. ὀψωνιασμός.
[358] Poll. 6. 37–38.
[359] Ks. Plut. *Quaest. conv.* 667F: οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνος ἢ μάλιστά γ᾽ ὄψον καλεῖσθαι.
[360] Ar. *Pax* 810: Γοργόνες ὀψοφάγοι.

lopulta mainitsee, että Menandros käyttää sanaa ὀψωνιασμός ”todella huonosti” (παμπόνηρον). Kohtaa, jossa sana Menandroksella esiintyy, ei kuitenkaan ole säilynyt. Sen sijaan sana ὀψωνιασμός esiintyy täysin toisessa merkityksessä Menandrosta myöhäisemmillä auktoreilla Polybioksella ja Dionysios Halikarnassolaisella; heillä se tarkoittaa sotilaille maksettavaa palkkaa.[361]

Ὀψώνιον.[362] Myös tämä liittyy sanaan τὸ ὄψον. Sillä on myös ruokaan liittyvä merkitys (vrt. latinan *obsonium*[363]), vaikka ensisijaisesti se merkitsee palkkaa. Sana on yleinen papyruksissa, esim. συντάξαντος ἡμῖν Ἀμύντου δεδώκαμεν ὀψώνιον τοῖς σώμασιν τοῖς ἀπολελειμμένοις διμήνου (”Amyntoksen määräyksestä annoimme [Aleksandriaan] jäävälle orjille kahden kuun palkan”).[364] Pollux mainitsee, että vanhan komedian edustajalla Thugenideellä esiintyy lause ᾔτησεν εἰς ὀψώνιον τριώβολον (”hän pyysi kolmen obolin palkkaa”).[365] Rutherford on kuitenkin sitä mieltä, että sanan ὀψώνιον (kuten myös sanojen σύσσημον ja ὀψωνιασμός) myöhäinen alkuperä on kiistaton ja samaa mieltä on Lobeck.[366]

Δύσριγος, ’kylmää sietämätön’.[367] Tästäkään sanasta ei ole säilynyt sen alkuperäistä kontekstia Menandroksen näytelmäkirjallisuudessa. Sana tosin löytyy muualta; yleensä sillä tarkoitetaan joko eläintä, kuten Herodotoksella (τὰ γὰρ ζῷα ταῦτα φαίνεται εἶναι δύσριγα, ”nämä eläimet vaikuttavat olevan kylmää sietämättömiä”)[368] ja Plutarkhoksella (῏Η πάντα φύσει τὰ μαλάκια δύσριγα διὰ γυμνότητα τῆς σαρκὸς καὶ ψιλότητα, ”ovatko kaikki pääjalkaiset luontonsa puolesta herkkiä kylmälle koska niillä on paljas ja alaston nahka”)[369], tai kasvia kuten Theofrastoksella (δύσριγον γὰρ σφόδρα, ”[aaprottimaruna-puut] ovat todella herkkiä kylmälle”)[370]. Kukaan mainituista auktoreista ei kuitenkaan olisi Frynikhoksen hyväksymä esikuva.[371] Pollux kertoo myös Aristofaneen käyttäneen

[361] Polyb. 1.66.7, 1.69.7; Dion. Hal. *Ant. Rom.* 8. 68. 3.
[362] Men. 1051 (Edmonds 1957–1961).
[363] *OLD s.v. obsonium.* Sanan ensimmäinen annettu merkitys liittyy ruokaan ja elintarvikkeisiin, mutta toissijainen merkitys (monikossa) on eläke, elatusapu.
[364] P.Cair. Zen. 1 59027 (258 eaa.). Lauseessa esiintyy myös τὸ σῶμα merkityksessä ’orja’ – tämän merkityksen Frynikhos tuomitsee *Eclogan* kohdassa 356 (355), sillä vanhat eivät käyttäneet sitä.
[365] Poll. 6. 38.
[366] Rutherford 1881, 493; Lobeck 1820, 420.
[367] Men. 1007 (Edmonds 1957–1961).
[368] Hdt. 5. 10.
[369] Plut. *Quaest. nat.* 916A.
[370] Theophr. *Hist. pl.* 6. 7. 3.
[371] Frynikhos pitää Herodotosta epäesikuvallisena joonian murteen takia (esim. Phryn. 101) ja hän tuomitsee myös Theofrastoksen sanavalinnat (ks. Phryn. 317). Plutarkhos taas on liian myöhäinen auktori.

sanaa näytelmässä Βαβυλώνιοι (”Babylonialaiset”), mutta näytelmä eikä myöskään lainaus ole säilynyt.[372] Lobeck nostaa vaihtoehdoksi tälle Aristofaneella mahdollisesti esiintyneelle sanalle sanan δυσχείμερος, ’talvea huonosti kestävä’, joka esiintyy Aristoteleellä.[373] Kyseinen sana esiintyy myös *Geoponicassa*.[374]

Valitettavan usein tuomittujen sanojen esiintymisympäristö Menandroksella on kadonnut, mutta kootusti voidaan sanoa, että Frynikhosta raivostutti erityisesti Menandroksen tapa käyttää aikansa uudissanoja. Kuitenkin Frynikhos tuntuisi olevan valmis keskustelemaan Menandroksesta ystävänsä Cornelianuksen kanssa, sillä tulkitsen kohdan 394 lopun kehoituksena dialogin jatkamiselle.

400. (398)

> Κάκκαβον· διὰ τοῦ η κακκάβην λέγε, τὸ γὰρ διὰ τοῦ ο ἀμαθές· καὶ γὰρ Ἀριστοφάνης ἐν Δαιδάλῳ διὰ τοῦ η χρῆται.
>
> Κάκκαβον (’kolmijalkainen pata’): sano η:lla κακκάβην, ο:lla (sanominen) on oppimatonta. Myös Aristofanes sanoo η:lla *Daedaluksessa*.

Aristofaneen komedia *Daedalus*[375] ei ole säilynyt, mutta Athenaios lainaa Frynikhoksen tarkoittamaa kohtaa omassa tekstissään (κἄγειν ἐκεῖθεν κακκάβην, ”noutaa pata sieltä”).[376] Athenaios mainitsee toisenkin Aristofaneen kadonneen näytelmän, Σκηνάς Καταλαμβάνουσαι (”Teltanvaltaajanaiset”), jossa padasta käytetään myös muotoa ἡ κακκάβη, ja lainaa tätäkin:[377]

> τὴν χύτραν δ᾽ Ἀριστοφάνης ἐν Σκηνὰς καταλαμβανούσαις κακκάβην εἴρηκεν οὕτως·
> κακκάβην γὰρ κᾶε τοῦ διδασκάλου.

[372] Poll. 4. 186.
[373] Lobeck 1820, 420. Arist. *Hist. an.* 596b 5: δυσχείμεροι δὲ καὶ αἱ οὖλαι.
[374] *Gp*. 19. 2. 8. δυσχείμερον γὰρ ἐστι καὶ τοῦτο τὸ ζῶον.
[375] Athenaioksen mukaan sitaatti on näytelmästä *Daitaleis,* joka ei sekään ole säilynyt. Ks. Ar. frag. 197 ja 215 (Edmonds 1957–1961).
[376] Ath. 4. 68.
[377] Ath. 4. 68.

> Aristofanes kutsuu näytelmässään pataa (ἡ χύτρα) sanalla κακκάβη, näin: ”laita toki opettajan pata tulille.”

Athenaioksen padasta käyttämä sana ἡ χύτρα on myös Aristofaneen aikana käytetty. Esimerkiksi Aristofaneen näytelmässä *Acharnenses* päähenkilö Dikaiopolis kantaa juhlakulkueessa pataa, kun häntä alkaa kivittää vihainen akharnalaisjoukko ja hän huutaa: Ἡράκλεις τουτὶ τί ἐστι; τὴν χύτραν συντρίψετε (”Kautta Herakleen, mitä ihmettä tämä on? Rikotte patani.”).[378]

Vaikka Frynikhos ei asiaa erikseen mainitse, on muoto κάκκαβος myös kieliopillisesti erisukuinen kuin κακκάβη. Se on maskuliinimuotoinen (ὁ κάκκαβος), ja se esiintyy toisella vanhan komedian edustajalla, Nikokhareella (*fl.* 300-luvun alku eaa.) näytelmässä Λημνίαι (muodossa κάκκαβους), kuten Pollux huomauttaa.[379] Sen sijaan keskikomedian edustajalla Antifaneella esiintyy sekä feminiinimuoto κακκάβη (κακκάβης)[380] että maskuliinimuoto κάκκαβος (κάκκαβον)[381]. Muodossa κακκάβη sana esiintyy myös Antiatticistan sanastossa: tämä kertoo sanan esiintyvän Hermippoksen näytelmässä *Demotai*, mutta näytelmä ei ole säilynyt.[382] Galenoksella puolestaan esiintyy muoto, josta toinen κ on pudonnut keskeltä sanaa (τὴν κακάβην).[383] Vastaavanlainen tapaus löytyy Aleksandros Tralleslaiselta (525-605 jaa.; τὴν κάκαβον).[384] Eubuluksella taas esiintyy diminutiivi τὸ κακκάβιον (esiintyy monikossa κακκάβια).[385]

Hämmentävästi myös peltopyitä (οἱ πέρδικες) saatettiin kutsua nimellä αἱ κακκάβαι[386]; Athenaios raportoi Alkmanin (600-luku eaa.) tekevän näin.[387]

---

[378] Ar. *Ach*. 284.
[379] Poll. 10. 106.
[380] Antiphan. 217.3 (Edmonds 1957–1961).
[381] Antiphan. 182.4 (Edmonds 1957–1961).
[382] Antiat. κ 90, Herm. 20.
[383] Gal. *MM* X 309.
[384] Alex. Trall. 3. 7.
[385] Eub. 38 (Edmonds 1957–1961). Myös Pollux mainitsee kyseisen Eubuloksen kohdan (Poll. 10. 106).
[386] *LSJ s.v.* κακκάβη (B).
[387] Ath. 9. 43. Kohdassa kerrotaan, että nimitys tulee kyseisten lintujen kaakatuksesta (κακκαβίζειν).

3. HAVAINNOT

Frynikhos käyttää ἀμαθ-alkuista oppimatonta tai oppimattomuutta tarkoittavaa sanaa viidessä eri muodossa yhteensä 20 kohdassa, joista 7 ensimmäistä on *Eclogan* ensimmäisessä kirjassa (1–229) ja loput 13 toisessa kirjassa (230–411). Kolmannessa kirjassa (412–424) sanaa ei esiinny. Kaavio 1 esittää käytetyt muodot ja niiden esiintymiskohdat. Eniten Frynikhos puhuu ”oppimattomista” henkilöistä (οἱ ἀμαθεῖς), mutta melkein yhtä monta kertaa siitä, kuinka jokin asia on ”oppimattomasti” (ἀμαθῶς) sanottu. Myös muodot “[jokin muoto on] oppimaton” (ἀμαθές), ”oppimattomia” (ἀμαθῆ), ”[jotkut] oppimattomista” (ἀμαθῶν) esiintyvät *Eclogassa*.

οἱ ἀμαθεῖς	ἀμαθές	ἀμαθῆ	ἀμαθῶν	ἀμαθῶς
80	104	394	131	18
103	260			81
223	282			274
263	283			310
307	400			314
378				385
383				

Kaavio 1. Sanan ’oppimaton’ eri muodot ja esiintymiskohdat *Eclogassa*.

Analyysini pohjalta voi todeta, että Frynikhos käyttää oppimattomuutta perusteena jokaisessa näistä kohdista. Hänen viestinsä on, että kohdissa tuomittuja sanoja on vältettävä, sillä ne kertovat puhujansa oppimattomuudesta. Oppimattomuus onkin niin painava syyte, että joissain kohdissa Frynikhos katsoo sen riittävän ainoaksi perusteeksi. Jos Frynikhos tarjoaa lisäperusteita tuomitun sanan välttämiselle tai sellaisen korvaamiselle suosittelemallaan sanalla, perusteet liittyvät yleisimmin klassisen kauden auktoreiden kielenkäyttöön. Esimerkiksi kohdassa 307 hän sanoo: ”näin sanovat oppimattomat [väärin], näin puolestaan muinaiset [oikein]”. Frynikhoksen ohjeissa oppimattomuus siis näyttäisi tarkoittavan sitä, ettei puhuja hallitse klassista attikalaista murretta, mikä taas viittaa siihen, ettei kyseinen henkilö kuulu yläluokkaan tai ettei hän kykene saavuttamaan ylhäistä asemaa yhteiskunnassa.

Käsittelen seuraavaksi kootusti oppimattomaksi tuomittuja sanoja, ja sen jälkeen keitä Frynikhos pitää suoraan tai epäsuoraan oppimattomana. Luvun lopuksi tarkastelen vielä, keitä Frynikhos analyysini mukaan pitää kielellisinä esikuvinaan.

3.1. Oppimattomat sanat

Jo johdannossa mainitsin, että suurin ero attikistisen kreikan ja kansankielen[388] välillä oli sanaston erilaisuus, vaikka toki myös attikalaisen murteen kieliopillisista erityispiirteistä kiinnipitäminen oli tyypillistä attikisteille. Kuitenkin sanaston erilaisuus näkyy analyysissani parhaiten. Kahdestakymmenestä kohdasta, joissa Frynikhos tuomitsee joko puhujan tai jonkin sanan oppimattomaksi, 17 käsittelee substantiivia, yksi adjektiivia ja kaksi verbiä (joista toinen on muodoltaan partisiippi). Ylivoimaisesti yleisin syy tulkintani mukaan oppimattomaksi tuomitsemiselle on se, että sana on Frynikhoksen mukaan väärä; se ei Frynikhoksen mielestä sovi haettuun merkitykseen (esim. 103: ἐπίσημος ei tarkoita Frynikhoksen mielestä samaa kuin ἐπίδοξος) tai se on muuten epähyväksyttävä (esim. 283: tuomittu sana on ”outo”, ἀλλόκοτος). Muita oppimattomuuden ilmentymiä edustavat Frynikhoksen mielestä klassisista esimerkeistä poikkeava kirjoitusasu, kieliopillinen suku ja taivutus (esim. 282: αἱ χόλικές → οἱ χόλικες ja 260: genetiivi τοῦ σκατός → nominatiivi τὸ σκατός).

Frynikhoksen tuomitsemat sanat ovat useimmiten sanoja, joiden merkitys on muuttunut klassisesta attikalaisesta murteesta. Tämä käy parhaiten ilmi kohdista, joissa Frynikhos rinnastaa sanan käytön koineessa siihen, miten ”muinaiset” ovat sanaa käyttäneet (esim. 378: klassisessa attikassa σταμνίον tarkoitti viinin säilytykseen käytettävää astiaa, koinee-kreikassa taas yöastiaa). Jo *Eclogan* aloittavassa johdantokirjeessä Frynikhos asettaa vastakkain ne, jotka puhuvat muinaisella tavalla eli tarkasti, ja ne, jotka puhuvat uudella ja huolimattomalla tavalla.[389] Merkityksen muutos ei kuitenkaan ole huolimattomuutta. Attikistit tuntuivat uskoneen, että kreikan kieli oli pysyvästi määritelty klassisen kauden aikana, eikä kielessä tapahtuneille luonnollisille muutoksille annettu sijaa.[390] Lisäksi merkityksen muutoksen ylenkatsomiseen vaikutti lähtökohtaisesti toisen sofistiikan keskeinen piirre, loisteliaan menneisyyden ihannointi.

[388] Kansankieli tarkoittaa tässä jokapäiväisessä elämässä käytettyä, ihmisten väliseen kommunikaatioon pyrkivää koinee-kreikkaa.
[389] Viittasin tähän johdannossa s. 2–3.
[390] *GLRBP* Introduction, 6.

Aina Frynikhos ei erikseen mainitse suosittelemansa merkityksen yhteyttä klassiseen Attikan murteeseen, vaikka se on aina taustalla. Esimerkiksi kohdassa 103 Frynikhos toteaa, mitä pitäisi sanoa, mutta erityinen maininta muinaisista puuttuu. Kuitenkin sekä suositellun että tuomitun sanan käyttöyhteyksiä tutkimalla selviää, että usein suositellut sanat ovat tiettyjen klassisten auktoreiden käyttämiä ja tuomitut sanat taas yleisiä varsinkin koinee-kreikassa.

Yksi syy sanan ”oppimattomuudelle” voi olla myös sen epäattikalaisuus. Aineistostani nousee esille kaksi murre- tai kieliryhmää, joihin Frynikhos tuomittua sanaa käsitellessään viittaa: eretrialainen (80) ja makedonialainen (383). Kummassakaan kohdassa näiden maininta ei ole ainoa peruste sille, miksi sanaa on Frynikhoksen mielestä vältettävä, mutta maininta tuo lisää painoarvoa kohtaan. Koska *Eclogassa* oppineisuus selkeästi liittyy muinaisten ateenalaisten kielen hallintaan, on selvää, että kykenemättömyys erottaa muista murteista tai kielistä lainautuneet merkitykset on huono ominaisuus. Frynikhos mainitsee useasti myös muualla *Eclogassa* murteellisia muotoja ja tuomitsee niiden käytön. Yksi tällainen muoto on johdannossa mainittu Sapfon käyttämä aiolilainen νίτρον.[391]

Kieleen vaikuttivat myös poliittiset tapahtumat. Klassisen kauden jälkeen Kreikasta oli ensin tullut osa Makedoniaa, josta puolestaan oli tullut osa Rooman valtakuntaa viimeistään 146 eaa., jolloin Akhaian provinssi perustettiin.[392] Kreikan kielen asema itäisellä Välimerellä oli tuolloin niin vakiintunut, ettei latinan kielen ollut mahdollista syrjäyttää kreikkaa tai vaikuttaa siihen samassa määrin kuin kreikka vaikutti latinaan – silti latinankielisten virkamiesten, kauppiaiden ja sotilaiden läsnäolo vaikutti pitkällä tähtäimellä koineen sanastoon.[393] Kuitenkin kreikankielisen väestön keskuudessa latinan osaaminen oli melko rajallista.[394] Sen sijaan kreikan lainautuminen latinaan näkyy epäsuoraan aineistossani, esimerkiksi kun tutkin sanan ὁ γῦρος esiintymistä.[395]

[391] Ks. johdanto s. 4.
[392] Makedonian kuningashuone oli kukistettu jo Pydnan taistelussa 168 eaa.
[393] Horrocks 2014, 125–126. Ks. myös tässä tutkielmassa mainittu πανάριον s. 44.
[394] Horrocks 2014, 125.
[395] Ks. s. 51 (*gyrus*). Muita esiin nousseita lainasanoja ovat *brisa* (s. 48) ja *obsonium* (s. 55).

3.2. Oppimattomat henkilöt

Frynikhos käyttää sanaa ’oppimattomat’ (οἱ ἀμαθεῖς) kahdella eri tavalla. Ensimmäinen tapa on todeta, että ”oppimattomat” käyttävät jotain tiettyä sanaa tai muotoa ilman, että Frynikhos täsmentää, keitä hän oppimattomilla tarkoittaa. Esimerkiksi kohdassa 80 Frynikhos sanoo, että ”oppimattomat” pidentävät a-äänteen, vaikka se kuuluisi lausua lyhyenä, mutta lisäselvennystä ei seuraa. Toinen tapa on, että Frynikhos käyttää vastakkainasettelua, josta voidaan päätellä, kuka ei ainakaan ole oppimaton. Hän kertoo ensin, mitä oppimattomat sanovat, ja sitten mitä jokin hänen hyväksyttävänä pitämänsä taho, kuten esimerkiksi ”muinaiset” (οἱ ἀρχαῖοι; 307), sen sijaan sanoo. Yhteistä näille kahdelle eri tavalle käyttää sanaa οἱ ἀμαθεῖς on se, että sanaa käytetään varoituksena. Lukija, oli kyseessä sitten Cornelianus tai kuka tahansa koulutettu henkilö toisella vuosisadalla jaa., ei varmasti halunnut, että hänet rinnastetaan oppimattomiin.

Sen sijaan kohdissa, joissa Frynikhos käyttää adverbiä ἀμαθῶς (’oppimattomasti’), hän nimeää suoraan, kuka hänen mielestään on ”oppimaton”. Ainoa poikkeus on kohta 310, jossa Frynikhos toteaa yleisesti, että on oppimatonta käyttää sanaa ἐνδυμενία. Ἀμαθῶς-kohdissa ”oppimattomia” ovat lääkärit (18), Frynikhoksen aikalaiset (81), Antiatticista (314) ja rahvas, *hoi polloi* (385). Kohdassa 274 Frynikhos kohdistaa oppimattomuuden eräisiin tai joihinkuihin (τινες), mutta kohdan sisällöstä en pystynyt päättelemään, keitä Frynikhos saattaisi tarkoittaa. Lääkäreihin Frynikhos viittaa myös sanomalla τῶν ἀμαθῶν τινες ἰατρῶν (”eräät oppimattomista lääkäreistä”).

Käsittelen seuraavassa yksitellen Frynikhoksen oppimattomiksi nimeämät ryhmät.

3.2.1. Οἱ ἰατροί

Lääkäreitä (οἱ ἰατροί) Frynikhos moittii toistuvasti. Analyysini perusteella Frynikhos rinnastaa lääkärit oppimattomiin yhteensä neljässä kohdassa: 18, 131, 190 ja 388, joista kohdassa 18 Frynikhos korostaa heidän puhuvan erittäin oppimattomasti (πάνυ ἀμαθῶς). Mahdollisuus moitteeseen olisi ollut aineistossani myös sanaa λήθαργος (391, mainitaan myös 394) käsiteltäessä, mutta silloin Frynikhoksen moitteiden kohde on Menandros.
Keskutelua oikeakielisyydestä on käyty puolin ja toisin, ja se näkyy muun muassa siitä, etteivät Frynikhoksen moitteet jääneet vaille vastakaikua. Ajanlaskun alun jälkeisen

toisen vuosisadan lääkäreistä Galenoksen suhtautuminen attikisteihin tunnetaan hyvin: hän arvosti kyllä koulutusta ja klassisten tekstien tuntemusta, mutta hän suhtautui kielteisesti attikistisen kreikan käyttöön omassa työssään. Galenos kirjoittaa aiheesta teoksessaan *De alimentorum facultatibus*[396]:

> Οὐ τοῖς ἀττικίζειν τῇ φωνῇ προῃρημένοις γράφεται ταῦτα (τάχα γὰρ οὐδ᾽ ἀναγνῶναι τις αὐτὰ βουλήσεται καταφρονῶν ὑγιείας σώματος, ὥσπερ καὶ ψυχῆς), ἀλλ᾽ ἰατροῖς μὲν μάλιστα, μὴ πάνυ τι φροντίζουσιν ἀττικίσεων, ἤδη δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσοι ζῶσιν ὡς λογικὰ ζῷα, πρὸ τιμῆς καὶ δόξης καὶ πλούτου καὶ δυνάμεως πολιτικῆς ἐπιμελεῖσθαι προῃρημένοις σώματος καὶ ψυχῆς. οὗτοι γὰρ εὖ οἶδ᾽ ὅτι τὴν μὲν τῶν Ἀθηναίων φωνὴν οὐδὲν ἡγοῦνται τιμιωτέραν εἶναι φύσει τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὑγίειαν δὲ σώματος ἀξιολογώτατόν τι πρᾶγμα εἶναι νομίζουσι τῷ κατὰ φύσιν βιοῦν ἐσπουδακότι. Τούτοις οὖν εἰδὼς ὠφελιμώτερον ἔσσεσθαι τὸν σαφέστερον λόγον, ἃ γιγνώσκουσιν ὀνόματα γράφω, κἂν μὴ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησιν ᾖ συνήθη.
>
> Tämä ei ole kirjoitettu niille, jotka valitsevat puhtaan Attikan murteen puhumisen (ehkä tällainen henkilö ei edes haluaisi lukea tätä, sillä hän ei arvosta ruumiin terveyttä yhtä lailla kuin mielen terveyttä), vaan paremminkin lääkäreille, jotka eivät välitä alkuunkaan, puhutaanko Attikan murretta vai ei, ja muille, jotka elävät loogista elämää; niille, jotka mieluummin arvostavat kehoa ja mieltä kuin kunniaa, mainetta, rikkautta ja poliittista valtaa. Tiedän hyvin, että tällaiset henkilöt eivät pidä ateenalaisten kieltä luonnostaan muiden kieliä arvokkaampana, vaan he mieltävät kehon terveyden olevan merkittävin asia, jolle omistautua luonnollisessa elämässä. Tiedän heille olevan hyödyllisintä, että puhe on mahdollisimman selkeää, joten kirjoita niillä sanoilla, jotka yleisesti tunnetaan, vaikka se ei olisikaan vanhoille kreikkalaisille tavanomaista.

Attikistien kreikka ei sopinutkaan kaikkiin kreikan kielen konteksteihin. Näin oli esimerkiksi lääketieteellisten tekstien kohdalla, sillä niiden kaanoniin kuuluvat

[396] Gal. *Alim. Fac.* VI 583.

Hippokrateen kirjoittamat, tai hänen nimiinsä laitetut, tekstit oli kirjoitettu Joonian murteella 400- ja 300-luvuilla eaa., eikä vastaavia arvovaltaisia tekstejä tunneta klassisen kauden Ateenasta.[397] Näin ollen termien attikisoiminen vuosisatoja myöhemmin olisi ollut epäkäytännöllistä. Tunnetusti käytännöllisyys ei kuitenkaan ollut attikistigrammaatikkojen hyve, mutta lääketieteessä se oli välttämättömyys, samoin kuin tarkkuus. Tämän takia Galenos kuvasi toisinaan tarkasti, millä nimillä tai erilaisilla kirjoitusasuilla asiat missäkin tunnettiin: hän kirjoittaa esimerkiksi välimerennätkelmä-kasvista, että se esiintyy Aristofaneen (kadonneessa) näytelmässä Ὁλκάδες (”Kauppalaivat”) kirjoitusasussa ἄρακος, kun taas Galenoksen kotiseudulla se kirjoitetaan ἄραχος.[398] Tämän tyylisellä tarkkuudella Galenos saattoi varmistua siitä, että lukija ymmärsi varmasti, mikä kasvi oli kyseessä, eikä väärinymmärrykselle, joka voisi lääkkeitä tehdessä koitua kohtalokkaaksi, jää sijaa.[399] Morisonin mukaan Galenokselle kielessä oli tärkeintä se, että se oli kommunikaation väline.[400]

Frynikhokselle puolestaan tärkeintä oli sanojen suora yhteys klassiseen menneisyyteen, joten hänellä ei ollut ymmärrystä lääkäreiden irtisanoutumiselle attikismista. Ehkä tämän takia hän nimittää eri asioissa niinkin oppinutta ammattiryhmää kuin lääkärit oppimattomiksi kielen suhteen. Galenos taas pyrki asettamaan naurunalaiseksi attikistigrammaatikkojen pyrkimykset käyttää vanhentuneita nimiä kasveille ja eläimille aina kun vain voi.[401] Hän kirjoittaa teoksessaan *De alimentorum facultatibus* eräiden kutsuvan kaalia sanalla ῥάφανος, aivan kuin nämä puhuisivat ateenalaisille, jotka elivät 600 vuotta sitten, sillä koinee-kreikassa kyseisellä sanalla tarkoitettiin jo aivan toista kasvia.[402]

Galenoksen suhtauminen kreikan kieleen ei kuitenkaan ollut näin yksioikoinen: hän pyrki hyvään kreikan kieleen ja moitti niitä, jotka eivät tehneet samoin, vaan saattoivat sortua käyttämään vaikkapa latinankielistä termiä.[403] Vaikka Galenos kertoo oman isänsä

[397] Swain 1996, 57. Elliot (2005, 178) kuitenkin huomauttaa, että Galenos ei itse koskaan sano suoraan näin.
[398] Gal. *Alim. Fac.* VI 540.
[399] Wilkinsin esipuhe teoksessa Powell 2003, xiii.
[400] Morison 2008, 138–139.
[401] Lee 2010, 477.
[402] Gal. *Alim. Fac.* VI 633.
[403] Swain 1996, 59. Swain viittaa esimerkiksi teokseen *De Antidotis* (14. 40. 9), jossa Galenos hämmästelee, kuinka eräs Andromachus käyttää latinankielistä termiä *nepeta* eikä kreikkalaista vastinetta καλαμίνθη, vaikka tämä kirjoittaa muuten hyvää kreikkaa.

opettaneen hänelle tarkasti aikansa kreikkalaisten puhumaa kreikkaa (τὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον), hän sanoo jyrkästi, että kyse ei ollut kauppiaiden, tarvernanpitäjien tai veronkerääjien kielestä, vaan muinaisten miesten kirjoissa kasvaneesta kielestä.[404] Galenoksen teoksissa esiintyy kuitenkin myös jokapäiväisen elämän sanastoa. Esimerkiksi yllämainitussa *De alimentorum facilibus* -teoksessa luetellaan runsaasti esimerkiksi eri hedelmien ja kasvien nimiä.

Kuten tästä kaikesta voi todeta, Galenos oli erittäin kiinnostunut kielestä ja otti kantaa kieleen liittyviin asioihin. Lisäksi hän kirjoitti kokonaisia teoksia kielellisistä aiheista, mutta valitettavasti näistä melkein kaikki ovat kokonaan kadonneet: Galenos kirjoitti muun muassa sanaston Hippokrateen käyttämästä kielestä ja omien sanojensa mukaan 48-osaisen sanaston attikalaisessa proosassa esiintyvistä sanoista. [405] Galenos myös sanoo koonneensa sanastoja vanhassa attikalaisessa komediassa, kuten Aristofaneen teoksissa käytetyistä sanoista[406]: Elliot kuitenkin huomauttaa, ettei Galenos mainitse kyseisiä sanastoja muissa teoksissaan, joten ne eivät todennäköisesti olleet hänen alkuperäistuotantoaan, vaan hän todennäköisemmin kokosi muiden laatimia sanalistoja yhteen.[407]

3.2.2. Οἱ νῦν ja οἱ πολλοί

Ottaen huomioon, että attikismi syntyi tarpeeseen osoittaa kuuluminen yläluokkaan hallitsemalla klassisen kauden ateenalaisten kieli, on odotettavaa, että Frynikhos käyttää esimerkkinä epähyväksyttävästä kielestä yleisesti aikalaisiaan (οἱ νῦν) tai tavallista kansaa eli rahvasta (οἱ πολλοί). Kyseisten ryhmien määrittelyyn liittyy kuitenkin ongelmia. Ensinnäkin tulee ottaa huomioon, etteivät ne välttämättä tarkoita samaa. Yleisesti voidaan todeta, että Frynikhoksen aikalaiset puhuivat koinee-kreikkaa, mutta tämä on kuitenkin ongelmallinen termi, sillä ”koinee-kreikka” on laaja käsite, jolla voidaan tarkoittaa klassisen kauden jälkeen minkä tahansa yhteiskuntaluokan tai käyttötilanteen puhuttua tai kirjoitettua kieltä.[408] Ei siis vain rahvaan, vaikka

[404] Gal. *Diff. Puls.* VIII 587.
[405] Morison (2008, 116–117) luettelee kaikki Galenokseen kieleen liittyvät teokset artikkelinsa aluksi.
[406] Gal. *Lib. Prop*. XIX 48.
[407] Elliott 2005, 27–28.

[408] Swain 1996, 19.

attikistigrammaatikkojen suosimasta kahtiajaosta (hienostunut klassista attikalaista imitoiva kreikka vs. tuomittava, kansankielinen koinee) niin voisi päätellä.

Myös Frynikhoksen aikana kreikan kielessä vallitsi diglossia, joka tarkoittaa, että yhdellä kielellä on karkeasti kaksi eri muotoa, joita käytettiin eri tilanteissa saman yhteiskunnan sisällä.[409] Jakautuminen alkoi klassisen kauden jälkeen kielessä tapahtuneiden muutosten myötä, ja riippui täysin yhteiskuntaluokasta ja maantieteellisestä alueesta, kuinka nopeasti tämä muutosprosessi ihmisten käyttämässä kielessä alkoi näkyä.[410] Kouluttamaton rahvas, johon Frynikhos *Eclogassa* sanoessaan οἱ πολλοί tulkintani mukaan viittaa, puhui epävirallisempaa koineeta, jossa muutokset näkyivät nopeammin. Sen sijaan yläluokan puhumaa koineeta määritti konservatismi, joten muutokset eivät läpäisseet sitä helposti. Lisäksi koulutuksen kautta yläluokan kieli pyrittiin säilyttämään muuttumattomana, lähellä opiskeltujen klassisten tekstien, toisin sanoen kirjallisen perinnön, kieltä.[411] Täytyykin muistaa, että kaikki Frynikhoksen suosittelemat sanat eivät olleet täysin menneisyydestä elvytettyjä, sillä diglossia oli olemassa jo ennen attikismia ja näin asioille saattoi olla vanha ja uusi sana, joskin attikismi tietenkin osaltaan syvensi tätä kuilua.[412] Yläluokan puhuma kieli ei kuitenkaan ollut yksi kokonaisuus, vaan siinä oli monia eri tasoja, jotka valikoituivat käyttötilanteen vaatiman rekisterin mukaan: esimerkiksi Frynikhoksen opettama hyvin attikisoiva kreikka sopi lähinnä retorisiin tilanteisiin.[413] Sen sijaan esimerkiksi hallinnon kieli oli käytännön syistä epäattikisoiva koinee, koska sillä pyrittiin tehokkaaseen kommunikaatioon koko kansan kesken.[414]

Käyttötilanteiden vaatimaa erilaista kieltä kuvaa valaisevasti Sextus Empiricus, jonka teosta *Adversus Mathematicos* lainaan tutkielman sivulta 43 alkaen. Hän kertoo, että merkitykselle ’leipäkori’ on olemassa kaksi sanaa, ἀρτοφόριον ja πανάριον, mutta näistä vain ”barbaarikielestä” eli latinan kielestä lainautuvaa sanaa πανάριον voi käyttää arkielämässä ilman naurunalaiseksi joutumista. Myös sanalle ἀρτοφόριον on käyttötilanteensa, mutta sitä käytetään silloin, kun pyritään olemaan elegantteja – ja oppineita, joihin Sextus Empiricus viittaa tässä sanalla φιλολόγος. Tilanne siis määrittää

[409] Kim 2010, 469.
[410] Brixhe 2010, 230.
[411] Kim 2010, 470.
[412] Kim 2010, 471.
[413] Kim 2010, 471.
[414] Horrocks 2014, 137.

sen, mikä on kuhunkin tilanteeseen sopivaa ja tavanmukaista kielenkäyttöä (kr. συνήθεια).

Kuitenkaan selkeää kahtiajakoa ei ole, joten Frynikhos saattaa tarkoittaa puhuessaan aikalaisistaan (oi νῦν, 'nykyiset', kirjaimellisesti "he, jotka elävät nyt") myös yläluokkaa. Heidän käyttämäänsä kieltä ei voida absoluuttisesti määrittää joko klassisen attikan jatkeeksi tai pelkästään uusia piirteitä sisältäväksi koineeksi, vaan se koostui molemmista. Attikistigrammaatikot ikään kuin ohjasivat puhujan valitsemaansa "oikeaan" suuntaan, joskin tuo suunta perustui attikistigrammaatikon henkilökohtaiseen mielipiteeseen. Tämän takia myös attikismiin kaikkein vihkiytyneimmänkin oli vaikeaa vältellä sanomasta jotain, jonka joku muu saattoi leimata solesismiksi.[415]

Täydellinen klassisen Attikan murteen hallinta olikin mahdotonta, ja attikistigrammaatikot arvostelivat kaikkia, jotka osallistuivat keskusteluun siitä, kuinka puhua oikein. Lee huomauttaa, etteivät attikistigrammaatikot olleet maltillisia klassisen attikan kielioppia ja sanastoa kuvanneita oppineita, vaan he pyrkivät aktiivisesti osallistumaan väittelyyn oikeakielisyydestä.[416] Tästä syystä Frynikhos ei tyydy vain opastamaan lukijaansa oikeina pitämiensä attikalaisten muotojen käytössä, vaan hän mainitsee suoraan ja epäsuoraan muita toisen vuosisadan oppineita ja sofisteja, joiden kielestä hän löytää moitittavaa.

Väittely oikeakielisyydestä näkyy hyvin esimerkiksi sanan ἀσφάραγος kohdalla.[417] *Eclogan* lemmassa 81 Frynikhos moittii aikalaisiaan, että nämä käyttävät sanaa väärin suhteessa siihen, millaisena se on klassisella kaudella Kratinoksella esiintynyt. Galenos viittaa kyseiseen sanaan ja sen ääntämistä koskevaan keskusteluun omassa teoksessaan, ja hän ilmoittaa käyttävänsä sanaa siinä merkityksessä ja muodossa, jossa sitä hänen aikanaan yleisesti käytetään. Analyysini kautta selviää, että Frynikhoksen suosima muoto on hyvin leimallinen ateenalaiselle vanhalle komedialle. Jo keskikomediassa ääntämys on muuttunut (φ → π) ja myöhemmin myös sanan merkitys laajenee Kratinoksen

[415] Horrocks 2014, 136. Myös Frynikhos käyttää *Eclogassa* solesismista syyttämistä tehokeinona, esim. Phryn. 131.
[416] Lee 2010, 477.
[417] Käsitelty tässä tutkielmassa s. 8–12.

tarkoittamasta kasvista sen syötäviin versoihin, ja lopulta myös muiden kasvien syötäviin versoihin.

Rahvaan (οἱ πολλοί) puhuma, epävirallinen koinee on haastava tutkimuskohde. Melkein kaikki meille säilyneet antiikin kirjalliset lähteet ovat lukutaitoisten ja koulutettujen aikuisten mieshenkilöiden kirjoittamia, ja tämä lähtökohta asettaa rajoitteita sille, mitä kielestä pystytään toteamaan alempien yhteiskuntaluokkien osalta.[418] Yleisesti kansankielisinä teoksina pidetään esimerkiksi Uutta testamenttia ja kirjoituksia Epiktetoksen opeista.[419] Yläluokkaan kuulumattomien kielestä voidaan kuitenkin todeta, että attikistigrammaatikot eivät pyrkineet vaikuttamaan siihen, sillä attikismi oli vain eliitin ilmiö.[420] Näin ollen myöskään Frynikhos ei pyri muuttamaan sitä, kuinka rahvaaseen kuuluva henkilö puhuu, vaan hän käyttää rahvaan käyttämää kieltä esimerkkinä kouluttamattomasta – toisin sanoen oppimattomasta – kielenkäytöstä.

Eclogassa Frynikhos yhdistää rahvaan käyttämän kielen ”oppimattomuuteen” kohdassa 260, kun hän käsittelee sanaa τὸ σκάτος, joka vastaa klassisen attikan nominatiivia τὸ σκῶρ (genetiivi τοῦ σκάτος).[421] Kyseessä on kreikan kielihistoriallinen ilmiö, jossa substantiivin taivutus yksinkertaistuu niin, että sanavartalo on sama nominatiivissa kuin muissakin sijamuodoissa. Tätä kautta sana on kulkeutunut myös nykykreikkaan. Myös johdannossa esitelty αἱ ναῦς on tällainen sana.[422] Sana τὸ σκάτος on todennäköisesti ollut yhtä puhekielinen kuin vastaava muoto on nykykreikassakin, ja siksi sana ei esiinny konservatiivisessa kirjoitetussa kielessä.

3.2.3. Antiatticista

Attikismin kentällä ei vallinnut yhtä, yleisesti hyväksyttyä mielipidettä siitä, keiden klassisten auktoreiden kieltä tulisi pitää esimerkillisenä. Näin ollen jokainen attikistigrammaatikko muodosti oman kaanoninsa näistä auktoreista ja osallistui näillä valinnoillaan keskusteluun siitä, mitä attikismin tulisi olla. Attikistigrammaatikot todennäköisesti tunsivat toistensa teoksia ja käyttivät niitä muodostaessaan omia

[418] Brixhe 2010, 231.
[419] Horrocks 2014, 146–151.
[420] Swain 1996, 65.
[421] Käsitelty tässä tutkielmassa s. 31–32.
[422] Ks. johdanto s. 6.

ohjeitaan, mutta toistensa nimiä he eivät mainitse. Koska attikistisanastoille oli toisen sofistiikan ilmapiirissä paljon kysyntää ja attikismin avulla saattoi aueta hyvin arvovaltaisiakin ovia, oli oman uskottavuuden kasvattaminen tärkeää. Frynikhos saattoi yrittää tehdä sen myös toisen attikistigrammaatikon uskottavuuden kustannuksella.

Yksi tällainen attikistigrammaatikko on meille tuntemattomana säilynyt attikistisanaston kirjoittaja, joka on myöhemmin nimetty Antiatticistaksi. Antiatticistan linja attikismissa oli muita sallivampi, sillä hän hyväksyi sanan, mikäli tämä esiintyi kenellä tahansa Attikan murteella kirjoittaneella auktorilla.[423] Tästä kertoo myös analyysini, jossa selvisi, että Frynikhoksen kohdassa 314 tuomitsema sana κραυγασμός on sellainen, jota Antiatticista omassa työssään suosittelee, sillä Difilos käyttää sitä näytelmässään.[424] Kohta ilmentää Antiatticistan ja Frynikhoksen eroa loistavasti, sillä uusi attikalainen komedia, johon Difiloksen näytelmät lukeutuvat, edusti Frynikhokselle ehdottoman tuomittavaa kielenkäyttöä.

Antiatticistan ja Frynikhoksen yhteyttä on tutkittu paljon. Oman haasteensa tutkimukselle asettaa kuitenkin Antiatticistan anonymiteetti; koska hänestä ei tiedetä mitään, ei voida sanoa varmasti, elikö hän yhtä aikaa kuin Frynikhos vai oliko hän tämän edeltäjä.[425] Tämä takia tutkijat ovat esittäneet eriäviä näkemyksiä Frynikhoksen ja Antiatticistan keskinäisistä suhteista. Nykyisin Antiatticistan kuitenkin oletetaan eläneen toisella vuosisadalla jaa., johon lopputulokseen jo Latte tuli.[426] Latte myös esittää, että Frynikhos olisi tuntenut Antiatticistan teoksen ja käyttänyt sitä *Eclogaa* kirjoittaessaan – tosin Frynikhos olisi lähinnä kirjoittanut sille kriittisiä vastineita.[427] Myös oma analyysini osoittaa tähän suuntaan. Latten mukaan Frynikhos olisi käyttänyt Antiatticistaa vasta toista kirjaa kirjoittaessaan, mutta Fischerin mielestä näin voi olla jo *Eclogan* ensimmäisen kirjan kohdalla.[428] Entä voisiko Antiatticistan teos olla tarkoitettu polemiikiksi tiukemman linjan attikismia vastaan? Dickeyn mukaan kyse on paremminkin siitä, että Antiatticista hyväksyy kielellisiksi esikuvikseen laajemman

[423] Dickey 2007, 97; Lee 2013, 294.
[424] Käsittelin lemman s. 41–42.
[425] Dickey 2007, 97.
[426] Latte 1915, 393. Latte mm. kumosi häntä edeltäneen väitteen, että Antiatticista olisi ollut sama henkilö kuin grammaatikko Oros (5. vs. jaa).
[427] Latte 1915, 374.
[428] Fischer 1974, 39–41.

kaanonin attikalaisia auktoreita kuin Frynikhos, eikä vastakkainasettelua näin Antiatticistan puolelta olisi.[429] Myöskään Latte ei päässyt lopputulokseen siitä, ketä vastaan Antiatticistan teos olisi kirjoitettu.[430]

Vaikka attikistigrammatikkojen välisen vastakkainasettelun todellisesta luonteesta ei pystytä toteamaan varmuudella paljoa, on ainakin jonkinlainen dialogi hyväksyttävistä klassista ihanteista ollut olemassa. Frynikhoksen tiukkasanaisuus on osa hänen tyyliään ja se kertoo enemmän Frynikhoksesta itsestään kuin niistä, joihin hän suoraan tai epäsuoraan viittaa.

3.2.4. Menandros

Komediakirjailija Menandros (n. 340-luvun loppu – 290-luvun loppu eaa.) oli toisen sofistiikan aikana erityisen suosittu kreikankielisen eliitin keskuudessa, kuten uusi komedia ylipäänsäkin.[431] Menandroksen suosiosta kertovat myös Plutarkhoksen maininnat hänestä: kuinka esimerkiksi pidot olisivat siedettävämpiä ilman viiniä kuin ilman Menandrosta.[432] Myös Cornelianus, jolle *Ecloga* on omistettu, näyttää olleen suuri Menandroksen komedioiden ystävä, ja tästä syystä Frynikhoksen turhautuminen Menandroksen suosioon on *Eclogan* kantava teema. Frynikhos moittii Menandrosta 14 eri lemmassa.[433] Yhdessä näistä kohdista Menandros mainitaan kolme kertaa,[434] ja toisessa Frynikhos innostuu jopa puhuttelemaan tätä suoraan: πόθεν, Μένανδρε, συσσύρας τὸν τοσοῦτον τῶν ὀνομάτων συρφετὸν αἰσχύνεις τὴν πάτριον φωνήν; (”Menandros, mistä olet löytänyt tällaisia mauttomia sanoja, jotka rumentavat isiemme kieltä?”)[435]. Frynikhos siis moittii Menandrosta yhteensä 16 kertaa. Näiden kertojen lisäksi Frynikhos mainitsee kerran sanan olevan niin oppimaton, ettei edes Menandros

[429] Dickey 2007, 97.
[430] Latte 1915, 393: ”Leider entzieht sich die Frage, gegen wen die Schrift in erster Linie ging, genauer Entscheidung.”
[431] May 2014, 753.
[432] Plut. *Quaest. conv.* 712B.
[433] Frynikhos käsittelee Menandroksen käyttämää kieltä lemmoissa 157, 170, 304, 341, 367, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 402, 408, 410.
[434] Kyseessä pitkä kohta, 394, jonka olen käsitellyt s. 47–54.
[435] Phryn. 402. Frynikhoksen moittima sana on καταφαγᾶς. Frynikhoksen dramaattisesta ilmaisusta huolimatta sana ei ole täysin uusi, sillä hän esittelee sanan ”oikean” muodon olevan κατωφαγᾶς, jota Aristofanes käyttää.

käytä sitä,[436] ja kohdassa 243 puhutaan Plutarkhoksen teoksesta, jonka aiheena Menandros on (*Comparatio Aristophanis et Menandri*)[437].

Kuten monesta muustakaan auktorista, myöskään Menandroksesta attikistigrammaatikot eivät olleet yksimielisiä. Suurin syy tähän näyttää olleen attikismin luonteen muuttuminen toisella vuosisadalla: siinä missä vielä ensimmäiset leksikografit kuten Pausanias ja Aelius Dionysius (molemmat ensimmäiseltä vuosisadalta jaa.) olivat suhtautuneet klassiseen Attikan murteeseen deskriptiivisesti eli kieltä kuvailevasti, oli ilmapiiri muuttunut Frynikhoksen aikana pääosin preskriptiiviseksi eli kieltä ohjailemaan pyrkiväksi.[438] Tämä näkyy erinomaisesti, kun vertaa analyysini lemmaa 104 Aelius Dionysiuksen lemmaan μ 6 (alaviite 153): molemmissa lemmoissa todetaan klassisen Attikan murteen puhujien käyttäneen sanaa μάμμη äidistä, mutta toisin kuin Aelius Dionysius, Frynikhos kertoo sanan käytön muussa merkityksessä olevan oppimatonta.[439] Frynikhoksen aikalaisista myös Pollux suhtautui Menandroksen kieleen tuomitsevasti, kuten analyysistänikin käy välillisesti ilmi: myös Pollux moittii Menandrosta sanan ὀψωνιασμός käytöstä, kuten Frynikhoskin tekee kohdassa 394.[440] Sen sijaan Antiatticistan suhtautuminen Menandrokseen ei ole kielteinen, sillä Antiatticista listaa Menandroksen käyttämän sanan καταφαγᾶς esimerkkinä hyvästä kielestä[441] – kyseessä on sama sana, jonka mauttomuudesta Frynikhos puhutteli itseään ainakin 400 vuotta vanhempaa Menandrosta.[442]

Monet muut, kuten aiemmin mainittu Plutarkhos, pitivät Menandrosta tyypillisenä ”puhtaan” Attikan murteen välittäjänä, samoin kuin puhujien esikuvana ja taitavana runoilijana.[443] Menandrosta pidetäänkin perinteisesti myöhäisen klassisen Attikan murteen edustajana.[444] Menandroksen käyttämässä kielessä kuitenkin näkyvät muutokset,

[436] Phryn. 411.
[437] Jos Plutarkhoksen teoksen nimeä ei oteta huomioon, Menandros mainitaan *Eclogassa* yhteensä 17 kertaa (kuten kerroin johdannossa s. 5 Leen kirjoittaneen), mutta hänen kielenkäyttöään moititaan yhteensä 16 kohdassa (koska kohdassa 411 Frynikhos toteaa, ettei edes Menandros sanaa käytä).
[438] Strobel 2011, 165.
[439] Ks. s. 23–25.
[440] Ks. s. 25.
[441] Antiat. κ 104.
[442] Phryn. 402, ks. alaviite 430.
[443] Scafuro 2014, 226.
[444] Willi 2007a, 21.

joita attikalaisessa puhekielessä oli tapahtunut, ja tämän takia Menandroksen kieli oli erilaista kuin Frynikhoksen ihaileman, sata vuotta Menandrosta vanhemman Aristofaneen näytelmien kieli.[445] Horrocks mainitsee tällaisten muutosten olleen duaalin kato ja vanhojen attikalaisten muotojen kuten γίγνομαι syrjäyttäminen joonialaisella muodolla γίνομαι – toisaalta Menandroksella säilyi vanhoja muotoja kuten optatiivi, joka katosi puhekielisestä koineesta melko nopeasti.[446] Scafuro kuvaa Menandroksen hahmojen puhuman kielen olevan sekoitus koulutetun mieshenkilön jokapäiväistä puhetta ja hienostunutta runollista kieltä – joskin välillä siinä näkyy katukielen karkeutta.[447] Menandroksen käyttämä kieli ei siis suinkaan ole aikansa puhekielen suora edustaja, kuten ei Aristofaneenkaan kieli oman aikansa.

Menandros-maininnat painottuvat *Eclogan* toisen kirjan loppuun: suurin osa sijoittuu kohtien 390–411 välille. Frynikhos on tunnettu hyvin väheksyvästä ja paikoin suorastaan vihamielisestä tavasta suhtautua Menandrokseen, kuten analyysissa käsitelty kohta 394 osoittaa. Toisin kuin voisi kuvitella, sävy ei ole aina näin syyttävä. *Eclogassa* on kohtia, joissa Frynikhos puhuu Menandroksesta neutraaliin sävyyn, vaikka Menandros käyttääkin Frynikhoksen tuomitsemaa sanaa. Esimerkiksi kohdassa 341 Frynikhos toteaa Menandroksen käyttävän sanaa ἐξαλλάξαι viihdyttämisen merkityksessä, vaikka ”hyväksytyt” (οἱ δόκιμοι) eivät tee näin.[448]

Menandros on kuitenkin *Eclogan* kritisoidumpia auktoreita. Enemmän kritiikkiä saa osakseen vain Favorinos, jonka Frynikhos mainitsee yhteensä 17 kohdassa.[449] Toisin kuin Menandros, joka oli syntyperäinen ateenalainen, Favorinos ei ollut edes kreikkalainen vaan gallialainen. Hän kuitenkin pyrki kiihkeästi attikismiin, joten hän oli helppo arvostelun kohde: Frynikhos tekee pilkkaa Favorinoksen pyrkimyksistä olla ”kreikkalaisista ensimmäinen” *Eclogan* lemmassa 228[450], ja myös Galenos pilkkaa Favorinosta, koska tämä ei onnistu yrityksessään puhua puhdasta attikaa.[451]

[445] Horrocks 2014, 102.
[446] Horrocks 2014, 102.
[447] Scafuro 2014, 225–226.
[448] Kohta viittaa Menandroksen fragmenttiin 747.
[449] Kohdat ovat 140, 161, 163, 172, 185, 207, 209, 213, 215, 2016, 218, 228, 325, 416, 421, 422 ja 417. Kohtien 207 ja 417 sisältö on täysin sama, joten Frynikhos kritisoi Favorinosta vain 16 eri asiasta.
[450] Favorinoksen pyrkimyksistä ks. myös Swain 1996, 44.
[451] Swain 1996, 45.

3.3. Esimerkillisinä pidetyt auktorit

Frynikhos pitää hyväksyttävinä puheen malleina kolmea tahoa: muinaisia Attikan murteen puhujia yleisesti (joko οἱ ἀρχαῖοι, οἱ δόκιμοι tai οἱ Ἀθηναῖοι), tarkoin valittuja auktoriesimerkkejä tai Frynikhosta itseään (ἡμεῖς). Useimmiten hän viittaa ensiksi mainittuun ryhmään: ”muinaisiin” on helppo viitata, sillä kyseessä on melko epämääräinen ryhmä. Sen sijaan Frynikhokseen itseensä viittaaminen korostaa tämän omaa auktoriteettiä suhteessa muihin attikistigrammaatikkoihin. Frynikhos ei todennäköisesti ollut kreikkalainen eikä syntyperäinen kreikan puhuja, joten auktoriteetin vahvistaminen oli tärkeää.[452] Sitä vastoin Frynikhoksen esimerkkeinä mainitsemilla auktoreilla taas oli klassisen Attikan murteen puhujina auktoriteettia jo lähtökohtaisesti.

Keitä ”muinaiset” sitten olivat? Frynikhos viittaa tähän ryhmään aineistossani yhteensä kuudessa kohdassa, joista kolmessa hän käyttää sanaa οἱ ἀρχαῖοι ja muissa joko οἱ δόκιμοι, οἱ Ἀθηναῖοι tai οἱ Ἀττικοί, kerran jokaista.[453] Näissä kohdissa Frynikhos perustelee omaa sanavalintaansa kyseisten ryhmien kautta, ja kun tutkin, ketkä kyseisiä sanoja kussakin kohdassa käyttävät, löysin kaikkia kohtia yhdistävän tekijän – Aristofaneen. Kahdessa kohdassa löysin Frynikhoksen suositteleman sanan Aristofaneen lisäksi myös Platonilta, mutta Aristofaneen rooli on kiistaton.

Aristofanes on myös niiden ateenalaisten, klassisen kauden auktoreiden joukossa, jotka Frynikhos mainitsee yksitellen esimerkkinä hyväksyttävästä kielenkäytöstä. Aineistossani auktoriesimerkkeinä mainitaan vanhan komedian edustajat Kratinos, Eupolis ja Aristofanes.[454] Frynikhos viittaa heihin mainitsemalla jonkin kyseisten auktoreiden näytelmän, jossa Frynikhoksen suosittelema sana tai muoto esiintyy – joskus hän jopa lainaa näytelmästä lyhyen pätkän sanojensa tueksi. Aineistoni ulkopuolella Frynikhos mainitsee yhdessä lemmassa kaikki kolme kyseistä komediakirjailijaa esimerkkinä suosittelemastaan sanavalinnasta.[455] Vanha komedia ja Aristofanes mainitaankin usein lueteltaessa Frynikhoksen kielellisiä esikuvia, vaikkakaan ei aina.[456]

[452] Myös monet muut tuon ajan henkilöt kuten Lukianos ja Favorinos olivat ulkomaalaisia, mutta sitäkin äänekkäämpiä keskustelussa hyvästä kreikasta.
[453] Kohdat ovat 104, 307 ja 378 sekä 282, 383, 385.
[454] Kratinos mainitaan lemmassa 81, Eupolis 310 ja Aristofanes 400.
[455] Phryn. 114.
[456] Esimerkiksi Horrocks (2014, 138) ei mainitse Aristofanesta eikä vanhaa komediaa.

Tutkimukseni osoittaa, että syytä olisi, sillä Aristofanes on analyysini perusteella Frynikhoksen tärkein kielellinen esikuva.

Frynikhos mainitsee Aristofaneen *Eclogassa* nimeltä yhteensä 12 kertaa: näistä kerroista yhdessätoista Frynikhos pitää Aristofanesta esimerkkinä hyvästä kielestä.[457] Ketään toista ei mainita yhtä monta kertaa esimerkillisessä mielessä. Kuitenkin yhdessä lemmassa Frynikhos mainitsee Aristofaneen käyttäneen epäsopivaa muotoa – mutta Frynikhos ikään kuin puolustelee Aristofanesta sanoen tämän tehneen niin mitan takia.[458] Lisäksi Frynikhos viittaa Aristofaneeseen epäsuorasti useita kertoja, kuten ”muinaisten” kohdalla huomattiin[459], mutta myös aineistoni ulkopuolella, esimerkiksi kohdassa 288. Siinä Frynikhos kehottaa sanomaan λυχνεῖον eikä λυχνίαν, ”kuten komediassa” sanotaan (ὡς ἡ κωμῳδία). Kyseinen muoto löytyy Aristofaneen kadonneesta komediasta Φοίνισσαι (”Foinikialaiset naiset”).[460]

Aristofaneen näytelmien katsottiin olevan hyvä ”puhtaan” Attikan murteen lähde, joten niitä on säilynyt meille erityisesti sen takia. Yleisesti on katsottu, että jos jokin sana esiintyy komediassa tai neljännen vuosisadan eaa. puhujan puheessa, se edustaa aikansa Attikan murretta, joskaan ei alempien rekisterien kieltä.[461] Vanhan komedian kieli ei kuitenkaan ole suoraan aikansa puhekieltä, sillä se on keinotekoinen, eri kielielementeistä koostuva taiteen kieli.[462] Komediat on esimerkiksi aina kirjoitettu mittaan, mutta arkielämässä ihmiset eivät puhuneet mitassa, eivät edes siinä, minkä sanotaan olevan puhekieltä lähimpänä.[463] Sen sijaan attikalainen proosa ja piirtokirjoitukset kertovat todennäköisesti enemmän oikeiden ihmisten käyttämästä kielestä.[464]

[457] Kyseiset kohdat ovat 64, 114, 165, 232, 292, 294, 315, 346, 371, 400 ja 402.
[458] Phryn. 129.
[459] Ks. s. 72.
[460] Ar. frag. 561. Aristofaneen näytelmän kohtaa lainaa Pollux teoksessaan (Poll. 10. 119).
[461] Colvin 2008, 59.
[462] Zimmermann 2014, 135.
[463] Willi 2007b, 114. Aristoteleen mukaan lähinnä puhekieltä on jambinen trimetri (Arist. *Poet*. 1449^{a} 24–8).
[464] Willi 2002b, 115.

4. YHTEENVETO

Frynikhoksen *Ecloga* pyrkii auttamaan lukijaansa välttämään sanoja, jotka Frynikhoksen mukaan eivät ole hyväksyttäviä – eli sanoja, jotka eivät esiinny Frynikhoksen tarkoin valitsemien klassisten auktorien teoksissa. *Ecloga* eroaa muista leksikografisista teoksista preskriptiivisen luonteensa ja negatiivisen otteensa perusteella: se ei tyydy vain toteamaan, mitä sanoja Frynikhoksen mielestä ei tule käyttää, vaan toisinaan siinä annetaan myös perusteita siitä, *miksi* sanoja ei tule käyttää. Yleensä nämä perusteet liittyvät siihen, että sana ei esiinny vanhan ateenalaisen komedian auktoreilla (erityisesti Aristofaneella, Kratinoksella tai Eupoliilla), jotka nostan Frynikhoksen tärkeimmiksi kielellisiksi esikuviksi. Vanhan komedian edustajista tärkein esikuva on Aristofanes, sillä suurin osa Frynikhoksen suosittelemista sanoista löytyy juuri hänen tuotannostaan.

Tässä tutkielmassa käsittelin yhtä Frynikhoksen esittämistä perusteista, ”oppimattomuutta”. Frynikhos puhuu useimmiten joko oppimattomista henkilöistä (οἱ ἀμαθεῖς) tai siitä, että jokin asia on oppimattomasti sanottu (ἀμαθῶς). Analyysini kautta havaitsin neljä tahoa, joita Frynikhos syyttää oppimattomuudesta: lääkärit, Antiatticista, rahvas ja yleisesti Frynikhoksen kanssa samaan aikaan eläneet kreikan puhujat. Frynikhos tarkoittaa *Eclogassa* oppimattomuudella sitä, että jonkun puhe ei syystä tai toisesta vastaa sitä, mitä Frynikhos kuvittelee klassisen Attikan murteen olevan. Tällaiset puhujat eivät välttämättä ole oppimattomia sillä tavalla, että olisivat kouluttamattomia (lääkärit; todennäköisesti myös Antiatticista), vaan kyse on mielipiteestä. Lääkärit kuten Galenos kieltäytyivät käyttämästä kieltä, jota heidän elinaikansa ihmiset eivät käyttäneet, kun taas Antiatticista hyväksyi kielellisiksi esikuvikseen laajemman kaanonin auktoreita kuin Frynikhos. Sen sijaan rahvaan kielenkäyttöön Frynikhos ei edes pyrkinyt vaikuttamaan, vaan hän käyttää ilmausta οἱ πολλοί eräänlaisena synonyymina oppimattomuudelle.

Vain muutama Frynikhoksen oppimattomiksi tuomitsemista sanoista on uudissana (esim. 394: σύσσημον), sillä useimmat ovat jo klassisessa attikalaisessa murteessa käytössä olleita sanoja. Joissakin on tapahtunut morfologisia muutoksia (esim. 400: κάκκαβον) tai sanan kieliopillinen suku on vaihtunut (esim. 282: οἱ χόλικες), mutta usein erona on, että sanoja käytetään eri merkityksessä kuin vanhan komedian kielessä (esim. 104: μάμμη; 307: εὐσχήμων). Koska Frynikhos pyrki ohjeistamaan lukijaansa puhumaan kuten auktorit 400-luvulta eaa., hän ei hyväksynyt oikeaoppiseen kieleen aikalaistensa kielessä

esiintyviä sanoja tai muotoja. Tämä oli ongelmallista, koska esimerkiksi sanojen merkitykset olivat muuttuneet noin 600 vuodessa merkittävästi. Frynikhos myös pyrki pitämään kiinni nimenomaan Attikan murteelle tyypillisistä kielen piirteistä (esim. 81: ἀσφάραγος) samalla kun tuomitsi selvästi muualta tulevat vaikutteet (esim. 383: ῥύμη). Hän puuttui myös pieniin kielessä tapahtuneisiin muutoksiin (esim. 223: ῥοΐδιον). Kuitenkaan Frynikhoksen suuresti ihailema vanha komedia ei edusta suoraan aikansa puhekieltä, vaan kyseessä on eri elementeistä koostuva, mittaan kirjoitettu taiteen kieli.

Frynikhoksen ohjeita ja mielipiteitä, kuten attikismia yleensä, tulee kuitenkin tarkastella osana toista sofistiikkaa. Ajan poliittinen ilmapiiri antoi tilaa tälle yläluokan ilmiölle, jonka avulla omaa asemaa yhteiskunnassa saattoi parantaa. Frynikhoksen ohjeet on osoitettu Cornelianukselle, keisarin kreikankielisestä kirjeenvaihdosta vastanneelle oppineelle, mutta ohjeiden kautta Frynikhos on pyrkinyt vahvistamaan myös omaa asemaansa – ja oppineisuuttaan. Frynikhoksen harjoittama attikismi jätti pitkäkestoisen jälkensä kirjoitettuun kreikkaan, mutta se ei kuitenkaan vaikuttanut kielen luonnolliseen kehitykseen, vaan koinee-kreikka jatkoi kehittymistään siihen, mitä nykykreikka tänään on. Vain muutama Frynikhoksen suosittelema sana tai muoto on kulkeutunut nykykreikkaan (esim. 274: ἐνέχυρον).

5. LÄHTEET

PRIMÄÄRILÄHDE

Die Ekloge des Phrynichos, herausgegeben von Eitel Fischer, Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker 1, de Gruyter, Berlin & New York, 1974.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Allen 1974 — Allen, Sidney W., *Vox Graeca: A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*, Cambridge University Press. Second edition.

Alonso 2008 — Alonso, José Luis, The Alpha and Omega of Hypallagma, *The Journal of Juristic Papyrology,* vol. xxxviii, 19–51.

Alpers 1998 — Alpers, Klaus, Lexicographica Minora, Teil II: Zum Problem des Verfassers des ps.-herodianischen "Philetairos", teoksessa Collatz et al. 1998, 103–108.

Argyle 1989 — Argyle, Sonia, A New Greek Grammarian, *The Classical Quarterly,* vol. 39, no. 2, 524–535.

Arnott 1996 — Arnott, W. Geoffrey, *Alexis: The Fragments, A Commentary,* Cambridge Classical Texts and Commentaries, Cambridge University Press.

Bakker 2010 — Bakker, Egbert, J. (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*, Wiley-Blackwell.

Baldwin 1962 — Baldwin, B., The *Pseudologistes* of Lucian, *The Classical Review*, Vol. 12, No 1, 2–5.

Bowersock 1969 — Bowersock, G. W., *Greek Sophists in the Roman Empire,* Clarendon Press, Oxford.

Buck 1955 — Buck, Carl Darling, *The Greek Dialects: Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*, 4. ed. (rev. 1968), The University of Chicago Press, Chicago & London.

Cary 2014 — Dionysius & Cary, Earnest. *Roman Antiquities*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Christidis 2007 — Christidis, A. F. (ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnigs to Late Antiquity*, Cambridge University Press.

Collatz et al. 1998 — Collatz, Christian-Friedrich, Dummer Jürgen, Kollesch, Jutta, Werlitz Marie-Luise, toim., *Dissertatiunculae criticae: Festschrift für Günther Christian Hansen*, Königshausen & Neumann, Würzburg.

Colvin 2008 — Colvin, Stephen, *A Historical Greek Reader: Mycenean to the Koiné,* Oxford University Press, Oxford & New York.

Dickey 2007 — Dickey, Eleanor, *Ancient Greek Scholarship – A Guide to Finding, Reading, and Understanding Scholia, Commentaries, Lexica, and Grammatical Treatises: from Their Beginnings to the Byzantine Period,* Oxford University Press, Oxford & New York.

Edmonds 1957 — Edmonds, John Maxwell, *The Fragments of Attic Comedy after Meineke, Bergk, and Kock*, vols 1–3B, E. J. Brill, Leiden.

Elliot 2005 — Elliot, Christopher John, *Galen, Rome and the Second Sophistic,* väitöskirja, The Australian National University.

Everett 2012 — Everett, Nicholas, *The Alphabet of Galen: pharmacy from the antiquity to the Middle Ages: a critical edition of the Latin text with English translation and commentary*, University of Toronto Press, Toronto/Buffalo/London.

Fischer 1974 — Fischer, Eitel, *Die Ekloge des Phrynichos* (SGLG 1), De Gruyter, Berlin.

Fontaine & Scafuro 2014 — Fontaine, Michael & Scafuro, Adele C., (ed.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy,* Oxford University Press, Oxford & New York.

Fox 2009 — Fox, Michael V., *Proverbs 10–31: A New Translation with Introduction and Commentary,* The Anchor Yale Bible, Yale University Press, New Haven & London.

Georgakopoulo & Silk 2009 — Georgakopoulo, Alexandra & Silk, Michael (ed.), *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present,* Routledge, London & New York.

Grant 2000 — Grant, Mark, *Galen on Food and Diet*, Routledge, London & New York.

Hankinson 2008 — Hankinson, R. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge University Press.

Hatzidakis 1892 — Hatzidakis, G. N., *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Breitkopf & Härtel, Leipzig.

Horrocks 2014 — Horrocks, Geoffrey, *Greek: A History of the Language and its Speakers*, 2. edition, Wiley-Blackwell.

Hude 1927 — Hude, Karl, *Herodoti: Historiae, libri V-IX*, 3 ed. (repr. 1957), Oxonii, Clarendoniado.

Jacoby 1964 — Jacoby, Felix, *Die Fragmente der Griechischen Historiker, Dritter Teil B, nr. 297-607,* E. J. Brill, Leiden.

Jokela 2015 — Jokela, Maria, *Prepositioiden käyttö Polybioksella: koineen ilmiöitä,* kandidaatintyö, Turun yliopisto.

Keaney 1970 — Keaney, John J., Notes on Phrynichus' Ἐκλογή, *Glotta,* XLVIII, 184–185.

Kim 2010 — Kim, Lawrence, The Literary Heritage as Language: Atticism and the Second Sophistic, teoksessa Bakker 2010, 468–482.

Kloppenborg 2006 — Kloppenborg, John S., *The Tenants in the Vineyard: Ideology, Economics, and Agrarian Conflict in Jewish Palestine,* Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 195, Mohr Siebeck, Tübingen.

Kock 1880 — Kock, Theodor, *Comicorum Atticorum Fragmenta*, Lipsiae, In Aedibus B.G. Teubneri.

Latte 1915 — Latte, Kurt, Zur Zeitbestimmung des Antiatticista, *Hermes,* Band 50, 373–394.

Lee 2013 — Lee, John A. L., The Atticist Grammarians, teoksessa Porter & Pitts 2013, 283–308.

Lewis 1993 — Lewis, Naphtali, Εὐσχήμονες in Roman Egypt, *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, Vol. 30, No. ¾, 105–113.

Lobeck 1820 — Lobeck, Chr. August., *Phrynichi Eclogae Nominum et Verborum Atticorum cum notis P. J. Nunnesii, D. Hoeschelii, J. Scaligerii et Cornelii De Pauw*, In libraria Weidmannia, Lipsiae.

Macleod 1967 — Macleod, M. D., Lucian, *Soloecista. Lucius or The Ass. Amores. Halcyon. Demosthenes. Podagra. Ocypus. Cyniscus. Philopatris. Charidemus. Nero.*, Loeb Classical Library 432, Harvard University Press, Cambridge, MA.

May 2014 — May, Regine, Roman Comedy in the Second Sophistic, teoksessa Fontaine & Scafuro 2014, 753–766.

Morison 2008 — Morison, Ben, Language, teoksessa Hankinson 2008, 116–156.

Naechster 1908 — Naechster, Mauritius, *De Pollucis et Phrynichi Controversiis, dissertatio inauguralis,* Dr. Seele & Co., Lipsiae.

Palmer 1980 — Palmer, Leonard R., *The Greek Language*, Faber and Faber, London & Boston.

Papanastassiou 2007 — Papanastassiou, G. C., General characteristics of the ancient Greek vocabulary, teoksessa Christiadis 2007, 654–666.

Porter & Pitts 2013 — Porter, Stanley E. & Pitts, Andrew W., *The Language of the New Testament: Context, History and Development*, Brill, Leiden & Boston.

Powell 2003 — Powell, Owen, *Galen: On the Properties of Foodstuffs,* Cambridge University Press.

Rutherford 1881 — Rutherford, W. Gunion, *The New Phrynichus, being a revised text of the Ecloga of the grammarian Phrynichus with introduction and commentary*, Macmillian and co., London.

Scafuro 2014 — Scafuro, Adele C., Menander, teoksessa Fontaine & Scafuro 2014, 218–238.

Strobel 2009 — Strobel, Claudia, The Lexica of the Second Sophistic: Safeguarding Atticism, teoksessa Georgakopoulo & Silk 2009, 93–107.

Vainio 1999 — Vainio, Raija, *Latinitas and Barbarisms according to the Roman Grammarians: Attitudes towards Language in the Light of Grammatical Examples*, väitöskirja, Turku.

Valente 2015 — Valente, Stefano: *The Antiatticist, introduction and critical edition*, De Gruyter, Berlin/Boston.

Vessella 2018 — Vessella, Carlo, *Sophisticated Speaker, Atticistic pronunciation in the Atticist lexica*, De Gruyter, Berlin/Boston.

Willi 2002a — Willi, Andreas, The Language of Greek Comedy: Introduction and Bibliographical Sketch, teoksessa Willi (toim.) 2002, 1–32.

Willi 2002b — Willi, Andreas, Languages on Stage: Aristophanic Language, Cultural History, and Athenian Identity, teoksessa Willi (ed.) 2002, 111–149.

Willi (ed.) 2002 Willi, Andreas (ed.), *The Language of Greek Comedy,* Oxford University Press, Oxford & New York.

Zimmermann 2014 Zimmermann, Bernhard, Aristophanes, teoksessa Fontaine & Scafuro 2014, 132–159.